

אבל לעולם הבא הקב"ה מציל את ישראל מגיהנם בזכות המילה, (רל"ג) שנאמר לא תירא לביתה משלג (רלח) כי כל ביתה לבוש שנים (משני לא כא): חסלת לך לך

פרשת וירא

[א] וירא אליו ה' וגו' (בראשית י"א). (א) ילמדנו רבינו, כמה ברכות מתפלל אדם בכל יום, (ב) כך שנו רבותינו, צריך אדם שיתפלל שמונה עשרה, (ג) ולמה

הערות ותקונים

בילקוט משלי רמז תתקמ"ד וחכר שם הליון, "תנחומא": (רל"ג) שנאמר לא תירא לביתה משלג. בכ"ו רומי הגי' שך אמר שלמה ברוח הקודש. ובילקוט וכן אמר שלמה לא תירא לביתה משלג: (רלח) כי כל ביתה לבוש שנים. דורש שנים כמו שנים. והכוונה מילה ופריעה, כמו שחראה בפסיקתא פסקא עשר תעשר כי כל ביתה לבוש שנים מילה ופריעה, זליית ותפילין, הענק תעניק, נתון תתן, פתוח תפתח, עשר תעשר, וע"ש בהערה מ':

(א) ילמדנו רבינו. תחלת המאמר מובא גם בנדפס בקלף שיט"ו. ובעל מנורת המאור אות ק"ז הביא ונרסין במדרש תנחומא ילמדנו רבינו כו', הביא כמו שהוא בנדפס: (ב) כך שנו רבותינו צריך לך אדם שיתפלל שמונה עשרה. בכ"ו רומי י"ח ברכות, ובנדפס כך שנו רבותינו בכל יום מתפלל אדם שמונה עשרה, וכנ"ל גם לפניו, והוא לשון המשנה (ברכות כח ע"ג) רבן גמליאל אומר בכל יום ויום מתפלל אדם שמונה עשרה: (ג) ולמה י"ח כנגד י"ח אוזרות שכתוב בהן לה' בני אלים, בירושלמי ברכות פ"ד ה"ג (דף ה ע"ד) תענית פ"ב ה"ב (דף ס"ה ע"ג) אמר ר' לוי כנגד י"ח האזרות שכתוב בהן לה' בני אלים, ובבבלי ברכות דף כ"ח ע"ג הגי' י"ח כנגד מי, אמר ר' הלל בריה דרבי שמאל בר נחמיה כנגד י"ח אוזרות שאמר דוד בהן לה' בני אלים. ובנדפס מובא זה בשם ר' יהושע בן לוי, ולפני זה נוסף בנדפס שם אמר ר' שמאל בר נחמן כנגד י"ח פעמים שהאבות רחובין בתורה, הראשון שבהם ואלהים פקד וגו' אשר נשבע לאברהם ליתן לו יצחק (בראשית כ), והאחרון אשר נשבעתי לאבותיכם לאברהם ליתן לו יצחק (דברים לא), ואם יאמר לך אדם הרי י"ח הם שך כתיב אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק וגו' (בראשית כה יג) אמור לו אין זה מן המניין שאין יעקב נמנה עמהם. וזה לקח מירושלמי ברכות ותענית שם, ושם הוא בשם רבי תיגלא בשם רבי פנחס, ושם סוים עוד ואם יאמר לך אדם י"ז הן אמור לו ויקרא בהם שמי ושם אבותי אברהם ויצחק מנחן. וכן תמלא במדרש ב"ר פס"ט אות ד' ומובא בילקוט ויאל רמז ק"ב, ועיין בספר שנת אליהו מהגר"א ז"ל שמגיה בירושלמי כמו בתנחומא. וכן יש להגיה כמו זה גם במדרש ב"ר. וכן נוסף בנדפס שם: ור' יוחנן אמר כנגד י"ח פעמים שנמשך שכן בסוף ספר שמות, וכן גם כאשר זוה"ה' את משה י"ח פעמים, והוא ג"כ לקוח מירושלמי שם. ובירושלמי הוא בשם רבי שמאל בר נחמיה בשם ר' יוחנן (ובירושלמי תענית בשם ר' יוחנן), ובמדרש וי"ר פ"א אות ח' אמר ר' שמאל בר נחמן בשם רבי נתן ז"ל בשם ר' יוחנן. ובירושלמי שם נאמר רק כנגד י"ח ציונים שכתוב בפרשת משכן שני. גם תמלא בירושלמי שם אמר ר' חייה בר רוא (ובירושלמי תענית אמר ר' חייה בר ארז) ובבבלי מן ואתו אהליאב בן אחיסאך עד סופיה דסיפרא. וכן במדרש וי"ר פ"א הביא בן אמר ר' חייה בר אבא לבד מואתו אהליאב בן אחיסאך למטה דן ועד סוף סיפרא, וגרסה בוחת ר' חייה, כי בסדר פקודי י"ח ציונים, הראשון עשה את כל אשר זוה"ה' את משה (פרשת מטות לח כב), ואח"כ נמלא בסל"ט ופ"מ י"ח ציונים ואלה הם: (ל"ט א') ל"ט ה', ל"ט ו', ל"ט כ"א, ל"ט כ"ב, ל"ט כ"ג, ל"ט כ"ד, ל"ט כ"ה, ל"ט כ"ו, ל"ט כ"ז, ל"ט כ"ח, ל"ט כ"ט, ל"ט מ"ג, ל"ט מ"ד, ל"ט מ"ה, ל"ט מ"ו, ל"ט מ"ז, ל"ט מ"ח, ל"ט מ"ט, ל"ט כ"א, ל"ט כ"ב, ל"ט כ"ג, ל"ט כ"ד, ל"ט כ"ה, ל"ט כ"ו, ל"ט כ"ז, ל"ט כ"ח, ל"ט כ"ט, ל"ט מ"ג, ל"ט מ"ד, ל"ט מ"ה, ל"ט מ"ו, ל"ט מ"ז, ל"ט מ"ח, ל"ט מ"ט, ואלה הם המלאכים כוללן ביחד, והציונים שמוזכר אח"כ הם כולם פריטי פירושם על הכלל, ואין ראוי למנות הכלל עם פרטיו שמפרשים אותו. וכן כתב בן הגר"א ז"ל בספרו שנת אליהו על המשנה ברכות פ"ד מ"ג ע"ט. והנה בתנחומא הנדפס לפנינו הביא רק, "שכן בסוף ואלה שמות וכן כאשר זוה"ה' את משה י"ח פעמים", וזה אינו, כי רק י"ד פעמים כתיב כאשר זוה"ה' את משה, וב' פעמים ככל אשר זוה"ה' את משה, ופעם אחת כאשר זוה"ה' בן עשו, ופעם אחת ככל אשר זוה"ה' אותו. וזה הפעם את הרב הגדול מהר"ז ז"ל בפירושו לוי"ר שכתב נראה שחושב י"ח פעמים מה שכתוב כאשר זוה"ה' את משה. ונרש פקודי (לח כ"ב) כתיב עשה את אשר זוה"ה' את משה, ואח"כ בפרשת פקודי יש י"ח פעמים כאשר זוה"ה' את משה, אולם בלמח נמלא רק י"ד פעמים כאשר זוה"ה' את משה כמו שהבאתי למעלה ובתנחומא הנדפס מובא עוד ור' סימון אמר כנגד י"ח חוליות שבשדרה שבעה שאדם מתפלל וכורע לרין שיכרע עד שיתפקקו כל חוליות שבשדרה שנאמר כל עמדותי תאמרנה ה' מי כמוך, וכ"ה בתנחומא שלפנינו

י"ח, כנגד י"ח אוזכות שכתוב בהבו לה' בני אליהם (תהלים כט). (ד) משיבין לר' לוי והא בבבל אומרים י"ח, אמר להם אף היא מן האזכרות, שנאמר אל הכבוד הרעים (שם שם נ). (ה) אמר ר' סימון כנגד י"ח תוליות שבשדרה, שבשעה שאדם עומד ומתפלל צריך לשוה בכלל, שנאמר כל עצמותי תאמרנה ה' מי כבודך (שם ל"ג י), (ו) אמר הקב"ה הו' זחירין בתפלה (ו) שאין לך מדה יפה הימנה, (ח) ואפילו אין אדם כדי לענות, חסד אני אעשה עמו, שכל דרכי חסד. (ט) אמר ר' שמלאי מבקש אתה לידע שכל דרכיו של הקב"ה חסד, בראשה של תורה קישט את הכלה, (י) שנאמר ויבן ה' אלהים את הצלע (בראשית ב כג), ובסופה חסד שקיבר את המת, שנאמר ויקבר אותו בניא (דברים לו ו), ובאמצעה ביקר את החולה, שנאמר וירא אליו ה'. (יא) כיון שמל אברהם

הערות ותקונים

וכ"ה בירושלמי שם. פה עירב דברי בירושלמי ותחומא כ"ו ודברי הבבלי יחד. כי כך איחא בבבלי ברכות (כח ע"ג) אמר ר' תנחום אמר ר' יהושע בן לוי כנגד י"ח תוליות שבשדרה והמתפלל לרין שיכרע עד שיתפקקו כל תוליות שבשדרה ע"כ. וגם הסיוס מן הכתוב ליחא בבבלי. ואחר זה נוסף עוד בתחומא הגדפס ור"ש אמר כנגד י"ח מזמורים שמראש ספר תהלים עד יעקב ה' ביום לרה לומר תענה בתפלתך (ולכך נאמר יעקב ה' ביום לרה) לכך נאמר בסוף י"ח מזמורים יעקב ה'. והוא נשנה ג"כ בירושלמי ברכות ותענית בהתחלת המאמר ושם הוא נשם ר' יהושע בן לוי, וכן נשנה במדרש שו"ס מזמור כ"ו ושם איחא אמר ר' שמעון בר אבא את מואל י"ח מזמורים יש מראש הספר ועד הפסוק הזה (שאשרי האיש ולמה רגשו חד הוא) כנגד שמונה עשרה ברכות שאדם מתפלל בכל יום אומר תתעני לנתןך אחר י"ח מזמורות, אמרו לו לרוד יעקב ה' ע"כ. וכן מובא זה בשם המדרש שו"ס בילקוט תהלים רמז תרע"ט. והסיוס במדרש שו"ס הוא משושב, וז"ל כנו שמוכא בתנחומא הגדפס לומר תענה לנתןך (ובתחומא בתפלתך) ולכך אמר דוד יעקב ה'. ופי' תתענה לנתןך ר"ל תהיה נענה בתפלתך. והוא נובע מירושלמי שם אמר ר' מנח רמז לח"ח שאדם לרין לומר לרבו תשמע תפלתך, ר"ל שישאל היו אומרים לרוד יעקב ה' ביום לרה. והמלות בשו"ס שאשרי האיש ולמה רגשו חד הוא הסגרות, כי הוא נוסף מנגמרא בבבלי ברכות ס' פט"ג, וע"ס. ובירושלמי הגי' אס יאמר לך אדם י"ח הן אמרו לו למה רגשו גויה לית הוא מיוטן, אחר זה מואל עוד הוספה בנדפס מהפליס כ"ד בתענית כנגד כ"ד רמות שאמר שלמה בשעה שבניס את הארון לזית קדשי הקדשים בתעניתו, לקוח מירושלמי ברכות שם ותענית שם כ"ד: של תעניות מנין ר' חלבו ור' שמואל בר רב נחמן תרתיין אמרין כנגד כ"ד פעמים שכתוב בפרשה של שלמה רנה והפלה ותחינה. וכן יש לתקן בנדפס. ואחר זה נוסף בנדפס ולמה מתפללין בראש השנה תשעה ברכות, אמר רבא בר חנינא כנגד השעה אוזכות שאמרה חנה בתפלתה מן ותחללי חנה ואלן. ובירושלמי ברכות ותענית שם תשע של ר"ה מנין אמר ר' אבא קרטיגינא כנגד תשע אוזכות שכתוב בפרשת חנה, וכתוב בסופה ה' ידיו אפסי ארץ ע"כ. ור"ל וכתוב בסופה ה' ידיו אפסי ארץ הרי שמדבר ביום הדין, וגם נוסף שם מאמר אהר, אהה מואל י"ח [ברכות] מתפללין בכל יום ואיין טולן. לשבחו של הקב"ה כו'. עד אמר לן הקב"ה לישאל הו' זחירין בתפלה, ומן המאמר הזה אמר לן הקב"ה הוא מתחומא כ"ה שלפנינו (ד) משיבין לר' לוי והא בבבלי אומרים י"ח אמר להם אף הוא מן האזכרות שנאמר אל הכבוד הרעים. עיין בירושלמי ברכות ותענית שם. ועיין מה שכתבתי במבוא בפרק פסקי הלכות בתחומא: (ה) אמר ר' סימון. ירושלמי שם, ועיין הערה ג': (ו) אמר הקב"ה הו' זחירין בתפלה. עיין בסוף הערה ג', שבנדפס נוסף לפני זה מאמר גדול, ואח"כ התל במאמר זה: (ז) שאין לך מדה יפה הימנה. בנדפס שאין לך מדה אחרת יפה הימנה, והיא גדולה מכל הקרבנות, שנאמר למה לי רוב זבחים וגו' כי חבוא לראות פני לא תוסיפ הביא מנחת, אף קמרת תועבה וגו' משכית ומועדיכ שגאה נפשו וגו' ונפרשכ כפי כפיכ וגו' גם כי תרבו תפלה וגו' (ישעיה' א), מכלל שהיא גדולה מן הקרבנות: (ח) ואפילו אין אדם כדי לעמת. בנדפס ואפילו אין אדם כדאי לענות בתפלתו ולעשות חסד עמו כיון שמתפלל ומרבה בתחנותי אני עשה חסד עמו שכן כתוב בו כל ארחות ה' חסד ואמת (תהלים כה) הקדמתי חסד לאמת ולדק למשפט שנאמר דק ומשפט מנין כפאר וגו' (שם פט): (ט) אמר ר' שמלאי מבקש אתה לידע שכל דרכיו של הקב"ה חסד. בב"ר סוף פ"ח מובא בשמו כך אמר ר' שמלאי מנינו שהקב"ה מברך חתנים ומקטש כלות ומבקר חולים וקוצר מחים, מברך חתנים מנין ויברך אותה אלהים, ומקטש כלות מנין ויבן ה' אלהים את הללע, מבקר חולים מנין שנאמר וירא ה' בצלוגי מנחם, קוצר מחים מנין ויקבר אותו בני, ע"כ. ועיין להלן בתחומא אה ד': (י) שנאמר ויבן ה' אלהים את הללע. בנדפס נוסף שכן בכרכי היס קרין לכלה בונה, וזה לקוח מנגמרא בבבלי ערובין דף י"ח, וז"ל שכן בכרכי היס קרין לקלעתא בנייתא, וכה' בב"ר פי"ה קישטה כללה ואח"כ הביאה לו, אית אחרין דקרין לקלעתא בנייתא, ולהלן אות ד' מהו ויבן אמר ר' אבבה בערבית קרין לגדילתא בנייתא, וכן הוא להלן חיי אות ב', ועיין להלן הערה ל"א: (יא) כיון שמל אברהם בא הקב"ה בסמליה שלו לבקר שנאמר וירא אליו. וכן רש"י עה"ת הביא וירא אליו לבקר את החולה. עיין בסוף דף י"ד, ועיין

בא הקב"ה ופמליא שלו לבקרו (יב) (שנאמר) [מנין ממה שקראו בענין] וירא אליו : [ב] [וירא אליו]. (יג) וזש"ה כה אמר ה' השמים כסאי וגו' ואת כל אלה ידי עשתה וגו' (ישעיה סו 6 ב), מי הוא חרד על דברו של הקב"ה זה אברהם וירא אליו ה' וגו'. מה כתיב ואל זה אביש אל עני ונכה רוח וחרד על דברי (סס סס), ואם רצונך לידע שעל אברהם הכתוב מדבר, ראה מה כתיב שוחט השור (סס ג), זה אברהם, ואל הבקר רץ אברהם וגו' (נחלשים יח י), מכה איש (ישעיה סס), שהרג את נמרוד, הוא נמרוד הוא אמרפל, זוכה הגוה (סס), אימתי כיון שהקריב את יצחק בנו, שנאמר אלהים יראה לו השה [לעולה] בני (נחלשים כג ח) :

[ג] ד"א כה אמר ה' השמים כסאי וגו' ואת כל אלה ידי עשתה וגו'. (יד) אמרו רבותינו בשם ר' אליעזר בן פדת בשבעה מקומות אתה מוצא שהשהו הקב"ה עצמו (טו) עם לבבות הנמוכים, מנין (טז) שנאמר כי ה' אלהיכם הוא אלהי האלהים וגו' (זכריה י י), ראה כמה גבורה וכמה שבה, ומה כתיב אחריו, עשה משפט (גר) יתום ואלמנה (סס סס יח), וכתיב כי רם ה' ושפל יראה וגו' (תהלים קלח ו), וכתיב [כי] כה אמר רם ונשא שוכן עד וקדוש שמו מרום וקדוש אשכון ואת דכא ושפל רוח (ישעיה לו טו), וכתיב כה אמר ה' השמים כסאי והארץ הדום רגלי וגו' (סס סו ה), וכתיב ואת כל אלה ידי עשתה וגו' ואל זה אביש אל עני ונכה רוח וגו' (סס סס ב), והשאר בספר תהלים, ה' מלך עולם ועד (תהלים י טו), וכתיב אחריו תאות ענוים שמעת ה' וגו' (סס סס י), וכתיב ש"י לאלהים זמרו סולו לרוכב בערבות (סס סס ה), מה כתיב בתריה, אבי יתומים ודיין אלמנות (סס סס ו), וכתיב הללויה הללי נפשי את ה' (סס קטו ה), וכתיב באותו מזמור עושה שמים וארץ (סס סס ו), וכתיב עשה משפט לעשוקים וגו' (סס סס ז), (יז) ובשביל מה בא אצל אברהם, ושביל שהיה יושב ומצטעו ממילתו, לפיכך בא לבקרו :

[ד] ד"א וירא אליו וגו'. (יח) ר' יצחק נפחא פתח מוצב אדמה תעשה לי (שמות כז), אמר הקב"ה מי שהיה שוחט שור או שהושפך דם קימעא, הייתי בא ומברכו, שנאמר מוצב אדמה, וכתיב אבוא אליך וברכתוך (סס סס), (יט) אברהם שנהר של דם יוצא מתוך ביתו מן המילה, על אחת כמה וכמה שאני צריך לברכו, לכך נאמר וירא אליו, וכך אמר משה זה הדבר אשר צוה ה' וירא אליכם (ויקרא ט ו), ומה דבר ה', ויאמר

הערות ותקונים

ועיין במרחי: (יב) שנאמר וירא אליו. נדפס [מנין] ממה שקראו בענין וירא אליו ה'. והוא יותר נכון, כי כן מדרך לשון התנחומא שסיים כן וכן תקתי בפנים: (יג) וזש"ה כה אמר ה' השמים כסאי. מוצא בילקוט ישעיה רמז סע"א בשם התנחומא והוא לפנינו בכ"י. וכן מוצא בגלגל נחלשים פ"ט, ודבריו טובים מהתנחומא כ"י שלפנינו, וזה יתח נדפס, ושם נזכר ב' נמלא חוספה ר' זכריה בשם ר' לוי פתח ותתן לי מני ישעך כו' עד אמרו רבותינו בשם ר' אליעזר בן פדת, והוא מב"ר פמ"ח אות ז', ומדרש שו"ס מוזתר י"ח: (יד) אמרו רבותינו. מוצא נדפס אות ב', ובגלגל נחלשים פ"ט, ודבריו טובים מהתנחומא כ"י שלפנינו: (טו) עם לבבות הנמוכים. כ"ה גם בכ"י רומי, ובנדפס עם חבורת המוכין. והמלה "חבורת" טספה נדפס מהמנונה. אולם נדפס הראשון נדפס של קאטשטאטיניא ודפוס ווייליא חסרה המלה הזאת, ושם הגי' עם המוכין. ובדפוסים אחרונים מהתנחומא הניחו עם הבריות המוכין. ובגלגל נחלשים גורס ג"כ עם הבריות המוכים. ובילקוט תהלים רמז תרכ"ב מוצא התחלת המאמר וגורס ג"כ זו' מרומות השוה הקב"ה עלמו ללבוות הנמוכים. וראיתי בכ"י הרשב"ץ לנבות פ"ד דף ל"ט ע"ב הביא זה בשם הילמנט, וגורס חבורות הנמוכים: (טז) שנאמר כי ה' אלהיכם, כמו שהוא לפנינו כן הוא גם נדפס. אולם בגלגל נחלשים הלשון משושה, ויש לתקן ע"פ התנחומא שלפנינו אשר דברי בעל הגלגל נחלשים טובים ממנו. ופתח בשבעה מקומות ובביא רק ד' מקומות, והשגחה חסרים שם יש להשליש ע"פ התנחומא, והמלות קרוב ה' לשברי לב מיותרים הם, ועיין מגילה דף ל"א ומוצא גם בילקוט ישעיה רמז שמ"ט, אמר ר' יוחנן בכל מקום שחתה מוצא גבורתו של הקב"ה שם חתה מוצא ענותותו בלדו: (יז) ובשביל מה בא אל אברהם, מכלן עד ד"א וירא השמים בעל אג"ב (יח) ד"א וירא אליו וגו' ר' יצחק נפחא פתח. מוצא בתנחומא הגדפס אות ב' ובגלגל נחלשים שם פ"ט, ובעל אג"ב משה הלשון וכך הביא שם: ד"א וירא אליו זש"ה מוצב אדמה אמר ר' יצחק נפחא, ובמדרש ב"ר פמ"ח אות ד' רבי יצחק פתח מוצב אדמה, יש לתקן שם של"ר ר' יצחק נפחא פתח. גם בכ"י שם קצר האסדר בלשון, וכן בעל מסדר התנחומא הגדפס הביא ללשון הכ"ר והשמיים כל הלשון אשר לפנינו בכ"י. ובגלגל נחלשים מוצא כמו בתנחומא כ"י: (יט) אברהם שנהר של דם יוצא מתוך ביתו. יאודה נחלשים ששם שורה שלמים גם המלות "אמר ר' אחא". ויש להשלים הנחסר ע"פ התנחומא כ"י שלפנינו

משה אל אהרן קרב וגו' (ויקרא פ י). אמר ר' אחא בא וראה כה שנתן הקב"ה באברהם, שביום אחד מל עצמו וילידי ביתו וישמעאל בנו, והיה הדם מטפסף, ראה כמה היו ילידי ביתו, שכתוב וירק את חניכיו ילידי ביתו שמנה עשר ושלש מאות (בראשית יד יז). ואם ילידי ביתו כל כך היו, מקנת כספו על אחת כמה וכמה, וכולם מל אותם ביום אחד, שנאמר בעצם היום הזה נמול אברהם וישמעאל בנו וכל אנשי ביתו וגו' נמולו אתו (שם י"ז ט"ז), (כ) ונמל אברהם את כל הערלות שמל, ועשה אותם נבעה בתוך ביתו, והיה נהר של דם יוצא מתוך ביתו, וקרא הקב"ה את המלאכים ואמר להם באו ונבקרו את החולה, אמרו לפניו רבונו של עולם (כא) מה אנש כי תזכרנו וכן אדם כי תפקדנו (מלאכי ה' ט), ואתה הולך במקום המנופות במקום של דם ושל שקין, אמר להם כך אמרתם חייכם ערב עלי ריה של אותו דם ממור ולבונה, אם אין אתם הולכים הרי אני הולך לעצמם, וכן שלמה אמר עד שיפוח היום וגו' (שם ט"ז ד), (כב) אל נבעת הערלות (וישם ט"ז ג), זה אברהם, שנאמר וירא אליו ה' וגו', כחום היום, שהרתיה הקב"ה אותו היום: ד"א עד שיפוח היום, (בג) אלו העוברים והשבים שהיה מכלכל, ונסו הצללים, שלא יצטער מן המילה לפי שהיה משמש אותן, אלך לי אל הר המור, זה אברהם, שנאמר מור ואהלות קציעות (מלאכי ט"ז ט): (כד) ד"א עד שיפוח היום, זה יום הדין, ונסו הצללים, שאין צל לרשעים, שנאמר אין חשך ואין צלמות להסתר שם פועלי און (חזק נד כ), אלך לי אל הר המור, (כה) זה בית המקדש, שהיו מקטירין שם המור: (כו) ד"א עד שיפוח היום, עד שיופיע מלכותו של הקב"ה בעולם הזה, ונסו הצללים, אלו צללי המלכות, אלך לי אל הר המור, זה ירושלים, שנאמר באתי לגני אחותי כלה אריתי מורי עם בשמי (שם ט"ז ט). (כז) אל נבעת הערלות, שנמל את הערלות ועשאן נבעה, לפיכך נגלה עליו הקב"ה, שנאמר וירא אליו, (כח) וכיון שראו המלאכים כך, הלכו גם הם עם הקב"ה, שנאמר וישא עיניו וירא והנה עולשה

הערות ותקונים

שליטנו: (ב) ונמל אברהם את כל הערלות שמל. עוצב צילקוס שה"ש רמז התקפ"ו על הכתוב עד שיפוח היום בשם התנחומא: (כא) מה אטם. בנדפס ובגלגלת בראשית ובילקום מונח הכתוב ה' מה אדם וחדעו בן מוטם ותחשבו (מלאכי קמד ג): (כב) אל נבעת הערלות וגו'. בכ"י רומי הגי' וכן אמר שלמה עד שיפוח היום שהרתיה הקב"ה היום שנאמר כחום היום, אל נבעת הערלות זה ביהו של אברהם. ולדעתי במקום אל נבעת הערלות ש"ל אל נבעת הלבונה והוא פסוק אחד וכו"ל, וכן שלמה אמר עד שיפוח היום וגו' והל נבעת הלבונה (שם"ט ד ו) ועל זה דורש זה אברהם, וזה הביא הדורש לראיה על מאמר שלפניו ערב עלי ריה של אותו דם ממור ולבונה, סיים וכן אמר שלמה עד שיפוח וגו' ואל נבעת הלבונה. ובנדפס תהיך הלשון והביא רק את דברי התנחומא שביצ"ל ד"א אלך לי אל הר המור זה אברהם שנאמר מור ואהלות קציעות כל בנדמות. ובגלגלת בראשית השמיט כל זה והכל במאמר שלאחריו עד שיפוח היום אלו העוברים והשבים. וגם צילקוס שם הגי' אל נבעת הערלות נמל אברהם כל הערלות שמל ופשה אותם נבעה בתוך ביהו כ' ע"ש: (בג) אלו העוברים והשבים שהיה מכלכל. בכ"י רומי אלו העוברים והשבים שהיה אברהם מכלכל אותם שהולכים ובאים בצללים: (כד) ד"א עד שיפוח היום זה יום הדין, פוצב צילקוס שה"ש שם ובילקוס שם ובי' רומי ובנדפס אות ג' סייח אחר זה שנאמר כי הנה היום בא צוער כהנור וגו' (מלאכי ג י"ט), ויש להעיר כי בנדפס אחר שס"כ (סוף אות ג') אלך לי אל הר המור זה אברהם שנקרא מור שנאמר מור ואהלות קציעות כל בנדמות, הוסיף באות ג' מאמר גדול בצלוני ממרא ולמה בצלוני ממרא יתבך שמו של הקב"ה כ' פד והוא יושב פתח האוכל כחום היום מזה כחום היום הרתיה הקב"ה אותו היום כ'. וזה הוסיף המדפיס דפים מאתו: ויתא בתנחומא דפוס קאטשאטינאל וכן ליתא ברטום וויניאל ובכ"י ה' של אקספארד. והמדפיס דפוס מאנטובה הליג יד פוסטת מורה בצלנע לכיון כי הביא דברי חז"ל, וז"ל בלדו. עד והוא יושב". ר"ל עד והוא יושב הוא הוספה. ועל גלגלת בראשית הביא ג"כ הדברים האלה בפרק י"ט אות ג' ע"ש. ומלא המאמר בקברה בצ"ר טוף סמ"ב, ומוצב צילקוס לך רמז ע"ג בשעה שאמר הקב"ה לאברהם לנמול הלך ונמלך בג' אלהיו כ': (כה) זה בית המקדש שהיו מקטירין שם המור. בנדפס שהיו מקטירין צו מור, וגם סיים ואל נבעת הלבונה ו ירושלים שהיו מקטירין צמחתייהם לזונה: (כו) ד"א עד שיפוח היום עד שיפיע מלכותו של הקב"ה. דורש שיפוח כמו שיפיע בחילוף אותיות. ומוצב צילקוס שם שה"ש רמז התקפ"ו כפ' עד שיפוח היום בשם התנחומא. ובנדפס חסר זה עד וישא עיניו וירא. ובגלגלת בראשית חסר ג"כ רק מאמר קטן עד וכיון שראה כך הלכו עם הקב"ה: (כז) אל נבעת הערלות. גם כאן צ"ל אל נבעת הלבונה, עיין לעיל הערה ל"ב: (כח) וכיון שראו המלאכים כ. מונח בגלגלת בראשית שם פרשה י"ט:

אנשים וגו' (בראשית יח ט), (כט) וכן דוד משבח כל ארחות ה' חסד ואמת (תהלים סה י), מהו כל ארחות ה' חסד ואמת, (ל) התורה תחלתה חסד, וסופה חסד, ואמצעיתה חסד, תחילתה חסד מנין, אתה מוציא כשיצור הקב"ה חוה קישמה והביאה לאדם, שנאמר ויבן ה' אלהים את הצלע וגו' (בראשית כ כג), מהו ויבן, אמר ר' אבהו (לא) בערביא קורין לגדילתא בנייתא, וסופה חסד במיתת משה כשהקב"ה נטפל לו בכבודו, שנאמר ויקבור אותו בני (דברים לז ו), באמצעותא חסד באברהם שנאמר ואתנה את בריתי בני ובינך (בראשית יז ט), (לב) כיון שנגלה עליו הקב"ה היה יושב, שנאמר והוא יושב פתח האהל כחום היום (שם יח ט), בא אברהם לעמוד, א"ל הקב"ה אל תצטער לעמוד שב לך, שנאמר נאום ה' לאדני שב לימיני (תהלים קי ו). א"ל אברהם וכי כך הוא דרך ארץ שאני יושב ואתה עומד, א"ל הקב"ה אל תצטער, וכן אתה בן מאה שנה שב, א"ל הקב"ה חייך בשביל שאתה יושב ואני עומד, (לד) עתידין בניך בני ג' שנים, בני ד' שנים, לישב בבתי מדרשות ובבתי כנסיות ואני עומד עליהם, שנאמר אלהים נצב בעדת אל (שם פג ט), התחיל אברהם לקלם להקב"ה, (לה) ותתן לי מגן ישעך (שם יח ו), כשרדפו המלכים, שנאמר אל תירא אברם אנכי מגן לך (בראשית לו ו), וימניך תבעדני (תהלים סט), (לה) כשאחות עמי הערלה והייתי חותך, וענתך תרביני (שם סט), שאני יושב ואתה עומד: ד"א והוא יושב פתח האהל כחום היום, מהו כחום היום, שהרתיה הקב"ה אותו היום כיום הדיון, שנאמר כי הנה היום בא בוער כתנור וגו' (מלאכי ג יט):

(ה) וישא עיניו וירא וגו' (בראשית יח ט). (לו) אמר ר' סימאי אמר הקב"ה לאברהם, בזכות שלש ריצות שרצתה, חייך כשאבוא ליתן תורה לישראל, שאני רץ לפניהם שלש ריצות, ואלו הן שלש ריצות שרץ אברהם, וירץ לקראתם, ואל הבקר רץ

הערות ותקונים

(כט) וכן דוד משבח כל ארחות ה' חסד ואמת. באגדה בראשית הביא גם סיפא דקרא לנוטרי בריתו ועדותיו, וסיים זה אברהם שלר ברית מילה. והאממר מהו כל ארחות ה' התורה תחלתה חסד כו', עד כיון שנגלה עליו הקב"ה היה יושב השמיט בעל אגדה בראשית: (ל) התורה תחלתה חסד. בילקוט תהלים רמז תש"ב הביא בשם מדרש (הוא מדרש שו"ע ממוזר כ"ה) אמר ר' שמנאי התורה תחלתה חסד ואמצעה חסד וסופה חסד כו'. ולפינו במדרש שו"ע השמיט המעתיק או המדפיס המלות התורה תחלתה חסד ואמצעה חסד וסופה חסד ע"ש: (לא) בערביא קורין לגדילתא בנייתא. וכן בכ"ז רומי בערביא קורין לגדלתא בנייתא. וכן הוא להלן חיי אות צ'. ובמדרש בבלי ברכות ס"א ע"א מאי ויבן מלמד שקלעה הקב"ה לחוה והביאה לאדם הראשון שכן בכרכי הים קורין לקליעתא בנייתא, וכן הוא במדרש שו"ע שם ובבב"ר פ"ה ר' איבו וכו' קישטה ככלה ואח"כ הביאו לו אית אחרין דקרין לקלעתא בנייתא: (לב) כיון שנגלה עליו הקב"ה היה יושב. מאלן מוצא באגדה בראשית שם: (לג) עתידין בניך בני ג' שנים בני ד' שנים לישב בבתי מדרשות ובבתי כנסיות. וכ"כ באגדה בראשית. המאמר הזה מוצא בקלף שיעוים במחזור וי"טרי לישב בבתי מדרשות ובבתי כנסיות. (משנת תר"מ) לז 18, וז"ל דדרשינן כל ארחות ה' חסד ואמת לנוטרי בריתו ועדותיו. מי טולד בריתו אברהם על המילה, וראשית הורה ואמצעיתה וסופה חסד, וירא אליו ה' שביקר חולים ועמד עליו וביקש אברהם לעמוד עד שאמר לו הקב"ה שב ואל תצטער, אמר לפניו וכן בדיון ששהיה יושב ואתה עומד, א"ל אל תחמה שהרי בניך עתידין לישב בבית הספר ד' וה' שנים ואני עומד עליהם. ועל זה הביא הרשב"ל: אפשר לא היו התוקות עשירים בבית הספר רק ד' וה' שנים? כ"ל כי כל התוקות היו עשירים בבית הספר משנת חמש עד עשר לומדים קריאת המקרא על הספר ואח"כ בן עשר למשה מן ששהי וראש להתחכם היה הולך אלל תנא או משה אם היה מלמד המשניות, וביתו לא נקרא בית הספר כי לא היו שם ספרים אלא גירסא על פה עכ"ל. ועל זה כתב אליו הגאון הרשב"ל ראשארט בדבר המדרש שהעתיק ממחזור ויטרי הנה יפה פירש אותו שהכוונה על למוד הקטנים משנת חמש עד עשר שאז היה נקרא בית למודם בית הספר, מפני שרק שמה היו לומדים בספרי מקרא ולא בבתי מדרש אח"כ שהיו לומדים בע"פ, וע"ש. אולם לפינו בתנחומא הגי' עתידין בניך בני ג' שנים בני ד' שנים לישב בבתי מדרשות ובבתי כנסיות: (לד) ותתן לי מגן ישעך כשרדפו המלכים. מוצא בילקוט שמואל רמז קס"ב בשם התנחומא: (לה) כשאחות עמי הערלה והייתי חותך. בילקוט סו"ס שאמר וברות עמו הברית: (לו) אמר ר' סימאי אמר הקב"ה לאברהם. מוצא בילקוט וירא רמז פ"ב בשם התנחומא, והשמיט שם האומר, ומתחיל מן אמר הקב"ה לאברהם. ובגדפס אות ד' מנאל הוספה לפני זה התחיל הדס מילה לספסף אמר ליה הקב"ה (בשכר) חייך שזכותך אני אחוס על בניך בשני דמים כו'. המלה "בשכר" הסברתי כי מיותרת היא, וליחא בדפוס קאשעלאניאל. ועיין במדרש חיות פ"ה פ"א, שמ"ר פ"ז, פד"ר"א פרק כ"ט, ומדרש שו"ע ממוזר קי"ד, ותדב"א פרק כ"ל. ואח"כ מתחיל גם

אברהם, (לז) וימחר אברהם האלה וגו', הרי ג' ריצות, אף הקב"ה פרע לבניו בסניי כנדרו, שנאמר ויאמר ה' מסניי בא וגו' (דברים לג כ), א"ל הקב"ה חייך (לח) אתה אמרת יוקח נא מעט מים, בו בלשון אני נואל אתכם סמצרים, שנאמר ולקחתי אתכם לי (שמות יו ז), הרי בעולם הזה, בעולם הבא [מנין], שנאמר ולקחתי אתכם אחד מעיר ושנים סמשפחה (ירמיה יו ז). (לט) אתה אמרת להם נא, חייך בו בלשון אני מוכיח את בניך, שנאמר לכו נא ונוכחה יאמר ה' וגו' (ישעיה א יט), (מ) אתה אמרת להם מעט, חייך בו בלשון אני מנרש את האומות מלפני בניך, שנאמר מעט מעט אנרשנו מפניך (שמות כג ג), (מא) ומנין אף לעולם הבא, שנאמר כי כה אמר ה' (אלהים) [צבאות] עוד אחת מעט היא ואני מרעישי (תני ג יו). (מב) אתה אמרת להם מים, חייך שאני מעלה לבניך את הבר, שנאמר עלי באר ענו לה (נמדנר כה יו), ומנין אף משנכנסו לארץ, שנאמר כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה [ארץ נחלי מים וגו'] (דברים יט ז), מנין אף לעולם הבא, שנאמר והיה על [כל] דר נבוה [ועל כל גבעה נשאה פלגים יבלי מים] (ישעיה ל סס):

[ו] וְהָ אָמַר הַמַּכְסָּה אֲנִי מֵאַבְרָהָם (בראשית י"ח). (מג) ילמדנו רבינו מי שהוא מתרגם לקורא בתורה, מהו שיסתכל בכתב, (מד) כך שנו רבותינו המתרגם אסור להסתכל בכתב, והקורא אסור ליתן עיניו חוץ סן התורה, שלא ניתנה התורה אלא

הערות ותקונים

גדלפס ח"ל הקב"ה נכסר שלם ריצות, כמו שלפניו ככ"י רק נקצת סינים, והילקוט הביא הלשון כמו שהוא ככ"י: (לז) וימחר אברהם האלה וכו"ה ככ"י רומי וזילקוט, אולם בגדלפס מובא הכאוב וימחר לעשות אוחו: (לח) אתה אמרת יוקח נא מעט מים בו בלשון אני נואל אתכם ממצרים שנאמר ולקחתי אתכם לי. מובא זילקוט וירא רמו פ"ב בפסוק יוקח נא. ובגדלפס שכתנה הלשון אתה אמרת להי יוקח אני נותן לבניך מלות פסח שנאמר יוקח להם איש מה (שמות יב): (לט) אתה אמרת להם נא חייך בו. נכ כהן בגדלפס גי' נשמית אתה אמרת להן נא, אני נותן לבניך מלות פסח שנאמר אל תאפלו ממנו נא (סס): (מ) אתה אמרת להם מעט, חייך בו בלשון אני מנרש את האומות מלפני בניך. וכ"ה בגדלפס אתה אמרת מעט, אני אנרש את שונאיהן מעט מעט שנאמר מעט מעט אנרשנו מפניך (שס כג): (מא) ומנין אף לעולם הבא. זה ליתא בגדלפס: (מב) אתה אמרת להם מים. וכן הוא בגדלפס. וככ"י רומי נוסף לפני זה אשר חסר לפניו ככ"י של הקספארד, וראוי להצינו אחר המאמר אתה אמרת להם מים היינו אחר סוף המאמר שלפניו, וז"ל: אתה אמרת ורחלו אף אני ארץ גבלי, שנאמר אם רחץ ה' את זרואת בתי זיון וגו' (ישעיה ד ז). את אמרת רגליכם, אף אני אשלת לבניך רגלי וגו', שנאמר מה נאלו על הצרות רגלי. מבשר (שס כג ז). ואת אמרת והשענו, ואף בניך יאמרו ויהי ה' למשכן לי (תהלים יח יט), ואת צברת החת, אף אני אומר תחת צבותיך יהיו בניך (שס מה יו), ואת אמרת העץ, ואף אני אעשה להם לקחת עץ, שנאמר ולקחתם לכם ציום הראשון פרי עץ הדד כפות תמרים וענף עץ עבות וערבי נחל (ויקרא כג מ) וכתיב כימי העץ ימי עמי (ישעיה סב כה), לעתיד לבא ועל הנחל יעלה על שפתו מזה ומזה כל עץ מאכל וגו' (יחזקאל מז יב), ואח"כ מובא ככ"י שם את אמרת מים, חייך שאני מעלה הבר לבניך במדבר בו. זה מקומו לפני אתה אמרת ורחלו. ובגדלפס נמלא ג"כ זה בשיטתים ונלקח בחסר ויתיר וז"ל אתה אמרת ורחלו רגליכם אני ארתיס מכל טומאה שנאמר אם רחץ ה' את זרואת צבות זיון, חסר אמרת והשענו תחת רגלי, אני נותן להם מלות טובה, דכתיב ואלו הבר והביאו עלי. זית ועלי עץ שנו ועלי הדס וגו' (נחמיה ח יב), ונוסף אחר זה אתה אמרת וקחתם פת לחם, הכני ממסיר לכם לחם (שמות סז ד), אתה לקחת חמאה וחלב, אני נותן להם חמאה צקר וחלב נאן (דברים לג ע"ב). והשמים הדרשה על רגליכם, ועל והשענו, ועל תחת, ועל העץ הביא דרשה אמרת, והוסף הדרשה על וקחתם פת לחם, ועל חמאה וחלב. ועיין בגמרא ב"מ דף פ"ז ע"ב אמר רב כל מה שעשה אברהם מלאכי השרת בו. ובחוספתא ארשה פ"ד, ב"ר פמ"ח, שמו"ר פכ"ה אות ה', ב"מ"ר פ"ד, פ"ה פ"ה פ"ה, פסיקתא רבתי פ"ה ס"ג ג', תדב"ה פ"ב, ילקוט וירא רמו פ"ב צ"ב צ"ב צ"ב. ובלקח טוב יירא י"ה ד' ובגדלפס נוסף אחר זה מכאן אמרו חכמים במקום שנו חכמים, כי אין זה לשון המענה. וגם אחר זה נוסף שם מאמר שלם עד סוף אות ד' מן ב"ר פמ"ד ואלר"ג פ"ג: (מג) ילמדנו רבינו. נשנה בפסיקתא רבתי ריש פ"ה פסקא ויהי ציום כלות משה. ושם בגי' ילמדנו רבינו מהו שיהא המתרגם לקורא בתורה מהו שיתרגם ויסתכל בכתב. ובעל זרע אפרים השמים המלות מהו שיהא"ה, ובעל מאיר עין קיים בגי' והשמים מלת מהו"ה השני, אולם לי נתקן שז"ל כמו שלפניו בתחומה כ"י מי שהו המתרגם לקורא בתורה מהו שיתרגם ויסתכל בכתב. זה מובא גם בתחומה הדרפס אות ה', ושם בגי' המתרגם בתורה מהו שיהא מסתכל בס"ת ומתרגם: (מד) כך שנו רבותינו המתרגם אסור להסתכל בכתב. כ"ה גם בפסיקתא רבתי. ובגדלפס בגי' כך שנו רבותינו המתרגם אסור ל

בכתב, שנאמר וכתבתי על הלחות (שמות לד ב), ואסור למתרגם ברבים להסתכל בתורה. אמר ר' יהודה בן פוי, מקרא מלא הוא, כתב לך את הדברים האלה (סע סע כו), (מה) הרי המקרא שנתנה בכתב, כי על פי הדברים האלה (סע סע) הרי התרגום שניתן בעל פה: (מו) אמר ר' יהודה בר סימון כרתי אתך ברית ואת ישראל (סע), (מו) על ידי כתב ועל ידי פה, כי על פי הדברים האלה, אם קיימתה מה שבכתב בכתב, ומה שבעל פה על פה, כרתי אתך, ואת שניתה מה שבעל פה בכתב, ומה שבכתב בעל פה, לא כרתי אתך. (מה) אמר ר' יהודה הלוי ב"ר שלום בקש משה שתהא אף המשנה בכתב, וצפה הקב"ה על שעתידין אומות העולם לתרגם את התורה ולקרות אותה יוניתי, והן אומרין אף אנו ישראל, א"ל הקב"ה אכתוב לך רובי תורתך (השע ח יג) ואם כן כמו זר נחשבו (סע), וכל כך למה, אלא שהמשנה מספורין שלו של הקב"ה, ואין הקב"ה מגלה מספורין שלו אלא לצדיקים, שנאמר סוד ה' ליראיו (תהלים כה יג). וכן אתה מוצא אפילו בשחקב"ה כעם על סודם מפני מעשיהם הרעים, ובקש הקב"ה להפוך את סודם, לראתה הקב"ה גור דינם עד שנמלך באברהם, (שנאמר) [מנין ממה שקרינו בענין] וה' אמר המכסה אני מאברהם:

[ז] **כתיב** ומצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ויארם (משל ג ד). יש לך אדם שחביב לפני המלך ואינו חביב לפני בני פלשין של מלך, ויש שחביב לפני בני פלשין, ואינו חביב לפני המלך, אבל הצדיקים בזמן שהן חביבין לפני הקב"ה חן חביבין לפני המלאכים ולפני הבריות, שכן אתה מוצא בדניאל כשהמלאך בא אצלו היה קורא אותו איש חמודות ג' פעמים, איש חמודות הבן בדברים (דניאל יא), וכתיב אל תירא איש חמודות (סע סע ט), (מש) ואני באתי להגיד כי (איש) חמודות אתה (סע ט), ולמה ג' פעמים קורא אותו חמודות, אלא אשריו האיש שבישרו המלאך ואמר נחמד אתה לפני הקב"ה, גם משובח בעליונים וחמוד אתה על דורך. אף בצלאל נשתבח בעליונים ואף בתחתונים, מנין שנאמר ראה קראתי בשם בצלאל (שמות לא ב), וכתיב ראו קרא ה' בשם בצלאל (סע לה ב). ראה בעליונים ראה בתחתונים, (ג) הוי אומר ומצא חן וגו': ד"א ומצא חן זה אברהם, שהיה חביב על הבריות ועל המלאכים, שנאמר שמעני

הערות ותקונים

להסתכל בס"ח ולתרגם, כדי שלא יאמרו תרגום כתוב בתורה. זה לא נמצא במשנה, רק כך איתא בירושלמי מגילה פ"ד ה"א (דף ע"ז ע"ד) ר' חגי אמר רבי שמואל בר רב יוחנן עלא לכתישחא חמא חד סופר משם תרגומא מן גו ספרא א"ל אסור לך דברים שנאמרו בפה בפה ודברים שנאמרו בכתב בכתב, וע"ע בתחומא הנדפס תשא אות ל"ד. והקיום שסיים כאן בנדפס כדי שלא יאמרו תרגום כתוב בתורה ליתא גם גרנתי, והוסף המספר הזה ע"א המאמר מגילה דף ל"ב ע"א, ועיין במאיר עין שהביא והא שאסור ליתן עיניו בתורה במגילה ל"ב ע"א פליגי ר"מ ור"י לעיין המצדק אם פותח ומבדק או רואה וגולל ומבדק, ואמרינן סע כדעולא דלמור שלא מפני מה אמרו הקורא בתורה לא יסייע למתורגמן כדי שלא יאמרו תרגום כתוב בתורה ה"ג כדי שלא יאמרו ברכות כתובין בתורה, ותסתיים מינה דלאסור למתרגם ליתן עיניו בתורה כדי שלא יאמר תרגום כתוב בתורה. וכן התעורר הגאון בעל זרע אפרים וז"ל במתרגם אסור להסתכל, מימרא זו בתחומא פ' וירא וסע מובאר הסעס שלא יאמרו התרגום כתוב בתורה, ומבאי טעמא אמרינן במגילה דף כ"ג שהקורא אסור לסייע למתרגם, ע"ס: (מה) הרי המקרא שניתנה בכתב. וכן בספיקתא רבתי. ובנדפס בני רבי התורה שיתנה בכתב. ובתחומא תשא אות ל"ד הוא כנו לפיטו כ"י: (כו) אמר ר' יהודה בר סימון. בספיקתא רבתי חסר מן אמר ר' יהודה בר סימון עד אמר ר' יהודה הלוי בר שלום. וממלא לנכון גם בתחומא הכדפס וירא סע וכן כפ' תשא סע בסוף המאמר, ויש לתקן סע ר' יהודה בר סימון במקום בר שלום. ועיין גם בירושלמי מגילה סע וירושלמי פאה פ"ב ה"ו (דף ע"ז ע"א) ר' יוחנן ורבי יודן בי רבי שמעון חד אמר אם שמרת מה שכתב ושמרת מה שבכתב אני טורח אתך ברית, ואם לאו איני טורח אתך ברית, ורבי יודן בי רבי שמעון הוא הוא ר' יהודה בר סימון בתחומא. ועיין שמ"ר פמ"ו, ובהנהגת הדר"ל אות ה': (כו) על ידי כתב ועל ידי פה. כ"י רומי ובנדפס בני' כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית ואת ישראל ע"י מה על ידי כתב לך ועל ידי על פי הדברים אם קיימת מה שבכתב בכתב ומה שבעל פה על פה: (מה) אמר ר' יהודה הלוי בר שלום. מובא בספיקתא רבתי סע ובנדפס וירא ותשא סע, ובילקס השע רמז תקכ"ה ונרסם בלדו "מדרש" וז"ל "בתחומא". ועיין שמ"ר ריש פמ"ו המאמר בשמיים כדרך מדרשים מאוחרים, ובמקום שלפינו בקם משה שתהא אף המשנה בכתב, הביא סע משנה תלמוד ואגדה, ע"ס: (כט) ואני באתי להגיד. כתוב זה מוקדם: (ג) הוי אומר. כ"י רומי הוי ומלא חן, בלי מלת "אומר": אמר

אדני נשיא אלהים אתה בתוכנו (נראה כג' ה), הרי על הבריות, על הקב"ה ועל המלאכים מנין, שנא' וה' אמר המכסה אני מאברהם וגו' (ס"ט י"ז): (נא) אמר ר' לוי למה גילה הקב"ה לאברהם, לפי שהיה מהרהר בלבו על דור המבול, ואמר אי אפשר שלא היה בהם צדיקים, תדע לך שהוא כך, וה' אמר המכסה אני מאברהם, מה משיבו, האף תספה צדיק עם רשע, (ס"ט י"ח): (נב) אמר ר' לוי הוא הדבר שאמר אברהם, הוא הדבר שאמר איוב, אלא איוב בלע פנה, אברהם אכלה בשולה. איוב אמר אחת היא על כן אמרתו תם ורשע הוא מבי"ה (א"י ט כג), אלא אברהם שהיה חכם אמר האף תספה וגו'. חזר ואמר הלילה לך מעשה כדבר הזה להמית צדיק עם רשע והיה כצדיק כרשע (נראה י"ט כ"ה): ד"א למה גילה הקב"ה לאברהם, (נג) אמר ר' יהודה הלוי משל למה הדבר דומה, למלך שהיה לו פרסם ונתנו לאוהבו במתנה, לאחר ימים נצרך המלך (נד) לקוץ מתוכה קורות, אמר המלך אעפ"י שהיה שלי ונתתיו לאוהבי לא אקוץ אותם עד שאמלך באוהבי, כך הקב"ה כיון שהעלהו לארץ ישראל, א"ל שא נא עיניך וראה (י"ה) וצפונה] וגו' צפונה ונגבה וקדמה וימה] (ס"ט י"ז), וכתוב [כי] כל הארץ אשר אתה רואה וגו' (ס"ט ט"ו). לפיכך כשרצה הקב"ה להחריב חמשת כרכים הללו, אמר איני מהריבן אלא מדעתו של אברהם, אם תאמר שלא היו מארץ כנען, ראה מה כתיב ויהי נבול הכנעני מצידון וגו' (ס"ט י"ט) לפיכך לא ההריבן עד שנמלך באברהם, שנאמר וה' אמר המכסה אני מאברהם:

[ח] (נה) כתיב יהי למלא בטנו ישלח בו הרוח אפו וימטר (עליהם) [עלימו] בלחובו (א"י כ כג). (נו) פורענות הבאה על סדומים היתה למלא כריסן, לפי שמלאו כריסן מן העבירות מן החמסם ומן הגזל. לפיכך כשבאה עליהן הפורענות מילא כריסן, שנא' ישלח (ב"מ) [בו] הרוח אפו (ס"ט ט"ז), (נז) אמר ר' מאיר על הפיכת סדום הכתוב מדבר, וימטר (עליהם) [עלימו] בלחובו (ס"ט), וה' המטיר על סדום, מהו בלחובו, על המלחמות שהיו נלחמים עם הקב"ה,

הערות ותקונים

(נא) אמר ר' לוי למה גילה הקב"ה לאברהם. מובא בילקוט וירא רמו פ"ב בשם התנחומא, והשמים הם האומי, ובגדפס הלשון כשנה ע"ט. והסיון בילקוט למה חלילה שתי פעמים בעולם הזה ולעולם הבא הוא מתנחומא כ"י במאמר שלהריו אית י"א, עיין הערה ע"ז: (נב) אמר ר' לוי הוא הדבר שאמר אברהם. שנה צ"ב פמ"ט אות ט' ג"כ בשם ר' לוי, ומובא בילקוט איוב פ"ב תה"ק בשם ז"ל, ח"ל המדעס שם אמר ר' לוי שני בני אדם אמרו דבר אחד אברהם ואיוב, אברהם אמר חלילה לך מעשות כדבר הזה להמית צדיק עם רשע, איוב אמר אחת היא על כן אמרתי תם ורשע הוא מכלה, אברהם נטל עליה שער, איוב נטש עליה, אברהם אמר ביסולה, איוב אמר פנה. וכל מעיין יראה כי מסדר הצ"ר לקח דבריו מהתנחומא וז"ל כמו לפיטו איוב בלע פנה אברהם אכלה בשולה. ר"ל איוב בלע הפרי בעודה פנה שלא נתבטלה עדיין, אבל אברהם אכלה בשולה, ר"ל אחר שנתבטלה. ועיין בערוך ערך פנ ד'. ובתנחומא הגדפס אות ה' איוב בלעה פנה אברהם בלעה בשולה (נג) אמר ר' יהודה הלוי משל למה הדבר דומה. וכ"ה בכ"י רומי. ובגדפס נטעות אמר ר' יהודה צר לוי וז"ל הלוי, ועיין צ"ב פמ"ט אות ב' מובא משל הדומה לזה, ח"ל הכ"ד שם, אמר ר' יוחסע בן לוי משל למלך שנתן אוסיו לאוהבו לאחר זמן בקש המלך לקוץ מתוכה חמשה חילני סרק, אמר המלך אילו מן פסיריקן שלו הייתי מבקש לא היה מעכב ומה צדק וממלך זו. כך אמר הקב"ה כבר נתתי את הארץ מתנה לאברהם שנאמר לזרעך נתתי את הארץ וחמשה כרכים הללו בחור שלו הם, ואילו מפסיריקון שלו הייתי מבקש לא היה מעכב בידי ומה צדק וממלך זו ע"כ. ומובא גם בילקוט וירא רמו פ"ב בשם צ"ר: (נד) לקוץ מתוכה קורות. ז"ל כמו בגדפס חמשה קורות. ובכ"י רומי הגי' עשרה קורות. והגי' חמשה יותר נכונה, כמו צמח' כשרה הקב"ה להחריב חמשת כרכים: (נה) כתיב יהי למלא בטנו. מובא גם בגדפס אות ז', ומתחיל וה' אמר המכסה אני מאברהם זש"ה יהי למלא בטנו כו'. ולפני זה נוסף בגדפס אות ו' המתחיל וה' אמר המכסה אני וגו' ילמדנו רבינו מי שגוללו לו שני בנים אחד צערב שבת ואחד י"שבת ושבת ומל את של ערב שבת בשבת או את של שבת צערב שבת מהו שיהא חייב, כך שנו רבותינו כו' עד סוף אות ו' שסיים תפלו הסדומיים גלה הקב"ה לאברהם שנאמר המכסה אני. וההוספה הזאת מנאלת גם בכ"י שני ובכ"י חמישי של אקספארד קובץ ה. I, גם בדפוס קאשטאניניא ודפוס וויניציא: (נו) פורענות הבאה על סדומים היתה למלא כריסן לפי שמלאו כריסן מן העבירות. בכ"י רומי פורענות הבאה על הסדומים היתה לכן על שמלאו כריסן מן העבירות. וכן בגדפס הגי' כמו לפנינו בכ"י אקספארד פורעניות שבת על הסדומיים היתה למלאות כריסן לפי שמלאו כריסן מן העבירות: (נז) אמר ר' מאיר על הפיכת סדום הכתוב מדבר.

שנאמר ואנשי סדום רעים וחטאים לה' מאד (בראשית יג ג), (גח) רעים זה לזה, (גח) וחטאים בגלוי עריות, (ס) לה' בע"ז, (סא) מאד בשפיכות דמים. (סב) אמר ר' יהודה הלוי ב"ר שלום בשם ר' יוחנן [בר נחמן] בשעה שבאו אמרפל וחביריו להלחם עם הסדומים על ידי ששבו את לוח, יצא אברהם עליהן למלחמה והרג את המלכים וברחו, כמה שכתוב ועמק השדים בארת בארת חמר [וינוסו מלך סדום] (בראשית יד י), התחיל אברהם מהרהר באו המלכים להלחם עם הסדומים, והמלכים נפלו ואלו ברחו, שנאמר והנשארים הרד נסו (סג), שמא תאמר היו בהם כשרים, א"ל הקב"ה יברח מנשק ברזל וגו', שלף ויצא מגורו וגו', כל חשך טמון לצפוניו וגו' (איוב כ כד טו), (סד) כל החשך טמון בסדום, (סד) שהיא מימינה של ארץ ישראל, שנאמר ואחותך הקטנה ממך [היושבת מימינך סדום ובשתיה] (יחזקאל טו טו), (סה) מהו ירע שריד באהלו (איוב טו טו), שאפילו שריד אחד שנשתייר (מהם) [משם] רעת הרעה באהלו, (סו) ואיזהו זה עדיית אשתו של לוח, שנאמר ותבט אשתו מאחוריו ותהי נציב מלח (בראשית יט ט):

[פ] חלילה לך מעשות כדבר הזה (סז יט כה). (סז) ילמדנו רבינו, (סח) מהו שיעמוד אדם ויתפלל מתוך קלות ראש, כך שנו רבותינו אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש, (סט) אמר דוד עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה (תהלים נ"ה). מעשה באדם אחד שעמד לקרות בתורה וסמך עצמו לכותל, והחזירו ר' שמואל בר נחמני אמר שלא ינהוג קלות ראש, וכן אתה מוצא באבות העולם כשהם מתפללים באימה הם מתפללים שכן משה אמר ואתנפל לפני ה' (דברים ט יט כה), שהיה מבקש רחמים על ישראל, שנאמר ויחל משה (עמה לב יח), חגר מתניו בתפלה (ע) [ללמד סניגוריא על ישראל], אמר לפניו רבונו של עולם למה ה' יחרה אפך בעמך וגו', למה יאמרו מצרים וגו', זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך וגו' (שם טז יג). אמר חזקיה בר חייה לא ערב להקב"ה עד שהזכיר משה זכות אבות, אמר לו הקב"ה משה-איולוי שלא היה להם זכות אבות

הערות ותקונים

נגדפס נמטר שנסדום הכתוב מדבר: (גח) רעים זה לזה וחטאים בגלוי עריות. ב"ר פמ"א סוף אורח ז'. ועיין סנהדרין דף ק"ו, ירושלמי שם פ"א, אדר"כ פל"ו, אגדת בראשית פכ"ה: (גח) חטאים בגלוי עריות. עיין גפ"י מהרז"ו שהביא כמ"ג יוסף ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לאלהים, הרעה כנגד אלוניו: (ס) לה' בע"ז. שהיה החטא צענינים המיוחדים לה': (סא) מאד בשפיכות דמים. המ"כ הביא דכתיב וגם דם נקי שפך הרבה מאד: (סב) אמר ר' יהודה הלוי בר שלום בשם ר' יוחנן. בכ"י רומי בשם ר' יוחנן בר נחמן, ובגדפס בשם ר' יהודה בר רבי סימון: (סג) כל החושך טמון בסדום. מובא בילקוט איוב רמז תקפ"ח בשם התנחומא: (סד) שהיא מימינה של ארץ ישראל שנאמר ואחותך הקטנה ממך היושבת מימיניך סדום. בילקוט שם בשמות שהיא צמאלה של ארץ ישראל ששמה היתה עדיית דגל"ח: (סו) ילמדנו שמתוך, יש לתקן שהיא מימינה של ארץ ישראל וגם ל"ל היושבת מימיניך: (סה) מהו ירע שריד באהלו בילקוט הגי' מהו ירע שריד באהלו אפילו שריד אחד שנשתייר מהם ירע באהלו ואיזה זה לוח. ורש"י איוב כ' כ"ו הביא וז"ל ירע שריד באהלו אפילו לוח הנמלט מהם בלח רעה לאהלו זו אשתו שהיתה נציב מלח, כן מלאתי בגדרש ר' תנחומא עכ"ל. וכוון להאמרה שלפניו ובגדפס הגי' משוּבָּשׁ: (סז) ואיזהו זה עדיית אשתו של לוח. אשת לוח היתה שמה עדיית, וכן מובא בפרש"י פכ"ה. ועיין בסה"ד (ב"א מ"ו) שהביא בס' יוסף דעת שכתוב ובעל המאמר היתה שמה עריות ברי"ם. אולם מדברי התנחומא ופדר"א (בראשית ששמה היתה עדיית דגל"ח: (סז) ילמדנו רבינו. כל המאמרים עד ילמדנו רבינו כמה מיותם נמסרו לבית דין [להלן אורח י"ד] השמים בעל מסדר התנחומא הגדפס, והוסף מאמר אחר (אורח ח') ויבאו שני המלאכים סדומה מה כתיב למעלה מן הענין ויגש אברהם ויאמר החף חספה אמר ר' פנחס הכהן בר תמא אין הקב"ה חפץ לחייב כל נריה: (סח) מהו שיעמוד אדם ויתפלל מתוך קלות ראש, כך שנו רבותינו אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש. משה ברכות דף ל' ע"ב. ובגמרת ירושלמי שם (דף ח' ע"ב) תני לא יעמוד אדם ויתפלל לא מתוך שיחה ולא מתוך שחוק ולא מתוך קלות ראש. ובגמרא בבלי שם (דף י"א ע"א) איתא ה"ר אין עומדין להתפלל לא מתוך עינות ולא מתוך עלנות ולא מתוך שחוק ולא מתוך שיחה ולא מתוך קלות ראש. והוא מתווספתא ברכות פ"ג. ופירש"י שם מתוך קלות ראש חילוף של כובד ראש מתוך זחוח לב ועתק: (סח) אמר דוד עבדו את ה' ביראה. בגמרא ירושלמי שם אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש ר' יוסי בן חנינא אמר עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה. ובגמרא בבלי שם מנח הגי' מילי אמר ר' נחמן בר יצחק מהכא עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה מאי וגילו ברעדה במקום גילה שם תהא רעדה. וע"ש בתום (דף ל"א ע"א) ד"ה במקום גילה: (ע) ללמד סניגוריא על ישראל. הוספתי ע"פ כ"י רומי, והוראת סניגוריא ידועה לכדתא הענין לקב: עת:

הייתי מאבדן, אין אתה יודע ללמד זכות, אמר ר' פנחס הכהן בר חמא בשם ר' סימון ור' אבין בשם ר' אחא מה עשה הקב"ה עמך במליתו כשליח צבור [שעובר] לפני התבה, ואמר לו למשה כך הוי מתפלל לפני ואמור ה' ה' אל רחום וחנן וגו' (שמות לו ו), שנאמר ויעבר ה' על פניו ויקרא וגו' (שם) ויהו ויעבר כעובר לפני התבה, ראה היאך הם מבקשים הצדיקים על העולם זכות וכלמדין סניגוריא על ישראל, ולא על ישראל לבד אלא אף על הרשעים, שנאמר הי אני (עא) נאם [אדני] ה' אם אחפוץ במות הרשע (יחזקאל לג יב), למה שמא יעשה תשובה, תדע לך שכן הוא, בשעה שבקש הקב"ה להפוך את חמשת הכרכים הללו נמלך באברהם, שנאמר ויאמר ה' זעקת סדום ועמורה (בראשית יח כ), התחיל אברהם ללמד עליהן סניגוריא לפני הקב"ה, סבור שמא יעשו תשובה, מנין מבה שקראו בענין הלילה לך מעשות כדבר הזה:

[יא] (עב) כתיב לא אחריש בדיו ודבר גבורות וחין ערכו (איוב מא ד), אמר הקב"ה שלא יאמרו בני אדם אף אני מדברים עם הקב"ה כשם שדבר אברהם והוא שותק לנו, אמר הקב"ה לאו לא אחריש בדיו, אלא לאברהם בלבד אני שותק, לכה שהוא שותק לי, אף אני שותק לו, אימתי שותק אברהם, כשאמרתי לו כי ביצחק יקרא לך זרע (בראשית כב יג), ואחר כך אמרתי לו קח נא את בנך (שם כג ג), ושותק לי, שנאמר ואני כהרש לא אשמע (תהלים לח יד), אף אני אחריש לו, ואע"פ שאמר דברים קשים, שנאמר ודבר גבורות (איוב מא ד), אלא וחין ערכו ערב לי, (עג) ומה גבורות דבר, ראה מה כתיב ויגש אברהם ויאמר האף תספה (בראשית יח כג), אמר אברהם לפני הקב"ה רבוננו של עולם חלילה לך וגו', (עד) שלא יאמרו באי עולם כך אומנתו שהוא מאבד את הדורות במדת אכזריות, איבד דור אנוש, ודור המבול, ודור הפלגה, אינו מניה אומנתו, [לכך אמר אברהם] חלילה לך. א"ל הקב"ה כך אמרת בא וראה ואעביר לפניך כף הדורות שאיברתי, ואראך שלא גביתו לפורענותם מהם, ואם תעלה על דעתך שלא עשיתי כהונן, למדני ואני עושה, שנאמר בלעדי אחזה אתה הורני אם עול פעלתי לא אוסיף (איוב לו ג) ואיני אוסיף עוד, אמרו לפניו רבוננו של עולם הם לך אין אתה מעביר דין על כל בריה, שנאמר לכן אנשי לבב שמעו לי חלילה לאל מרשע ושדיו מעול (שם ס י), אלא כי פועל אדם ישלם לו וגו' (שם ס יא), לכך הוא אומר חלילה לך וגו':

[יא] (עה) ד"א ראה לומר שתי פעמים חלילה לך, אלא אמר אברהם חלילה לך שאין אתה מעביר דין כל בריה (עו) לא בעולם הזה ולא בעולם הבא, לכך הוא אומר חלילה לך חלילה לך:

הערות ותקונים

(עא) נאום ה'. נס בכ"י רומי מוצא כן, ובקרא כתיב נאום חלני ה': (עב) כתיב לא אחריש בדיו אמר הקב"ה. מוצא בליקוט איוב רמז תתקכ"ו במאמר המתחיל לא אחריש בדיו אמר הקב"ה. והליון התחומא במאמר שלפניו על מי הקדימתי ושלטם שהוא בתחומא אמור. מוצא גם על זה, וישן כי המאמר שלפניו מזוין "תחומא" לא רבש על המאמר השני על לא אחריש בדיו התחומא, כי אך למותר הוא. והמאמר מתחומא מוצא גם בגדת בראשית פכ"ג במאמר ד"א חלילה זש"ה לא אחריש בדיו אמר הקב"ה כו': (עג) ומה גבורות דבר ראה מה כתיב ויגש אברהם ויאמר. בגדת בראשית שם נוסף ר' יהודה אומר אין ויגש חלל לשון מלחמה שנאמר ויגש ויחב אשר עמו למלחמה (ש"ב י), ור' נחמיה אמר אין ויגש חלל לשון בקשה שנאמר ויגש חלני יהודה (בראשית מד), וחכמים אומרים אין ויגש חלל לשון תפלה שנאמר ויהי בעלת המנחה ויגש וגו' (מ"א יח), והוא לקוח מנ"ר פמ"ט: (עד) שלא יאמרו באי עולם כך אומנתו שהוא מאבד את הדורות. בב"ר פמ"ט אות ט' אמר ר' אחא הלילה חלילה שתי פעמים הלול שם שמים י' ש דבדב, וכתב רש"י המיוחס לו חילול שם שמים י' ש דבדב שלא יאמרו באי עולם כך הוא אומנתו שמאבד את הדורות במדת אכזריות, איבד דור אנוש ודור המבול ודור הפלגה אינו מניח אומנתו לכך כפול חלילה לך בתחומא מפורש דבר זה עכ"ל. וכיון נלחמך התחומא שלפניו בכ"י. וכן רש"י עה"ת כתב חלילה לך חולין הוא לך יאמרו כך הוא אומנתו בושף הכל לדיקים ורשעים כך עשית לדור המבול ולדור הפלגה, וכיון ג"כ למאמר התחומא: (עה) ד"א מה ראה לומר שתי פעמים. מכאן עד ד"א השני השמיט בעל הגדת בראשית: (עו) לא בעולם הזה ולא בעולם הבא. מוצא בליקוט וירא רמז פ"ג אחר שהביא מאמר אחד בשם התחומא עיין לעיל הערה ל"א) סיים למה חלילה לך שתי פעמים בעולם הזה ובעולם הבא, והוא המאמר שלפניו, וברכי

[יב] (עז) ד"א הלילה לך. אמר אברהם רבונו של עולם צופה אני ברוח הקדש כי עתידה אשה אחת לפלש עיר שלימה, ואני איני כדאי לפלש חמשת הכרכים הללו, ואיוו היא האשה, זו סרה בת אשר, בשעה שמרד שבע בן בכרי (עח) בדוד ובא באבל, שנאמר [ויבאו ויצורו עליו באבלה וגו'] וכל העם אשר את יואב משחיתים להפיל החומה (ע"ז כ טו), וכיון שהרגישה סרה בדבר התחילה לצעוק קראו לה ליואב, כיון שבא יואב אמרה האתה יואב ויאמר אני (ס"ז ס"ז י), (עט) אתה הוא חכם שהכתוב מקלסך יושב בשבת תחמוני וגו' (ע"ז כג ח), הלא קראת בתורה כי תקרב אל עיר וגו' (ויגסי כ"י), ולא היה לך לעשות כן, דבר (תדברו) [ידברו] בראשונה לאמר שאול ישאלו באבל (ע"ז כ"ה), וקראת אליה לשלום וגו' (זכריה ס"ז), באבל וכן התמו וגו' (ע"ז ס"ז) ולמה תבלע נחלת ה' (ע"ז י), כיון ששמעו כן היה מתיירא ואמר יואב (פ) יש כאן צורך, שנאמר (ויאמר יואב) [ויען יואב ויאמר הלילה] הלילה לי וגו' (ס"ז ס"ז), ואתה שאתה רחמן ערב לך לאבד את אלו, הלילה לך מעשות כדבר הזה, ומה אמר לה יואב לא כן הדבר, כי איש מחר אפרים שבע בן בכרי שמו (ס"ז ס"ז כ"ה), בעל מום עובד ע"ז, ושם נקרא איש בליעל ושמו שבע בן בכרי (ס"ז ס"ז ה), אמרה לו אנכי שלומי אמוני ישראל (ס"ז ס"ז ט), (פ"א) אני ששלמתי מנין לישראל, שנאמר ושם בת אשר סרה (במדבר כו ט), אלא עמוד במקומך ואני אעשה שלום, שנאמר הנה ראשו מושך אליך בעד החומה (ע"ז ס"ז כ"ה), וכך היתה במוחה בעצמה שהיא נותנה ראשו ליואב. אלא ראה מה עשתה, ותבא האשה אל [כל] העם בחכמתה (ס"ז ס"ז כ), מהו בחכמתה, אלא אמרה להם היו יודעים כי יואב וכל ישראל עומדים בחוץ להרוג אותנו ובנינו ובנותינו, אמרו לה למה, אמרה להם מאה בני אדם הוא מבקש ליטול וילך, אמרו לה יטול מאתים, אמרה להם אינו מבקש אלא חמישים איש, אמרו לה יטול מאה, אמרה להם אינו מבקש אלא חמשה, אמרו לה יטול עשרה, אמרה להם אינו מבקש אלא אחד, שבע בן בכרי שמו, מיד כששמעו כך הלכו וברתו את ראשו, שנאמר ויכרתו את ראש שבע בן בכרי (ס"ז). ראה חכמתה של אשה זו, כשם שבא אברהם בחכמה לפני הקב"ה בא מחמישים למ' ומן מ' לל', ומן ל' לכ', ומן כ' לל', אף זו כך. ותבא האשה אל [כל] העם בחכמתה, עליה מקלס שלמה טובה חכמה מכלי קרב (קהל"ט י"ח), טובה היתה חכמתה של סרה, מכלי קרב שהיו ביד יואב, כיון שנמל יואב את ראש שבע בן בכרי מיד חזר ולא נגע בעיר, אמר אברהם לפני הקב"ה רבונו של עולם ומה אם יואב שנמל את ראש איש אחד שהיה חייב, הניח את כל העיר, ואתה שאתה רחמן תאבד את הכל, הלילה לך:

[יג] (פב) אמר ר' יהודה ב"ר שלום מהו הלילה לך מעשות, לעשות אין כתיב כאן, אלא מעשות, לא הוא ולא כיוצא בו, נסתלקה השכינה היה הקב"ה

הערות ותקונים

והרכיב ב' מאמרים מתנחומא יחד. וזה המאמר מתנחומא כוון רש"י בפרושו עה"ת (בראשית יח כה) על חלילה לך השני כתב וי"ל חלילה לך לעולם הבא. ואין ספק שחכם ברש"י על חלילה לך הראשון, בעולם הזה. וראיתי בתורתי שכתב חלילה לך לעולם הבא, כך מלאתיו ברוב הסתמלות ולא שמעתי פירושו, וע"ש שכתב הכוונה: (עז) ד"ל חלילה לך אמר אברהם ברש"י עופה אני ברוח הקודש. כל המאמר עד סופו עד ואתה שאתה רחמן תאבד את הכל חלילה לך הניח בעל הגדה בראשית פל"ב אות ג' והוא לקוח מתנחומא כ"י שלפנינו. ומן המאמר וכל העם אשר את יואב משחיתים להפיל החומה כיון שהרגישה סרה בדבר עד עליה מקלס שלמה טובה חכמה מכלי קרב טובה היתה חכמתה של סרה מכלי קרב שהיה ביד יואב מובא בילקוט שמואל רמז קנ"ב בשם התנחומא, ועיין ב"ר פל"ד אות ט' וי"ל סרה בת אשר השלימה עמך את המנין כו'. ועיין קה"ר פ"ט פסוק י"ח טובה חכמה מכלי קרב. ועיין מדרש שמואל פל"ב: (עח) בדוד וכל בבל. באגדת בראשית הגי' וברח מפני דוד באבלה: (עט) אתה הוא חכם שהכתוב נוקטך. כ"ה גם בילקוט ס"ז. אולם בכ"י רומי ובאגדת בראשית אתה הוא שהכתוב מקלסך: (פ) יש כאן צורך. וכן הגי' בילקוט, אולם בכ"י רומי ובאגדת בראשית הגי' יש כאן דיקום: (פ"א) אני ששלמתי מנין לישראל. עיין פסיקתא פסקא וי"ל בשבת, ויש אומרים סרה בת אשר השלימה מנין של ישראל דכתיב אנכי שומי אמוני ישראל אני השלמתי מנין של ישראל ואני השלמתי נאמן לנאמן, וע"ש בהערה קב"ה שבארתי כוונת המאמר: (פ"ב) אמר ר' יהודה בר שלום כי נעשות אין כתיב כאן אלא מעשות. בב"ר פמ"ט אות ט' איתא אמר ר' אבה מעשות דבר אין כתיב כאן

מכותין לו שמא ימצא להם זכות, כיון שלא מצא להם היה אברהם עומד ומתפלל לפני הקב"ה וילך ה' כאשר כלה וגו' (בראשית י"ג), מיד בו ביום נכנסו המלאכים לסדים, שנאמר ויבאו שני המלאכים סדומה וגו' (ס"ג י"ג):

[יד] **ויבאו** שני המלאכים סדומה בערב וגו'. (פג) ילמדנו רבינו כמה מיתות נמסרו לבית דין, (פד) ארבעה, ואלו הן, סקילה שרפה הרג וחנק, (פה) ואיוז היא החמורה, רבותינו אמרו סקילה, (פו) ר' שמעון בן יוחי אומר שרפה, שניתנה לבת כהן שזינתה, ראה כמה קשה הזנות שהיא בשרפה, (פז) ר' שמעון [יהושע] בן לוי אומר משום בר קפרא על הכל הקב"ה מכפר הוין מזנות, (פח) שנאמר לא ינקח כל הנוגע בה (משלי י"ט), (פט) אמר ר' יהושע בר נחמיה אף הסדומים לפי שפרצו בזנות נתחייבו שרפה, שנאמר וה' הביטיר על סדום ועל עמורה גפרית ואש (בראשית י"ד). כיון שנתחייבו אמר הקב"ה למלאכים מה אתם עומדים לכו והשהיתו, מיד ירדו ועשו (צ) קילווסין (פי' ציווי) של בוראן, (צא) מנין ממה שקראו בענין ויבאו שני המלאכים סדומה: [טו] **בערב** (צב) מהו בערב, שהיו הסדומים חשוכים כלילה. (צג) ד"א בערב, שהגיע ערבה של סדום, ולוט ישב בשער סדום, שלמד ממעשיו של אברהם, מה כתיב כאן באברהם, וירא וירין לקראתם פתח האהל (ס"ג י"ג), (צד) אמר שלמה חנוך לענר על פי דרכו (משלי כ"ג), על ידי שגדל לוט בביתו של אברהם תפש מדותיו וישתחו אפים ארצה (ס"ג ס"ג), כשם שעשה אברהם הכניסם לתוך ביתו, מה כתיב טרם ישכבו וגו' (ד"ה), ויקראו אל לוט וגו' (ס"ג ס"ג), התחילו המלאכים תמידים לומר אצלנו הגיע הדבר, (צה) והענין הרבה אלא שלא להטריח בפניכם, (צו) לסוף מה שז"ל, אחד מהם הציץ את לוט, ואחר כמה הפך את סדום, (צז) ושמא תאמר באר שז"ל

הערות ותקונים

אלא מעשות כדבר לא היה ולא דמותה. ובגדלפס מ"ג ח' מעשות הדבר הזה ח"ן אומר אלא כדבר לא זה ולא כמותה: (פג) ילמדנו רבינו כמה מיתות נמסרו לב"ד. מובא גם בגדלפס אות ס': (פד) ארבעה ואלו הן סקילה שריפה הרג וחנק. כ"ה הני' גם ככ"י רומי. ובגדלפס איתא כך שני רבותינו ארבע מיתות נמסרו לבית דין סקילה שריפה הרג וחנק, והוא במשנה סנהדרין דף מ"ט ע"ב: (פה) ואיוז היא החמורה רבותינו אמרו סקילה. וכ"ה הני' גם ככ"י רומי. ובגדלפס הני' רבנן אמרי סקילה חמורה שכן נתנה למנדק ולעובדי ע"ז. והיא במשנה סנהדרין דף ע"ט ע"ב, וכן בגמרא שם דף מ"ט ע"ב סקילה חמורה שכן ניתנה למנדק ולעובד ע"ז, ופירש"י שם סקילה חמורה עמאל דמתניתין מהדר לפרוש מ"ט דרבנן דאמרי סקילה קודמת לשריפה ושריפה להרג והרג לחנק, שכן נתנה למנדק ומנדק את ההס והוא בסקילה כדכתיב הוצא את המקל וגו' (פז) ר' שמעון בן יוחי אומר שריפה שניתנה לבת כהן שזינתה. במשנה שם דף מ"ט ר' שמעון אומר שריפה סקילה חנק והרג, ובמשנה דף ע"ט ע"ב אמר להן ר' שמעון אילו לא היתה שריפה חמורה לא ניתנה לבת כהן שזינתה: (פז) ר' שמעון בן לוי אומר משום בר קפרא. בגדלפס אמר ר' יהושע בן לוי בשם בר קפרא. וכ"ה ככ"י רומי אמר ר' יהושע בן לוי בשם בר קפרא. וכן חקתי בפנים. וכן בגד"ר פכ"י אות ה' איתא ר' עזריה ור' יהודה בר ר' סימון בשם ר' יהושע בן לוי אמר על הכל הקב"ה מאריך אפו חוץ מן הזנות, ומובא גם בילקוט בראשית רמז מ"ג: (פח) שנאמר לא ינקח כל הנוגע בה. הראיה מן הכתוב חסר בגדלפס: (פט) אמר ר' יהושע בר נחמיה, וכ"ה ככ"י רומי. ובגדלפס אמר ר' יהודה בר נחמיה: (צ) קילווסין (פי' ציווי). הפי' נוסף מאלת המעתיק וליתא ככ"י רומי. ובגדלפס ערך קלווסין כחז פי' צ"י κελουσις ציווי (בעפטהו). ובגדלפס השמיט המלה הורה והביא עמלו ועשו שליות: (צא) מנין ממה שקראו בענין ויבאו שני המלאכים סדומה. בגדלפס השמיט המלות מנין ממה שקראו בענין, והביא רק שנאמר ויבאו שני המלאכים סדומה: (צב) בערב מהו בערב. מכאן עד א"ב ליחא בגדלפס. ובגדלפס נמאלו מאמרם אשר לא נמאלו: ככ"י היינו ב' אמנע אות ס' המתחיל א"ב: (צג) ד"ל בערב שהגיע עריבה של סדום. מכאן מתחיל ככ"י פ"א רמז קצ"ב, ומההלכת הספר עד ד"א זה חסר, כי נאכזו העלים מרוב ימים: (צד) אמר שלמה חנוך לענר. מובא בילקוט משלי רמז תתק"ס בשם התנחומא, והליון תנחומא מובא על המאמר ד"א זה לוט: (צה) והענין הרבה אלא שלא להטריח בפניכם. וכ"ה ככ"י רומי וכ"י פ"א רמז, וכן לעיל בפ' נח אות כ"ד איתא ג"כ והדברים הרבה אלא כדי שלא להטריח בפניכם, וע"ש בצערה רמז: (צו) לסוף מה שז"ל אחד מהם הציץ את לוט ואחר מהם הפך את סדום, שנין בגד"ר פ"ג אות ב', תנא א"ב מלגה אחד עשה שתי שליחות ולא שני מלאכים עושים שליחות אחת ואת אמרת שני המלאכים אלא מיכאל אמר בצורה וספלקן, נבדילא בשתלא בשתלא אלא סדום ורפאל והליל את לוט, ומובא בילקוט וירא רמז פ"ד ובילקוט איוב סוף רמז תתק"ח בשם בגד"ר. ובילקוט איוב שם בשעתו בגד"ר פ"ב צ"ל פ"ג. וכן מובא בתנחומא בגדלפס וירא סוף אות ח', ולזה המאמר כוון רש"י בפירושו בראשית י"ג א': (צז) ושמא תאמר באלה נידו

הפכה, לא אלא באצבע אחד, שהוא אחד מחמשה ביד, שנאמר בחלמיש שלח ידו (איזו כח ט), לעולם הבא הקב"ה מרפא אותה, וישראל מחלקים אותה, שנאמר אחלקה שכם וגו' (תהלים ס ה):

[פז] וְהָיָה הַמְסִיר עַל סָדוֹם וְגו' (נחל'ית יט נד). (צח) ילמדנו רבינו בית דין שגזרו תענית על הצבור שירדו גשמים, וירדו בו ביום, מהו שישלימו, (צמ) כך שנו רבותינו, היו מתעניין וירדו גשמים קודם הנץ החמה לא ישלימו, לאחר הנץ החמה ישלימו, דברי ר' מאיר, ור' יהודה אומר קודם הצות לא ישלימו, לאחר הצות ישלימו, (ק) ומנין סמכו הדורות שיהו מתעניין בשני ובחמישי, אלא כשעשו ישראל אותה מעשה, (קא) עלה משה בחמישי וירד בשני, מנין אמר ר' לוי עלה בחמישי ומחמישי לחמישי ולחמישי הרי ט"ו, ומערב שבת לערב שבת ולערב שבת ט"ו הרי ל', ומשבת לשבת ח' הרי ל"ח, ואחד בשבת ושני בשבת הרי מ', לכך התקינו חכמים שיהו מתעניין בשני ובחמישי בעלייתו של משה ובירידתו, ובסוף מ' ימים נתענו והיו בוכין כנגד משה, ונתמלא עליהן הקב"ה רחמים ועשה להן אותו יום, יום כפרה לעונותיהם, וזה יום הכפורים, שנאמר כי ביום הזה יכפר עליכם למהר אתכם (ויקרא טו ז), ראה מה יפה התשובה, אמר הקב"ה שובו אלי ואשובה אליכם (מלאכי ג ז), (קב) שאם ביד אדם כמה עונות והוא שב לפני הקב"ה, הוא מעלה עליו כאילו לא חטא, שנאמר כל (חטאותיו) [פשעיו] אשר עשה וגו' (יחזקאל יח כג), וכיון שהקב"ה מתרה בו פעם ראשונה ושניה ושלישית ואינו עושה תשובה, הוא נפרע ממנו, שנאמר הן כל אלה יפעל אל וגו' (איזו לג ט), כיון שאין מוצא ממנו הנאה מיד נפרע ממנו, תדע לך שכן הוא, כשבקש הקב"ה להפוך את סדום וחברותיה עמד אברהם ובקש עליהם רחמים, סבור שמא יש להם תוחלת, שנאמר ויגש אברהם ויאמר וגו' (נחל'ית יח כג), (קג) מהו ויגש, ר' יהושע אומר אין ויגש אלא לשון מלחמה, שנאמר ויגש ויהי עמו למלחמה (ש"י יג), (קד) ר' נחמיה אומר אין ויגש אלא לשון תפלה, שנאמר ויהי בעלות המנחה ויגש אליהו הנביא וגו' (מ"א יח ט), וחכמים אומרים אין ויגש אלא לשון בקשה, שנאמר ויגש

הערות ותקונים

הפכה, לא אלא באצבע אחד, שהוא אחד מחמשה ביד, שנאמר בחלמיש שלח ידו. ויפסק את הערים האלו, ר' לוי בשם ר' שמואל בר נחמני חמשה הכרכים הללו היו יושבין על נור אחד שלח מלאך את ידו והפסק בה"ד בחלמיש שלח ידו הפך משורש הרים, תרין אמוראי פליגי חד אמר בחלמיש של יד, וחד אמר בחלמיש של אצבע קמיה. ויחכן כנירסה הילקוט איזו רמז תתקמ"ז בשם ב"ר תרין אמוראין חד אמר בחלמיש שלח ידו, וחד אמר בחלמיש שלח אצבעו. וזילקוט וירא רמז ס"ה גורם חד אמר [בחלמיש שלח ידו] כל היר, וחד אמר בחלמיש שלח אצבע. והוסיף על זה, שהוא מחמש אפיק למ"ד מתלמי"ם כלומר אחת מחמש האצבעות: (צח) ילמדנו רבינו. זה ליתא בנדפס. ומוסף בנדפס סס בלות ט' מן זש"ה ישלח בס חרון אפו עד סופו, גם כל אות י"א י"ב, ע"ס: (צמ) כך שנו רבותינו. משנה תענית י"ט ע"א. אולם במשנה שם לא נמלא הסיום דברי ר' מאיר ור' יהודה אומר קודם חלות לא ישלימו, ושם הגי' ור' אליעזר אומר קודם חלות לא ישלימו לאחר חלות ישלימו. רק בגמרא שם דף כ"ה ע"ב ליתא ת"ר היו מתעניין וירדו להם גשמים קודם הנץ החמה לא ישלימו לאחר הנץ החמה ישלימו דברי ר' מאיר ר' יהודה אומר קודם חלות לא ישלימו לאחר חלות ישלימו, והוא כמו שהוא לפנינו בתנחומא ומוצא פי מהבדריהא: (ק) ומנין סמכו הדורות. ה"ל בספר הש"ר ס' תל"ז הביא מאמר הזה בשם התנחומא, וכן מוצא בקצרה בשם התנחומא שבזויל הלקט כלל ז"צ ובתיאור ס' ס"ב. וכן הרוקח ס' ר"ט הביא ח"ל ומה שמתעניין יום ז' ויום ה' אומר בתנחומא בפ' וה' המסיר על סדום כשחטאו בעגל עלה משה בחמישי וסוף מ' יום היה יום ז' מיכן תקט חכמים שמתעניין יום ז' וה' בעלייתו של משה ובירידתו, וכן הוצא במדרש ויכולו כפרשת בעלתך עכ"ל. ובתוס' ז"ק דף פ"ב ע"א ד"ה כדי הביאו בשם מדרש ונרשם בלדו תנחומא בפ' וה' המסיר כ"כ הרוקח וכוון למאמר שהבאתי: (קא) עלה משה בחמישי וירד בשני. כ"כ רומי נרשם בלדו, עלייה שלישית שהיא ב"ח אלול לפי זה ר' ר' ליהוה שאלנו היה בו ז' יום פי' מעובר דל"ה לא היה יום כפור יום ארבעים, ועיין בפ' ר' יוסף בבור שור כפרשת והיה עקב ע"ב. ועיין תוס' ז"ק דף פ"ב ע"א ד"ה כדי: (קב) שאם יש ביד אדם כמה עונות. כ"כ רומי הגי' אמרו רבותינו אם יש ביד אדם: (קג) מהו ויגש ר' יואשע אומר. כ"ה גם כ"כ רומי וכו' פארמא. ובב"ר פ"ג אות ו' הגי' ר' יהודה אומר הנשה למחמה, וכן מוצא בילקוט וישב רמז ר"ג בשם ב"ר: (קד) ר' נחמיה אומר אין ויגש אלא תפלה. הוא מאמר של רבנן, וז"ל ר' נחמיה אומר אין ויגש אלא לשון בקשה שנאמר ויגש אליו יהודה, וחכמים אומרים אין ויגש אלא לשון תפלה. ומוצא לנכון

אלו יהודה (נחשים מד יס), אמר אברהם לפני הקב"ה הלילה לך וגו' וזיה מבקש עליהם רחמים עד שירד מהמשים לעשרה, כיון שלא מצא להם זכות נסתלקה שכינה ממנו, שנאמר וילך ה' כאשר כלה וגו' (שם טו לג) מיד באתה עליהם הפורענות, (שנאמר) [מנין ממה שקרינו בענין] וה' המטיר על סדום:

[יז] (קה) [וה' המטיר על סדום]. וז"ה כמו שבלול תמים יהלך (תהלים נח ט), (קן) [כמו שהשבות הזו נשטפת, כן אנשי סדום נשטפו, תמים יהלך], שהמסה אותם הקב"ה באש, נפל אשת כל חזו שמשו (שם) שלא חזו אנשי סדום, שנאמר השמש יצא על הארץ (נחשים יט כג), מה כתיב שם וה' המטיר על סדום וגו': ד"א מהו כמו שבלול, כמו שהשבות הזו של מים שוטפת כל מה שהיא מוצאה, (קן) כך תוריקום שעומד במדינה, כל מה שנמוצא עמו נשטף עמו, שנאמר כמו שבלול, וכיון שמת אינו רואה עוד שמש, למה שהוא תוריקום:

[יח] [וה' המטיר]. וז"ה ימטר על רשעים פחים אש ונפריית ורוח זלעפות מנת כוסם (תהלים יא ו), (קה) המנה הזאת היתה מתוקנת עד שלא נברא העולם, שנאמר מנת כוסם, מהו מנת כוסם, כי כוס ביד ה' ויין חמר מלא מסך ויגר מזה וגו' (שם טז ט), כי כוס ביד ה' וגו', שמא תאמר שהוא חסר, תלמוד לומר ויגר מזה, אף שמיארה ימצו ישתו כל רשעי תאמר לא מכנה היו שותים, תלמוד לומר ויגר מזה, שנאמר מנת כוסם: ד"א ימטר על (שם), לכך נאמר מנת כוסם, מאותו הכוס שרתו, שנאמר מנת כוסם: ד"א ימטר על רשעים פחים, (קט) אמר ר' חנינא בן פזי אין הקב"ה מוריד מלמעלה דבר רע אלא מטר ונעשה נפריית:

[יט] (קן) ד"א וה' המטיר על סדום וגו' מאת ה'. מהו מאת ה', אלא הוא אומר הנני ממוטיר לכם לחם מן השמים (שמות עו יד), וכאן הוא אומר וה' המטיר על

הערות ותקונים

בכ"י רומי ובכ"י פארמא, וכן הוא גם בב"ר וילקוט שם: (קה) וה' המטיר על סדום זש"ה כמו שבלול. מובא בילקוט תהלים רמו תשע"ו, ובילקוט הביא את מאמר השני ד"א מהו כמו שבלול בראשונה ואח"כ הביא מאמר הראשון באחרונה ד"א מדבר בנשי סדום כשם שהשבות נשטף, ועיין בב"ר ריש פ"א ותמלא ג"כ שדרשו על הכתוב הזה כמו שבלול רק באופן אחר ע"ש: (קן) כמו שהשבות. הוספתי כמו שהיא בכ"י רומי ובכ"י פארמא ובילקוט: (קז) כך תוריקום. בכ"י רומי תוריקום, ובילקוט תוריקום, וברסס גדלו פי' ענין שררה. ובכ"י פארמא נשמטה המלה הזאת והלשון שם משוגש. וכאשר העירנו ידידי הרב הגדול מהר"א ד"ר קאהאס עיקר הגי' תוריקום, והביא המוסף בערך הג"ל ופי' בל"ק *καταβροχ* המון ושאלן עמים ואסיפתם לרעה (פטרורירונג אונרעה, מוה"קוהר), ובירושמי ע"ז פ"ב ה"ג (דף מ"א ע"ב) ר' חייא בשם ר' יוחנן תוריקום בו, ומאן דאמר תרבות תוריקום, וכ"ה בדפוס קאטאשין, ולנכון בדפוס יזעמיר תוריקום, וז"ל תוריקום כגי' המוספית. ובוו התיבה העתיקה ע' וקנים מלת המון (יחזקאל ז' י"א, דניאל י' ו') מהומה (יחזקאל ז' ז'), מרעיד (עזרא ט' ט'), תרועה (ירמיה מ"ט ב'). ועקילם (Aquila) העתיק ג"כ שאון (תהלים ס"ד ח') *καταβροχ* וכוונת התנחומא לדרוש שבלול מלשון שבלול כלומר זרם מים, וגם לדרוש שבלול לשון שבלול פי' מעורב ומשוגש, ושיעור המאמר כזה: כמו שהשבות הזו של מים שוטפת כל מה שהיא מוצאה כך תוריקום פי' מהומה ושאלן ורגשה העם למרוד *Volksaufruhr* שעומד במדינה כל מה שממלא עמו נשטף עמו שנאמר כמו שבלול (כלומר שבלול שבלול, ועוד ש"ל) וכיון שמת אינו רואה עוד שמש למה שהוא תוריקום כלומר מפני שהוא רק שאון ורגשה העם ואין בהם אלא צפה ולא ילא לפעולת אדם. וגם רש"י וראב"ע פירשו בתהלים שבלול מן שבלול מים. ומה שכתב גדלו של הילקוט פי' ענין שררה וכוונתו על פריקום *καταβροχ* שר שררה: (קה) המנה הזאת. בכ"י פארמא המכה היו: (קט) אמר ר' חנינא בן פזי. בכ"י רומי אמר ר' חנינא בן פזי. ובכ"י פארמא אמר ר' יהודה בן פזי, ועיין בב"ר פנ"א אות ג' הגי' ג"כ ר' חנינא בן פזי, וז"ל המדרש שם אמר ר' חנינא [בן פזי כגי' הרד"ל] אין דבר רע יורד מלמעלה אחיבון והכתיב אש וברד שלג וקישור (תהלים קמח), אמר להם רוח סערה היא שהיא עושה דבריו מילתא דרשב"ל פליגא אהא דאמר ר' חנינא בן פזי [דאמר רשב"ל] יפתח ה' לך את אלזרו העוב מכאן שיש לו אלזרות אחרים ע"כ. עיין במפרשים ובחדושי הרד"ל והרש"ש ופי' מהרז"ו: (קי) ד"א וה' המטיר כו' אמר ר' ברכיה. מובא בילקוט תהלים רמו תרנ"א בשם התנחומא. והליון התנחומא מוסב גם על המאמר שלפניו ומנת כוסם. היתה המנה מתוקנת עד שלא נברא העולם, וזה ליחא בב"ר פנ"א שהביא במאמר שלפניו, גם במאמר שהביא מן ב"ר המלות, אלא האריך מטר ונעשה נפריית" הוספתי ע"ש התנחומא. ובכ"י רומי הגי' אלא המטר נעשה נפריית ואש ועיין במ"ב בב"ר שם שכתב אין דבר רע כו' רש"י וילקוט בסדר זה [רמו פ"ה] גרסי ככתוב פה, ובילקוט תהלים

סדום, (קיא) אמר ר' ברכיה למה הרבר דומה למלך שהיה עומד אצל הכבשן של נחתום, בכנס אהבו אצלו רדה פת חמה גזן לו, נכנס שונאו חתה גחלים ונתן לו, כך הקב"ה כשבאו ישראל אל המדבר הוריד להם לחם מן השמים, שנאמר הנני ממטיר לכם לחם מן השמים, וכשבאו הסדומים לידי עבירות, הוריד להם אש מן השמים, שנאמר וה' המטיר על סדום, מהו וה', שישב עליהם בדיון סנהדרין של שבעים ואחד והייבן והוריד עליהן אש ויצאו לשרפה, שנאמר מאת ה' מן השמים, כיוצא בדבר אתה אומר וה' המטיר, מאת ה', אם בא אדם לשואלך מה כתיב בפסוק הזה וה' המטיר וגו' מאת ה', אמור לו (קיב) יש בפסוקין כיוצא בדבר, ויאמר (אל עבדיו) [המלך להם] קחו עמכם [את] עבדי אדוניכם (מ"א ח לב), (קיג) לא היה צריך לומר אלא את עבדי, ובתורה מנין, ויאמר למך לנשיו עדה וצלה שמען קולי נשי למך (בראשית ד כג), לא היה צריך לומר אלא נשי, הרי בתורה, ובכתובים מנין, שנאמר כי כתב אשר נכתב בשם המלך ונחתם בפטעת המלך (אסתר ח ט), (קיד) לא היה צריך לומר אלא בפטעתי, אף כאן וה' המטיר וגו' מאת ה' :

[כ] מאת ה'. מה כתיב למעלה מן הענין, ויבאו שני המלאכים סדומה בערב, להלך אצל אברהם באו שלשה, שנאמר וישא עיניו וירא והנה שלשה אנשים (בראשית י"ט ה), וכאן הם שנים, שנאמר ויבאו שני המלאכים, אלא שלשה מלאכים שלח הקב"ה כל אחד ואחד לעשות שליחותו, אחד הלך לבשר את שרה, ואחד למלט את לוט, ואחד להפוך את סדום, (קטו) ואין מלאך עושה שתי שליחות, [ואין שני מלאכים עושים שליחות אחת], (קטז) מיכאל הלך לבשר את שרה, שוב נשוב אליך אין כתיב כאן, אלא אשוב, עשה שליחותו והלך לו, והשנים הלכו לעשות את שליחותן, שנאמר יבאו שני המלאכים סדומה בערב, להלך קרא אותן אנשים, וכאן קרא אותן מלאכים, (קיז) אלא אמר ר' אלכסנדרו אצל אברהם היו אנשים, שהיו המלאכים מצויין בביתו

הערות ותקונים

הג"ס גרס אין דבר רע יורד מלמעלה אלא הוריד מטר ונעשה נפרית עכ"ל. ודברי הילקוט נעשים מתחומת שבוסף ע"פ לשון התנחומא: (קיא) אמר ר' ברכיה למה הדבר דומה. עיין משל הדומה לזה בשם ר' אבין בבב"ר פ"א אה"ב, ובילקוט וירא רמז פ"ד בשם ב"ר: (קיב) יש בפסוקין כיוצא בדבר. בכל רומי שפסוק כיוצא בו. ובכ"י פארמא יש פסוקין כיוצא בדבר. ובמדרש ב"ר פ"ד אה"ב' ומוצא בלקוט אה"ב (בראשית י"ט כז) אמר ר' יתכן בתורה נבדלים וכתובים מנינו שהדיוט מוכיר שמו ב' פעמים בפסוק אחד בתורה ויאמר למך לנשיו (בראשית ד) נשיו אין כתיב כאן אלא נשי למך האלויה וגו' נבדלים ויאמר המלך להט קחו עמכם את עבדי אדוניכם והרכבתם את שלמה בני על הפרדה אשר לי וגו' (מ"ב ח), את בן המלך אין כתיב כאן אלא את שלמה בני. נכתובים כי כתב אשר נכתב בשם המלך ונחתם בפטעת המלך (אסתר ח), ואת המיה שהקב"ה מוכיר שמו שתי פעמים בפסוק אחד ע"כ. ומוצא בילקוט בראשית רמז ל"ט, ובילקוט מלכים רמז קס"ו, ובקראת נס בילקוט אסתר רמז אלף ג"ט: (קיג) לא היה צריך לומר אלא את עבדי. בכ"י רומי ובכ"י פארמא, לא היה צריך לומר אלא קחו את עבדי וסיים ג"כ הרי נביא". ולדעתה נחתם בשם ב"ר את בן המלך אין כתיב כאן אלא את שלמה בני נוספו מניוה מניוה מאוחר, וגם ליתא בילקוט שם בשם מדרש ב"ר. ועיין ברש"י בפי' המיוחס לו בב"ר שם שהביא ומפורש בתנחומא לא היה צריך לומר אלא עבדי בו, והוסף מדליה דברים על דברי התנחומא שלפניו. ועיין בלקוט עוב שם הערה מ"ז: (קיד) לא היה צריך לומר אלא בפטעתי. גם מאמר זה מוצא ברש"י שם ומפורש בתנחומא אפשר לומר ונחתום בפטעת המלך אחר שנאמר נכתב בשם המלך, אלא כדי להזכיר שמו שתי פעמים בפסוק: (קטו) ואין מלאך עשה שתי שליחות, ואין שני מלאכים בו. הוספתו כמו שהובא בכ"י רומי, וכ"ה בב"ר פ"ד אה"ב, ומוצא בילקוט וירא רמז פ"ד וילקוט אה"ב רמז תתק"ג בשם ב"ר, ובכ"י פארמא חסר ג"כ: (קטז) מיכאל הלך לבשר את שרה בו. בב"ר שם מפורש מיכאל אמר בשורתו ונסתלק נבדילא נסתלה להפוך את סדום ורפאל להליל את לוט, ולזה המאמר צוון רש"י צפירושו שה"ת: (קיז) אלא אמר ר' אלכסנדרו אלא אברהם היו אנשים. בב"ר איתא כך הכא את אמר מלאכים והלך קורא אותן אנשים, אלא שהיתה שכינה על נביאים קראן אנשים, כיון שהתחלקה שכינה מעל גביהן לבשו מלאכות, אמר ר' תנחומא אמר ר' לוי אברהם שהיה כוחו יפה נדמו לו בדמות אנשים, אבל לוט שהיה כחו רע נדמו לו בדמות מלאכים. אמר ר' תיניא עד שלא עשו שליחותן קראו אנשים משעשו שליחות מלאכים ע"כ, ומוצא בתראה כי דברי הב"ר הם מאוחרים לדברי התנחומא שבוסף. והביא בנחתום לשון. ודברי הב"ר מוצאים בלקוט עוב בראשית י"ט א' והג"י שם ר' לוי אמר במקום לפינוי מדרש אמר ר' תנחומא אמר ר' לוי. ולזה המאמר כוון רש"י צפירושו על החזרה. וראיתי צפיר"ש המיוחס לו על הב"ר שם הביא וז"ל לוט אענתו רע נדמו לו בדמות מלאכים שהיה מתיירא מהם. ובמדרש רבי תנחומא מפרש אברהם שהיו מניוים

של אברהם, שנאמר צופיה הליכות ביתה (משלי לא ט) שהיו הולכי ביתו של אברהם מלאכים, ועל ידי שהיה מצוי במלאכים, נדמו לו בדמות אנשים, אבל לוש שהיה הדיוט, נראו לו מלאכים, שנאמר ויבאו שני המלאכים סדומה וגו' :

[כא] (קיה) כתיב והיא באחד וזי ישיבנו ונפשו אותה ויעש (איוב כג יג), דרש ר' פפייס לפי שהוא יחיד בעולמו ואין מי שימחה בידו, כל מה שהוא מבקש הוא עושה, א"ל ר' עקיבא דיין פפייס (קיש) אין דורשין כאן, אלא הכל עושה בדין, ומהו באחד (קב) אלא כשם שהשואל שואל למטן כך למעלן, וכשם שהסנהדרין נושאין ונותנין למטן כך למעלן, שנאמר ראיתי את ה' יושב על כסאו וכל צבא השמים (עומדין) [עמד] עליו מימינו ומשמאלו (מ"א כג יט), (קבא) וכי שמאל (וימין) למעלה, והלא כבר נאמר ימינך ה' נאדרו בכח (שמות טו ו), אלא אלו משין לכף זכות, ואלו משין לכף חובה, הרי הכל במשפט, וכשם שהשואל שואל למטן כך למעלן, מנין שכך אמר דניאל בגזירת עירין פתגמא (ובמאמר) [ומאמר] קדישין שאילתא (וי"א ד יד), ואתה אומר לפי שהוא יחיד בעולמו עושה כל מה שהוא מבקש, מהו והוא באחד, אמר ר' פנחס הכהן בר המא על שהוא יחיד בעולמו יודע משפטן של בריותיו, (קבב) [ר] יהודה הלוי ב"ר שלום על שהוא יחיד בעולם יודע עתתן של בריותיו, למי שהוא אומר לך בשליחותי ילך, (קבג) הרי אומר ונפשו אותה ויעש (איוב כג יג), וכן ירמיה אמר גער אנכי (ירמיהו א' א"ר הקב"ה אל תאמר גער אנכי (ס' י), ואף בסדום נשא ונתן בדינם וראה שהן חייבים כליה, ואחר כך שלח אותם להפכם, לכך נאמר ויבאו שני המלאכים סדומה: להלן קורא אותן אנשים, ובאן קורא אותן מלאכים, (קבד) למה הדבר דומה, לאדם שלקח שולפן מן המלך, כל הימים שהיה מהלך בדרך, (קבה) הוא מהלך פגן (פי' יחידי), (לא עשה אלא) כיון שנכנס לישב במקומו התחילו (קבו) המוכסין שלו, ובני המדינה מכבדין אותו, כך המלאכים כיון שבאו להפוך את המדינה, עד שלא נכנסו לסדום היו מהלכין

הערות ותקונים

אלו כל שעה לא הרגיש גם כי אם כאלשים אבל לט שלא היו מווייס חללו הרגיש בהם כמלאכים, עכ"ל. וכוון לתאמר שלפניו: (קיה) כתיב והוא באחד ומי ישיבנו דרש ר' פפייס. מוצא זילקוט איוב רמו תתק"ה בשם התנחומא (קיש) אין דורשין כאן. ככ"י רומי וכ"י פארמא אין דורשין כך, וזילקוט אין דורשין כן: (קב) הלא כשם שהשואל שואל למטן כך למעלן. זה חסר זילקוט, וככ"י רומי טוסף זין שני תלמי עגולה, ותלמי היה כתיב בערוך והוא המעתיק ספריה: (קבא) וכי יש שמאל וימין ומעלה. ככ"י רומי וכ"י פארמא וזילקוט ליתא למתא וימין, ולא הסדרתיה: (קבב) ר"י יודע הלוי. הוספתי כמו שהוא ככ"י רומי וכ"י פארמא וזילקוט סס, והסמיט המעתיק מן בריותיו עד בריותיו: (קבג) הוי אומר, ככ"י רומי וכ"י פארמא וזילקוט הוי בני מלת, "אומר" אשר הוסיף המעתיק בהרבה מקומות: (קבד) למה הדבר דומה לאדם שלקח שולפן מן המלך. ובמדרש ז"ר פ"ג אות ב' איתא כך אמר ר' תנחומא לאחד שנטל הגנוביא מן המלך, עד שלא הגיע לבית אוריין שלו היה מהלך כפגן, כיון שהגיע לבית אוריין שלו היה מהלך כקאלמין, כך עד שלא עשו שליחותן קראו אנשים, כיון שעשו שליחותן קראו מלאכים. והמשל הזה מוצא גם בוי"ר פכ"ז אות ד' על ענין אחר, ושם מוצא המשל בשם רב שלום בשם רבי אחא זריה דרבי זירא, גם הוי"ו שם למתורין במקום בית אוריין, ועיין בערוך ערך פגן שהביא הגי' בית אוריין, ובתב ס"א למיתודין, ס"א עד שלא הגיע למדינה. ומה שהביא ס"א למיתודין ל"ל למיתורין, כמו שהביא בערך מיתרין ופי' זל"ל paganus פרוי ואיש כפר ופי' קלמין זל"ל καλλεμοση אדם השזב ומכוד. וזילקוט וירא רמו ס"ד הביא בשם ז"ר היה מהלך כפגן ופי' זל"ל כהדיוט, יש לתקן זל"ל כפגן. והרב בעל המעריך ערך גפן ראה לקיים הגי' כפגן ודחק לפרשה והאמת הגי' שלפנינו כוונה. והגי' כפגן אמיתית, וכוונת המאמר אחד שנטל הגנוביא ע"ש שלא הגיע לגבול ותחום הממשלה מהלך כפגן פרוי וכן כפר זכין שהגיע למקום ממלכתו מהלך כאיש מכוד. גם מה שהביא שם המעריך כי גם הערוך בערך מיתרין הביא הגי' כפגן, אולם לפנינו מוצא גם בערוך כפגן, וכן תראה גם בתנחומא שלפנינו איתא הוא מהלך פגן. וראיתי בז"ר צפי' המיוחס לרש"י זכ"ר שם הביא ח"ל אמר ר' תנחומא לאחד שנטל ממשלה מן המלך עד שלא הגיע לבית אוריין שלו מהלך כפגן, אוריין פ"י מקום גדולתו וישבו כדגריסין צפי' משקיף אודייני ופירשו הגאונים שהוא מקום ישוב, ומדרש רבי תנחומא מעיד עליו ולאחר כל הימים שהיה מהלך כפגן היה מהלך כפגן משכננס וישב במקומו התחילו מכבדין אותו, עכ"ל. וזו לתאמר התנחומא שלפנינו ככ"י: (קבה) הוא מהלך פגן פי' יחידי. הפירוט הוסיף המעתיק וליהא ככ"י רומי, וז"ל כפגן. וככ"י רומי כפגן וישבו כפגן זל"ל כפגן. וכן ככ"י פארמא כפגן כפגן. ועיין בהרבה שלפניו: (קבו) המוכסין פי' גזבי המס, עיין ערוך ערך מכס א', וככ"י רומי כפגן זל"ל מוכסין

כאנשים, משבאו לסדום כתיב ויבאו שני המלאכים. (קבו) בשש שעות נפטרו מאצל אברהם ובאו לסדום בערב, אלא שהיו מלאכים של רחמים והיו ממתנים שמו ילמד אברהם וזות על ידן כדי שלא תהפוך, לפיכך המתינו עד הערב: (קבח) ד"א למה בערב, לפי שהיו מעשיהם של סדומים חשוכים כערב ולילה: ולוט יושב בשער סדום (נראשית יט ט). (קכט) יושב כתיב, חמשה דיינים היו בסדום, ולוט רע מכולם והושיבוהו ביניהם, שכך כתיב ולוט יושב בשער סדום. (קל) הנוך לנער על פי דרכו (משלי כו), לפי שגדל בביתו של אברהם וראוהו מקבל עוברים ושבים למד ממנו, לפיכך הכנים המלאכים אצלו, מה כתיב שם שרם ישכבו וגו' (נראשית יט ז), התחילו המלאכים תמיהים לומר עד אצלינו הגיע את הדבר, אמר לוש למלאכים מה באתם לעשות כאן, אמרו לו כי משחיתים אנתה (שם יג), גילו לו (קלא) מספורין (פי' סתר) שלהם, (קלב) לפיכך נדחו ממחיצתן קל"ח שנה, ר' תנחומא אמר ק"ל שנה, כמנין סלם בנימטריא:

[כב] ויקראו אל לוש וגו' ונדעה אותם (שם יט ט). (קלג) לענותן, אמר ר' חייא בר אבא מכאן אתה למד שהיו שמופין בזמה, אמר להן הנה נא לי שתי בנות אשר לא ידעו איש (שם ט), (קלד) מלמד שבקש להכניסן בתוך ביתו, ולא הגיחה לו אשתו, מה עשה הכניסן לתוך הקורה שלו. וילאו למציא הפתח (שם יא), כיון שראו

הערות ותקונים

מוכסין. וככ" פארמא המוכסין: (קבו) בשש שעות נפטרו מאלל אברהם. כב"ר ריש פ"ג נכסרים מאברהם בשש שעות ובאין סדומה בערב אלא מלאכי רחמים היו והיו ממתנים וסדורים שמה ימלא להם זכות כו'. ועין כב"ר פמ"ח אות ה' כחוס היום תני רבי ישמעאל כחוס היום הרי שש שעות, ולזה המאמר כוון רש"י פ"י זיה"ל: (קבח) ד"א למה עברך לפי שהיו מעשיהם של סדומיים חשוכים כערב. עין לעיל אות ס"ו: (קכט) יושב כתיב, חמשה דיינים היו בסדום כו'. כב"ר פמ"ח אות ג' ולוט יושב ישכבתי איתו היום מיטוה מרבי דיינים חמשה ראשי דיינים היו בסדום כו' ומוצא ברש"י עיי"ת ובלקח טוב, ועין סאהדרין דף ק"ט. (קל) חנוך לנער על פי דרכו לפי שגדל בביתו של אברהם. עין לעיל אות ט"ו: (קלא) מספורין פי' סתר. הוספת המעתיק וילתא בכ"י רומי וכ"י פארמא ופי' בלשון יוניתי ורומית mysterium מספורין פי' סתר. (קלב) לפיכך נדחו ממחיצתן קל"ח שנה ר' תנחומא אמר ק"ל שנה כמנין סלם בנימטריא. ככ"י רומי נשמט המאמר מר' תנחומא ונמלא גם ככ"י פארמא. והמאמר הזה נשנה כב"ר פ"ג אות ט' ר' לוי בשם רב נתמן מלאכי השרת על ידי שגית מספורין של הקב"ה נדחו ממחיצתן מלה ושלשים ושמונה שנה ורבי תנחומא הוא מפי' לישנא קלה. והמאמר הזה נשנה עוד גם כב"ר פס"ח אות י"ב וחס הגי' ר' לוי בשם ר' שמאל בר נחמן, גם הגי' שש בשעות לישנא קלה וז"ל קלה. ובפ"י רש"י המיוחס לו כ"ל פס"ח מוצא החשבוני על קל"ח וז"ל תשוב מ"א שעה שאמרו כי משחיתים אנתו לשהה אחרת נולד יחנק וכתבי ויחנק בן ששים שנה בלדת אותם ויעקב בן ס"ב כשתבשרך עשה עוד מוסמן בבית עבר ומשמשו י"ד שנה ארץ חשבוני זה ללמד הרי קל"ח ושנה אחת קודם נדחו. וכן מוצא החשבוני בעל לקח טוב (נראשית יט יג) וז"ל עד שעלו בימי יעקב דכתיב והנה מלאכי אלהים עולים וכתבי ויחנק בן ששים שנה בלדת אותם וכן שבעים ושבעה נתבשרך יעקב כשיאל מבית אביו ללכת אל פדן ארם. ועול. שנה אחת סרס לידת יחנק ונשפה סדום הרי קל"ח, והחשבוני יותר מוצרך כי מ"א שנה היה אברהם כשתבשרך על לידת יחנק, ואז נבא המלאכים לסדום, ועוד שנה ללידת יחנק כשיהיה בן מ"א. וששים שנה היה יחנק בלדתו את בניו הרי ס"א ועוד ס"ב כשיבשר יחנק את יעקב הרי קכ"ד, וי"ד שנה שנטמן בבית עבר הרי קל"ח, ואז הלך לחרן וראה מלאכים עולים והיינו אותם המלאכים שהלכו לסדום כי לא מאלו מלאכים אחרים, כמו שהביא הרב מהר"ז שם. אולם מאמר ר' תנחומא במדרש כ"ר ז"ר, ור' תנחומא הוא מפי' לישנא קלה" נדחקו המפרשים רש"י ומ"כ ומהר"ז וכן מהר"ל לפרשו. אולם מדברי התנחומא כ"י שלפנינו תראה הגי' הנכונה ר' תנחומא אמר ק"ל שנה כמנין סל"ם בנימטריא. וז"ל שרק ק"ל שנה נדחו ממחיצתם כמנין סל"ם. לכן אין ספק שז"ל כן גם במדרש כ"ר רבי תנחומא הוא מפי' לישנא קלה וז"ל ק"ל, ר"ש שהולא המלות קל"ח ותחתיהם הכנים המספר ק"ל כדרך הלשון בכמה מקומות אפי' הא ועייל הא. וע"פ התנחומא הביא בעל תיב"ש בהריגו המיוחס לו על התורה (וי"א כה יב) על הכתוב והנה סולם מוצב ארצה והא תרין מלאכים דלולו לסדום ואיטרדו מן מחילתהון (מן) בגלל דגליין מספורין דמרת עלמא והו מספורין ואוליין עד זמן דנסק יעקב מבית אביו והיוון לויין יתיה בחיולת עד בית אל: (קלג) שנקשו לענותן. ככ"י רומי הגי' אמר ר' תנחומא הגי' שנקשו לענותן, ואולי המלות אמר ר' תנחומא שנתבצרו משורה שלפניה, וגם ככ"י פארמא ליתא. וכב"ר פ"ג אות ה'. ונדעה אותם לתשמיש. וברש"י עה"ה הביא ונדעה אותם שנתבצרו זכור כמו אשר לא ידעו איש, וכן בלקח טוב לתשמיש בקדום: (קלד) מלמד שבקש להכניסן בתוך ביתו ולא הגיחה לו אשתו מה עשה הכניסן לתוך הקורה שלו. כב"ר פ"ג אות י' איתא ד"א כי על כן בלא כלל קרתי מלמד שהעמה את הבית עליהם, א"ל אם בעית מקבלוהן קבל

שהן ראויין בליה אף הן הצילו את לופ, מה כתיב שם השמש יצא על הארץ וה' המסיר על סדום. ויהפך את הערים (בנאשית יט כ כד כה), (קלח) שמא תאמר בה' אצבעותיו הפכה, אמר ר' אייבו באחת מאצבעותיו הפכה לכרכי סדום, שנאמר בחלמיש שלח ידו (צ"ח כח ט). (קלו) לעולם הבא כשירפא הקב"ה את ישראל מרפא אותה, שנאמר ונתתי לה את כרמיה משם (ס"ט ט י), כרמיה אלו הנביאים, ואת עמק עכוור לפתח תקוה (ס"ט ט), עמק שעברתי באפי לפתח תקוה, אותה שעה אומרים שירה, שנאמר וענתה שמה כימי נעוריה (ס"ט ט), ואין וענתה אלא שירה, (קלז) שנאמר ענו לה' בתורה (תהלים קמ"ו):

[בג] ויסע משם אברהם ארצה הנגב (בנאשית כ ה). (קלח) זש"ה ואולם הר נופל יבול (א"ב י"ד יח), זו סדום וחברותיה, שנאמר השמש יצא על הארץ וגו' וה' המסיר (ס"ט כ כד), אמר ר' שמואל בר נחמני אוי להם לרשעים שהם גורמים למקום של רחמים, לעשות מקום של פורענות, שהרי דוד מקלם הללויה הללו את ה' מן השמים (תהלים קמ"ח), ואין שם לא אש ולא ברד ולא גפריית. אמר ר' אריסמי חברינו הוד והודר לפניו (ס"ט ט ו), היכן הוא מקום של פורענות, מן הארץ, שנאמר הללו את ה' מן הארץ תנינים וכל תהומות (ס"ט קמ"ח), הרי מן הארץ, והיאך כתיב וה' המסיר וגו' מן השמים, אלא ללמדך מתחלה שנברא גזר עליהם הקב"ה ואמר להם לפי מה שתהיו רואים את הבריות כך היו נעשים להם, משל למה הדבר דומה (קלמ) למוליי של זהב, בקש מים חמין הוא מוצא מתוכו, בקש צונן מוציא מתוכו, בקש גחלים מוציא מתוכו, כך אמר הקב"ה לשמים לפי מה שאתם רואים עשו, לסדומים ולבני עשו גפריית ואש, לישראל של, שנאמר והיה שארית יעקב בקרב עמים רבים כמל' (ויכ"ה ט ו). אמר הקב"ה מה אני צריך לאלו, מיד הפך אותם, שנאמר ויהפך את הערים האל וגו' (בנאשית יט כה), הוי אמר ואולם הר נופל יבול וצור יעתק ממקומו, ואין צור אלא אברהם, שנאמר הביטו אל צור חוצבתם וגו' (ישעיה נ"א ה), שנסע ממקומו, שנאמר ויסע משם אברהם וגו' :

[כד] ויסע משם אברהם. (קמ) זש"ה לא ישבתי עם מתי שוא וגו', שנאתי קהל מרעים וגו' (תהלים ט"ו ד ט). לא ישבתי עם מתי שוא, אלו אנשי המגדל שהיו מתי שוא, הלכו ואמרו לאברהם בא ותשב אתנו שאתה גבור שאנו רואים להקב"ה שישב לו למען, והניח אותנו למטן, ורוח הקדש צווחת והרשעים כים נגרש (ישעיה ט"ו ט), אין אתם יכולין לישב בשלוה אפילו שעה אחת, לא ידעו ולא יבינו בחשיכה יתהלכו (תהלים ס"ב ט), לא ידעו זה דורו של אנוש, ולא יבינו [זה] דור המבול, בחשיכה יתהלכו זה דור המגדל, אמר להם אברהם, ומה אתם מבקשים מן הקב"ה שיושב למעלה, שמא אמר לכם לכו ויגעו ופרנסו אותי, הוא בורא והוא מפרנס, הוא עשה והוא מובל, מה אתם מבקשים ממנו, (אמרו לו) [ויאמר] הבה נבנה לנו עיר ומגדל (בנאשית י"ד ט), ונשים ע"ז ש"נו למעלה הימנו, ונעשה עמו מלחמה, שנאמר ונעשה

הערות ותקונים

בחלק. והוא האמר שלפניו בתנחומא רק בלשון אחר. וכן תראה בפירש"י המיוחס לו ב"כ שכתב ו"ו אמר ליה ללוט בעלם אין בעית למקבלהון קביליהון בחלקך ומפרש בתנחומא מלמד שביקש להכניסן לתוך ביתו ולא הניח לו אשתו מה עשה הכניסן תחת קורה שלו (ה"ד) כלל קורתי' שנסתה הבית עליהן כלומר שלא ראה לקבלה בחלקה אלא הסתה הבית לזר אחד כלומר חלקה לשני חלקים ואמרה לא לקבלם בחלקה ע"כ. ועיין ג"כ שהביא המ"כ ו"ו שנסתה הבית וכו' ופירושו [ל"ל ופירש"י] אשתו נסתה הבית ומנעה אותם מלהכניס לתוך הבית ולנו כלל קורה אחת משל, והביא ראיה מתנחומא ע"כ: (קלח) שמא תאמר בה' אצבעותיו הפכה. עיין לעיל סוף אות ס"ז: (קלז) לעולם הבא כשירפא הקב"ה. מובא בילקוט השע"ר רמז תק"ח בשם התנחומא. ושם הגי' לעולם הבא הקב"ה מרפא את ישראל ומרפא אותם: (קלז) שנאמר ענו לה' בתורה. בילקוט שם הביא שנאמר ותען להם מרים: (קלח) זש"ה ואולם הר נופל יבול זה סדום והנרותיה. בעל הגדת בראשית פרק כ"ה העתיק את דברי התנחומא בהוספת דברים. ועיין ב"כ ריש פ"ב ויסע משם אברהם ארצה הנגב רבי אבין פתח ואולם הר נופל יבול וצור יעתק ממקומו, ואולם הר נופל זה לוס שפלט מהר וצור זה אברהם יעתק ממקומו פנה ממקומו ט'. ומובא בילקוט וירל רמז ס"ז וילקוט חיוב רמז תק"ז בשם ב"כ: (קלמ) למוליי. פי' ביומי דוד נבוא וזר לחמם בו מים. ועיין בערוך ערך מלייר: (קמ) זש"ה לא ישבתי עם מתי שוא אלו אנשי המגדל. מובא בילקוט תהלים רמז ח"ג בשם התנחומא

לנו שם (בראשית י"ד), (קמא) וכתוב ושם אלהים אחרים לא תזכירו (שם כ"ג יג), אמר להם אברהם למה כל אלה, אמרו לו שלא יעשה לנו כמו שעשה לראשונים, אמר להם הנהתם מגדול עון שם ה' (שם י"ח), ואתם אומרים יעשה לנו שם, מה עשה להם הקב"ה, הפיצם, שנאמר ויפיץ ה' אותם (בראשית י"ח), ועד היכן היו בונים את המגדל ועולין, והקב"ה מליעג עליהן, שנאמר יושב בשמים ישחק וגו' (תהלים כ"ד), כיון שעלו למעלה מן המגדל מיד אז ידבר אלימו באפי וגו' (שם כ"ג), (קמב) ונפל מלמעלה, שנאמר האשוימם אלהים יפלו ממועצותיהם (שם כ"ג), ואברהם לא היה לו עסק עמה, והקב"ה משקיף עליהם ורואה אותן, שנאמר ה' [אלהים] משמים השקיף על בני אדם וגו' (תהלים [כ"ג] כ"ג), שנעשו סינים עשו את עצמן אלהות, אין עשה טוב אין גם אחד (שם כ"ג), מכאן אתה למד שלא היה אברהם עמהן, אין אחד האמור כאן אלא אברהם, שנאמר אחד היה אברהם וירש את הארץ (יחזקאל ל"ג כ"ג). התחיל אברהם לומר לא ישבתי עם מתי שוא וגו', שנאתי קהל מרעים (תהלים ס"ד ט), לכך נאמר ויסע משם אברהם:

[כה] ויסע משם אברהם. כתיב רעך ורע אביך וגו' (שם י"ג), זה חנון בן נחש מלך בני עמון, שנאמר ויהי אחרי כן וימת (נחש) מלך בני עמון וגו' (שם י"ג), ויאמר דוד אעשה חסד עם חנון בן נחש וגו' (שם כ"ג), (קמג) אמר ר' ברכיה בשם ר' אלעזר בן פרט (קמד) ומה חסד עשה נחש עם דוד שאמר כאשר עשה אביו עמדי חסד (שם), אלא כשברח דוד משאל הלך דוד וכל בית אביו אצל מואב, אמר להם קבלו ית אבא, שנאמר וינחם את פני מלך מואב (ש"א כ"ג ד), ויאמר (ישב) [אל מלך מואב יצא] נא אבי ואמיו (שם כ"ג), וקבלו אותם, כיון שיצא דוד עמד מלך מואב והרג לאביו ולאמו ולאחיו של דוד, לא נבשתייר מהם אלא אחד, (קמז) שנאמר ליהודה אליהוא מאחי דוד (ש"א י"ט). אמר ר' לוי הבהו בר חלפתא שלא נשתייר מהם אלא אחד, והיאך נבשתייר אליהוא, אלא ברח ממלך מואב והלך אצל נחש מלך בני עמון וקבלו, שלה מלך מואב ואמר לנחש שמא בא אחד מאחי דוד אצלך, אמר לו לאו, ושמו עד שבא דוד, לכך אמר דוד אעשה חסד עם חנון בן נחש, כיון שבאו שפוחיו של דוד אצל חנון, אמרו לו שרי בני עמון מהו כך, המכבד דוד את אביך בעיניך כי שלה לך מנחמים (ש"א י"ג), (קמו) אל תאמן בדוד, למה שהקב"ה מזהירו בשבילנו, כתיב (לו) בתורתו לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה' (דברים כ"ד), וכתוב לא תדרוש שלומם וטובתם (שם כ"ג), והקב"ה מזהירו והוא מבטל דברי אלהיו ואומר אעשה חסד עם חנון בן נחש, הלא בעבור הקור את העיר (ש"א כ"ג כ"ג) מיד ויקח חנון את עבדיו דוד ויגלה וגו' (שם כ"ג), ורצה הקדש צווחת רעך ורע אביך וגו'. וכן יהורם בן יהושפט כיון שזלך הרג כל אחיו, שנאמר ויקם יהורם על (מלכות) [ממלכת] אביו ויתחוק ויהרג את כל אחיו (ובית אביו) (ד"ס כ"א ד): (קמז) מהו טוב שכן קרוב מאח רחוק (שם י"ג), אמר הקב"ה לאבימלך בן ירובעל, טוב היה מלך אבימלך מלך פלשתים, שהרבה כיבד את אברהם, שנאמר ויאמר אבימלך

הערות ותקונים

התנחומא: (קמא) וכתוב שם אלהים אחרים לא תזכירו. ר"ל ונעשה לנו שם הכוונה ע"ז: (קמב) ונפל מלמעלה. ר"ל המגדל: (קמג) אמר ר' ברכיה. מוצא בילקוט שמואל רמז קמ"ו בשם התנחומא. ומוצא בקנרת בגדת בראשית ס"ל ע"ט: (קמד) ומה חסד עשה נחש עם דוד שאמר כאשר עשה אביו עמדי חסד, אלא כשברח דוד כו'. וז"ל רש"י צפ"י ש"א כ"ב ד', מלך מואב הרג את אביו ואת אמו ואחיו חוץ מאחד שנהס שהחייבו נחש העמוני והוא החסד שאמר דוד כאשר עשה אביו עמדי חסד כדליתא בגמרא רבי תנחומא ע"כ. וכן צפ"י ש"ב י"ב כ"ב כאשר עשה אביו עמדי חסד ומהו החסד כשהיה דוד בורח מפני שזל ברא אביו אביו חסדו ואחיו וינחם את פני מלך מואב ויאמר לו ישב נא אבי ואמיו עמך, והרנג חוץ מזהו מהם שברח שנמלט לארץ בני עמון אלא נחש בגמרא רבי תנחומא צוירא אליו ע"כ. והוא המתאר שלפניו ככ"י. והנה רש"י הביא ג"כ ויאמר לו ישב נא אבי ואמיו עמך, וכן הביא הילקוט שם, אולם בקרא כתיב ויאמר אל מלך מואב יבא נא אבי ואמיו לחכם, גם מוקדם בכתוב לפני וינחם את פני מלך מואב: (קמה) שנאמר ליהודה אליהוא מאחי דוד. בקרא אליו, וככ"י פארמא אליהוין: (קמו) אל תאמן בדוד למה שהקב"ה מזהירו כו'. לזה המתאר כוון רש"י צפ"י ש"ב י"ג אחר שהביא את דברי התנחומא הביא ג"כ המכבד את דוד אביך בעיניך הגדול מכבד את אביך הם מזהירים לא תדרוש שלומם וטובתם יתך: (קמז) מהו טוב שכן קרוב מאח רחוק. הוא סופא דקרא אשר בראש הדרשה רעך ורע אביך משני

הנה ארצי לפניך (בראשית כ טו), למה אמר כן, אלא ראה כל הכבוד שכיבודו הקב"ה, שנאמר ויבא אלהים אל אבימלך בחלום הלילה (שם טז ט), א"ל שומה שבעולם הנך מת על האשה אשר לקחת (שם), כל השלמה הזה יש בידך, ואתה מת על אשה, לא תהא סבור אלא היא בעולת בעל, מדוע זה בעולת בעל (אל) [אלא] היא בעלת (בעלת) [בעל]: ואבימלך לא קרב (שם טז ז), אמר לפניו רבונו של עולם הכל שוין לפניך, אמר איוב אחת היא וגו' תם ורשע הוא מכלה (איוב כ כג). הגוי גם צדיק תהרג (בראשית טז), (קמח) סדומים עד שלא חטאו לפניך אבדת אותם, ואני שלא חטאתי לפניך תהרגני, גם צדיק תהרג, הלא אחי אמר לי אחותי היא (שם טז ט), ולא האמנתי עד ששאלתי אותך, והיא גם היא אמרה אחי הוא (שם), ולא האמנתי (קמט) עד ששאלתי לשארים ולגמלים שלה ואמרו אחותי היא, ויאמר אליו האלהים בחלום גם אנכי ידעתי כי בתם לבבך עשית זאת (שם), (קנ) אמר הקב"ה באחת זכות ושקרת באחת, תום לבבך יש כאן, (קנא) נקיון כפיך אין כאן, תדע שכן הוא, נקיון כפיך אין כתיב כאן, אלא בתם לבבך, אמר לו הקב"ה בקשת לחטוא לי, אלא ואחשוך גם אנכי אותך מחטוא לי (שם). אמרו עליו על אבימלך שהיה כשר שלא נגע בה, אמרו רבותינו אשריו שכך כתיב ואבימלך לא קרב אליה (שם), אמר אבימלך רבונו של עולם (קנב) הרי אתה מתפייס שלא נגעתי בה, מי מפייס את בעלה שלא נגעתי בה, א"ל הקב"ה (אי) [מה] איכפת לך מפיוס, יודע היא, למה שנביא הוא, שנאמר ועתה השב אשת האיש כי נביא הוא (שם טז ט), אם יתפלל עליך תחיה, ואם אינך משיב דע כי מות תמות (שם), אשריהם הצדיקים שכך הקב"ה משבחן:

[כו] וישכם אבימלך בבקר וגו' (שם כ ט), שהיה מצפה לבקר אימתי ישכים, מיד השכים ויקרא לכל עבדיו (שם), אמר להם כך וכך אמר לי הקב"ה בחלום הלילה, אמרו לו אל תירא החלומות שוא ידברו, וטן החלומות תתיירא, כיון שאמרו לו כך, אמר לו הקב"ה אם אינך משיב דע כי מות תמות (שם ט). וייראו האנשים מאד, ויקרא אבימלך לאברהם (שם טז ט), אמר אברהם לאבימלך כי אמרת רק אין יראת אלהים במקום הזה וגו', וגם אמנם אחותי בת אבי היא אך לא בת אמי (שם טז י"ג), (קנג) מכאן אמרו אין אב לגוי עובד כוכבים:

הערות ותקונים

(משלי כ"ז י'): (קמח) סדומים עד שלא חטאו לפניך. זכ"י רומי ופארמא הסדומים על שחטאו לפניך: (קמט) עד ששאלתי לחמרים ונגמלים שלה. פי' מוליכי החמורים והגמלים. וכן זכ"ר פ"ג אה"ו היא וחמירא וגמליא וכו' ביתא ואנשי ביתא כולם אמרו כן, וכן מונח זילקס וירא רמו' ז' בשם ז"ר, וזילקס לא גרים ואנשי ביתא, וכן מונח זרש"י עה"ה (וירא כ ה) ונלקח טוב שם: (קנ) אמר הקב"ה בלחת זכית. זכ"י רומי א"ל הקב"ה בלחת כונת ולא שקרת בלחת. [ז' בלחת זכית ושקרת בלחת, וזכ"י פארמא בלחת דכח ובלחת שקרת], תום לבבך יש בידך ונקיון כפיך אין בידך: (קנא) נקיון כפיך אין כתיב כאן אלא בתום לבבך. עיין ז"ר פ"ג סוף אה"ו' נחם לבני הדא אמרת משמות ידים היה. וזמ"כ שם הביא וז"ל: וסיפיה דקרא וזנקיון כפי קדריש על משמות ידים, וזפירש"י בשם התנחומא דייק ליה מדכתיב לבסוף גם אנכי ידעתי כי בתום לבבך עשית זאת ואילו נקיון כפיס לא קאמר שמע מיניה שהיה משמות ידים. ע"כ, וזפירש"י שלפניו נשמע זה כמו שגריש כפניס צפירש"י המיוחס לו, כאן נחמר כמה שורות מן פירש"י. וראיתי זילקס וירא רמו' ז' שהוסף דברים ע"פ התנחומא לפרש דברי זכ"ר וז"ל בתום לבבך וזנקיון כפי עשיתי זאת א"ל אחת בלחת, תום יש לך נקיון כפי אין לך, ממה שהשיבו גם אנכי ידעתי כי בתום לבבך עשית זאת הדא אמרת משמות ידים היה, ע"כ. כי אבימלך התפאר בשנים בתום לבב וזנקיון כפיס, והקב"ה הודה לו רק על תום לבב ולא על נקיון כפיס. ולזה התאמר כוון רש"י צפירש"י עה"ה ידעתי כי בתום לבבך וגו', אחת שלא דמית מתחלה לחטוא, אבל נקיון כפיס אין כאן: (קנב) הרי אתה מתפייס שלא נגעתי בה מי מפייס את בעלה שלא נגעתי בה. עיין ז"ר פ"ג אה"ו ועתה השב אשת האיש כי נביא הוא, א"ל מי מפייסו שלא נגעתי בה כו' א"ל כי נביא הוא. והמלת "א"ל מי מודיע לכל א"ל מיותרות הן, ועיין גם צפירש"י עה"ה כי נביא ויודע שלא נענת בה לפיכך ויתפלל בעדך. ועיין לקח טוב שם: (קנג) מכלן אמרו אין אב לגוי, ר"ל שאין להם משפחה אב, שנת אב מותרת להם ונת אם אינה מותרת. וזה כוונת המדרש ז"ר פ"ג אה"ו וכן אמנה אחותי בת אבי היא בשימתן השיב, ומונח זילקס רמו' ז"א. והתאמר היה מבוחר בברוכים זכ"ר פ"ה אה"ו ה' תניא גר שנתגייר והיה נשוי לנחמוהו בין מן האב בין מן האם ויאל דברי ר' מאיר, ותכמים אומרים מי האם יואל, מן האב יקיים שאין אב לגוי, אחיבון ליה והא כתיב ונס

[בז] ויקח אבימלך וגו' (בראשית כ יד). אמר לאברהם, הנה ארצי לפניך (שם ס טו), ראה כבוד שכיבוד לאברהם, ולא עוד אלא אף לשרה, מנין שנאמר, ולשרה אמר הנה נתתי אלהיך כסוף לאחיך וגו' (שם ס טז). אמר ר' אחא מהו הנה היא לך כמות עינים (ס), (קנר) נמל לבוש מלכות והלבישה ועשאה מטרונה, למה שלא יתבע אותה אדם בעולם, אלא יהיו שומעין שהיא מלכה ומתייראין לתבוע אותה:

[כח] (קנר) א"ל הקב"ה לאבימלך בן גדעון, רשע ראה כבוד שעשה אבימלך לאברהם, (קנר) ואתה עמדת והרגת את אחיך שבעים איש על אכן אחת, אוי לאותו האיש, (קנר) וכן אמר שלמה חופר גומין בו יפול (קהל י ח), לפיכך אף הוא לא נהרג אלא באבן, שנאמר ותשלך אשה אחת פלח רכב וגו' (שופטים ט ט). א"ל הקב"ה כתבתי בתורתך יראת ה' תסיף ימים ושנות רשעים תקצרנה (משלי י טו), ואתה הרגת את אחיך, חייך שאני מקצר שנותיו של אותו האיש, לפיכך לא מלך אלא ג' שנים, (קנר) שנאמר וישר אבימלך על ישראל שלש שנים (שופטים ט כב):

[כט] (קנט) לפני שבר יגבה לב איש (משלי י יב) זה אבימלך שלא נשבר עד שנתגאה והרג את אחיו, ולפני כבוד עונה (ס) זה גדעון אביו, (קס) שכשאמר לו משול בנו גם אתה [גם בנך גם בן בנך] (שופטים ח כב) אמר להם לא אמשול אני בכם

ה ע ר ו ת ו ת ק ו נ י מ

אמנה אחותי בת אבי היא, אמר להן כשיסתן השיבן. עיין במ"ב ובפי' מהר"ז סס, ועיין ירושלמי יצמות פ"א ובבבלי יצמות דף י"ח ע"א ובתוס' סס ד"ה נשא וסאדרין דף ל"ח ע"ב וכן ברש"י עה"ת ונת אב מותרת לכן נח שאין אבות לגוי כו'. ועיין בלקח טוב (סס) כשיסתן השיבן אחותי בת אבי היא קורבן לחיות אית לי זה מאבא ולא מאמה שהיא בת הין אחיו ועיין שם בהערה כ"ז: (קנר) נמל לבוש מלכות והלבישה ועשאה מטרונה כו'. זכ"ר פנ"ב אות י"ב הלשון משוכש ר' זכריה אמר עשאה מטרונה כמות שהיא מכוסה מן השיבן. ובפירש"י שם המיוחס לו הביא ח"ל ר' זכריה אמר נמל לבוש מלכות והלבישה ועשאה מטרונה למה כדי שלא יתבע אותה אדם אלא יהו שומעין שהיא מלכה ומתייראין לתבוע אותה עכ"ל, והביא כלשון התנחומא בלי הזכרת המקור. וכן תראה בזילקוט וירא רמז ל"א שהביא שם את דברי הב"ר ד"ה עשה לה כמות שיהו הכל מביטין בה בכסות ולא ביופייה, והוא דברי ר' יוחנן שם, ואחר זה הביא ח"ל, נמל לבוש מלכות והלבישה ועשאה מטרונה למה כדי שלא יתבע אדם אותה אלא יהו שומעין שהיא מלכה ומתייראין לתבוע אותה. וזה הוסיף ע"פ התנחומא. ונס בעל לקח טוב אחר שהביא את דברי המדרש זכ"ר סיים ד"ה כמות עינים שיהיו הכל יראון ממנה לאמר מלבוש של מלכות לובשת ותתכס מן השיבן כל בני אדם, ונבט ג"כ מתנחומא כ"י שלפניו. וכן בעל אגדת בראשית פרק כ"י הביא את דברי התנחומא: (קנר) א"ל הקב"ה לאבימלך בן גדעון. פה חסר ההתחלה. וראיתי בזילקוט שופטים רמז ס"ה בשם התנחומא ד"ה טוב שכן קרוב מאח רחוק, טוב היה אבימלך מלך פלשתיים שהרבה כבוד לאברהם שנאמר הנה ארצי לפניך מאבימלך בן ירובעל שהרג את אחיו, ואח"כ הביא המאמר כמו לפנינו אמר לו הקב"ה לאבימלך רשע אתה הרגת שבעים איש על אכן אחת. והרכיב את המאמר מתנחומא בזאת כ"ה מהו טוב שכן קרוב מאח רחוק ע"ש. וכן באגדת בראשית פכ"ו הביא טוב שכן קרנב מאח רחוק לו אבימלך בן גדעון שהרג את אחיו, וע"ש ותראה שבעל אגדת בראשית הביא את דברי התנחומא בקצרה כדרך מוסדר אחרון: (קנר) ואתה עמדת והרגת את אחיך שבעים איש על אכן אחת. לדכתיב ויהרג את אחיו בני ירובעל שבעים איש על אכן אחת (שופטים ה): (קנר) וכן אמר שלמה חופר גומין בו יפול. זכ"י רומי וזילקוט שם מובא הכתוב כורה שחת בו יפול וגולל אכן אליו השב (משלי טו כו) וכן יש לתקן גם לפנינו: (קנר) שנאמר וישר אבימלך על ישראל שלש שנים. מן שנאמר עד ויגדו ליוחס וילך ויעמוד בראש הר גריזים נשמת בזילקוט שם: (קנט) לפני שבר יגבה לב איש. עיין באגדת בראשית פכ"ו אות ג' שהביא פ"כ הכתוב הזה מנביאים: (קס) שכשאמר לו משול בנו גם אתה. זכ"י אקספארד חסר דף שלם, והסוס בסוף העמוד זה גדעון אביו, וחסר עד זש"ה וידעו כל עני השדה כי אני ה' (אות ל"ג). והנה זכ"י אקספארד אחר דף כ"ח חסר דף אחד לו שנים ובמקומו בואו שני דפים מנייר, האחד נראה ויכיר כי נעקר משרשו גם הוא, והשני נד הראשון חלק ולא נכתב עליו מאומה, אך מעבר השני כתובות שורות אחדות מאלה סופר מאוחר ומתחיל עליו וס' פקד את שרה ילמדנו רבינו איזו היא האוגלה, ומסיים מה כתוב אחריו וס' פקד את שרה זש"ה וידעו כמו שמתחיל בראש דף ל' הסמוך אליו, וההוספה הולאת מן וס' פקד איזו היא האוגלה הוסיף המעתיק מתוך תנחומא הגדפס. ועין כי כבר קבע לו מקום זכ"י אקספארד לא שהמטתיו רק הנחתיו אף כי הוספה היא. ובז"י רומי אחר הסוס א"ל הקב"ה ועלי את נבטחת חייך אני פוקד אותך שנאמר וס' פקד את שרה מתחיל שם זש"ה וידעו כל עני השדה (אות ל"ג) ובז"י פטרנא הסוס ג"כ בנותא לפני כבוד עטה זה גדעון, וחסר שם עד התחלת פרשת חיי:

[ולא ימשול בני בכם ה' ימשול בכם] (שופטים ה כג). (קסא) הם אמרו לו ג' דברים, והוא אמר להן ג' דברים, א"ל הקב"ה אתה אומר כך, חייך אני מעמיד ממך בן שימלך ג' שנים, כנגד ג' דברים שאמרת, הוי לפני כבוד עונה. לפיכך וישר אבימלך [על ישראל שלש שנים] (שם פ כג): וישלח אלהים רוח רעה (שם סג כג), ולבסוף כתיב ותבא אליהם קללת יותם בן ירובעל (שם סג טו), מה כתיב שם (קסב) ויגידו ליותם [חייך] ויעמד בראש הר גזרים (שם סג טו), ולמה עמד על ראש הר גזרים לקלל, ולא ניתנו הקללות אלא בהר עיבל, אלא כך אמר יותם, הכותים עתידים לומר הר גזרים שלנו הוא, ששם נהרג הברכות, ואינו יודעים ששם נותנו הקללות, היאך הוא הדבר, אלא אותן שהיו עומדין בהר עיבל ומקלליו, למי היו מקלליו, לא לאלו שעומדין כנגדו, ואלו שמברכין, למי היו מברכין לא לאלו שכנגדו, נמצאו הקללות באות על הר גזרים, והברכות על הר עיבל, לפיכך אמר יותם איני עומד ומקלל את אחי ואת אנשי שכם אלא על הר גזרים, התחיל אומר הלוך הלכו העצים (שם סג טו), (קסג) אמר ר' מישא משל הם הדברים מה שאמר יותם, כיצד, הלוך הלכו העצים אלו ישראל, ויאמרו לזית (שם), זה עתניאל בן קנו, שהוא משבטו של יהודה, (קסד) שנאמר זית רענן (ירמיה יב טו), ומה אמר להם עתניאל, החדלתי את דשני (שופטים ט טו), שמן זית זך, הלכו אצל דבורה ויאמרו [העצים] לתאנה (שם ט טו) זו דבורה, אמרה לזן החדלתי את מתקי(שם ט טו), ותשר דבורה(שם ט טו), ויאמרו העצים לנפן (שם ט טו), אמר להם החדלתי את תירושי (שם ט טו), לנפן זה ברק וגדעון, משול בנו גם אתה (שם ט כג), אמר להן לא אמשול (שם ט כג), כיון שראו כך, ויאמרו כל העצים אל האמר (שם ט ז), זה אבימלך, כשם שהאמר הזה מלא קוצים, כך אבימלך מלא מעשים רעים, כיון שאמרו לו למלך מה אמר להן וזכרתם כי עצמכם [ובשרכם אני] (שם ט ג), ורוח הקדש צוחת רבים מבקשים פני מושל (משלי כט כג), מה אמר להן, אבא חבו בציל (שופטים ט טו). לא טוב לכם להמליך לי לעצמי ולא לשבעים איש, מיד וישימו [העם] אותו עליהם (שם יא יא). אמר להם יותם אם באמת (שם ט טו), וכתיב ותבא אליהם קללת יותם (שם ט טו), אימתי וישלח אלהים רוח רעה (שם ט כג), אשריהם הצדיקים שבכל מקום שהן הולכין הקב"ה משמרן, והם מנוכרין בין האומות, שנאמר ונדע בנוים זרעם (ישעיה סא ט) :

[ל] וזה' פקד את שרה (בראשית כא ה). (קסה) ילמדנו רבינו, אם היתה קטטה בין אדם לחבירו כיצד מתכפר לו ביום הכפורים, (קסו) כך שנו רבותינו, עבירות שבין אדם למקום יום הכפורים מכפר, (קסז) שבינו לבין חבירו אין יום הכפורים מכפר, עד שירצה את חבירו, (קסח) אם הלך לרצות ולא קיבל מה יעשה, (קסט) אמר ר' יוסי בן דורכסקית

הערות ותקונים

(קסא) הם אמרו לו ג' דברים והוא אמר להן ג' דברים. הם אמרו ג' דברים גם חתה גם נכד גם בן נכד, והוא אמר ג' דברים לא אמשול אני בכם ולא ימשול בני בכם, ה' ימשול בכם. והמאמר הזה מובא בילקום שופטים רמז ס"ג בשם התנחומא: (קסב) ויגידו ליותם וילך ויעמוד. מכאן מתחיל בילקום שם. עיין לעיל הערה קי"ח: (קסג) אמר ר' מישא. בילקום אמר ר' מישא: (קסד) שנאמר זית רענן. וזה דבר ירמיה על יחודה כמו שאמר וזכרתם אל איש יחודה (ירמיה שם כב) וכן קצר בלשם היחודה (ירמיה שם ט): (קסה) ילמדנו רבינו אם היתה קטטה. בעל מסדר מפסיקתא רבתי פל"ז היחודה את כל המאמר הזה מלות ל' עד סוף. וכן מובא אשר להפסיקתא הישנה בהערה "העירות" כי לפני הרוקח היה המדרש הרנינו מדרש צפני עלמו ונקרא מדרש הרנינו על שם הכתוב הרנינו לאלהים שוטו (תהלים פא), ובפסיקתא רבתי עתקו הרבה מאמרים ממדרש הזה, והרבה מאמרים שהביא הרוקח מן המדרש הזה מאלהים בפסיקתא רבתי, וכן הפסקא הזאת פסקא ל"ז אם היתה קטטה הביא הרוקח ה' יו"כ סוף ס' ר"ד ובס' ר"ח בשם- מדרש הרנינו, ע"ש מה שהעירתי בזה, וכן הביא שם את זה בשמי יידי הרב ה"א מהר"מ איש טלס במאיר עין פל"ה הערה א'. ועתה בנאלות נגלות לעיניו התנחומא כ"י טודע כי גם הרבתי שאב דבריו מן התנחומא כ"י שלפניו. ויען כי ה' פקד היתה הקריאה בר"ה, עיין מה שכתבתי בזה בהערה א' לפסקא בחדש השביעי (פסקא ל"ג) ובהערת יידי הרב בעל מאיר עין ברבתי פסקא ל"ה הערה א'. לכן קבע עליה השאלה בענין יו"כ עבירות שבין אדם להקב"ה יום הכפורים מכפר: (קסו) כך שנו רבותינו. משנה יומא פ"ח מ"ט (דף פ"ב ע"ג): (קסז) שבינו לבין חבירו. כן היא גירסת המסנה שבינו לשמי ובינו לבין חבירו. ובמשנה בבבלי עבירות שבין אדם לחבירו, וברבתי עבירות שבינו לבין חבירו, הוסיף על לשון התנחומא מלת "עבירות": (קסח) ואם הלך לרצות. ברבתי ואם הלך לרצות ולא קיבל עליו מה יעשה: (קסט) אמר ר' יוסי

זה סימן יהא בידך (קע) כל זמן שאתה מרחם על חבויך יש לך מרחם, ואם אי אתה מרחם על חבויך אין לך מרחם, מה יעשה, אמר ר' שמואל בן נחמן יביא עשרה בני אדם ויעמידם שורה אחת, ויאמר לפניהם אחי קטמה היה ביני ובין פלוני זה, (קעא) והלכתי לרצותו ולא קיבל, (קעב) מיד הקב"ה רואה שהשפיל עצמו לפניו, והוא מרחם עליו, שנאמר ישור על אנשים ויאמר חמאתי וישר העויתי (איוב לז ט), מה כתיב שם פדה נפשו מעבור בשחת (שם סג טז), וכתיב ומודה ועווב ירחם (משלי כח יג), אמר ר' יהודה מודה על מנת לעווב ירחם, (קעג) וכן אתה מוצא כל ימים שהיה איוב מקפיד כנגד חבריו, וחבריו כנגדו, היתה מדת הדין מתוחה כנגדו, (קעד) שנאמר ועתה שחקו עלי צעירים ממני לימים (איוב לז ט), (קעה) אמר לאליפז ולא בנו של עשו אתה, אילו היה אביך עומד מבקש שאשים אותו ליוון עם הכלבים שלי הייתי מואסו, אשר מאסתי את אבותם לישות עם כלבי צאני (איוב ס), וחבריו אמרו את הוא הישוי לעצמך, אף לנו יש וישויה, שנאמר גם שב גם ישיש (לנו) (בנו) (שם סו י), (קעו) וכיון שנגלה להם הקב"ה, ואמר להם מה אתם עומדים לכו ופייסו את איוב, שנאמר ועתה קחו לכם שבעה פרים ושבעה אילים וגו' ואיוב עבדי יתפלל עליכם (שם מג ט), מיד הלכו ועשו כן, מה כתיב שם, וה' שב את שבות איוב (שם סג י), (קעז) אימתי בהתפללו בעד רעהו (ס), (קעה) כך אבימלך ויתפלל אברהם וגו' (בראשית כ יז), אמר הקב"ה אברהם בקש רחמים על אבימלך, אני פוקד אותו מיד, וה' פקד את שרה:

[לא] [וה' פקד את שרה]. (קעט) זש"ה כי תאנה לא תפרח (מניק ג יז), מי הוא זה, זה אברהם, שנאמר כבכורה בתאנה בראשיתה ראיתי אבותיכם (ישעיה י), ואין יבול בגפנים (מניק ס), בגפן זו שרה, שנאמר אשתך כגפן פוריה (פסלים קמ ב), כחש מעשה זית (מניק ס), (קפ) בחשים היו הדברים שבשרו מלאכי השרת לשרה שוב אשוב אליך (בראשית יח י), מעשה זית, מה הוית הוזה מאיר לעולם כך המלאכים מאירים דבריהם, ושדמות לא עשה אוכל (מניק ס), (קפא) אותן השדים אינן מניקין אדם, גזר

הערות ותקונים

יוסי בן דורמסקית. המאמר הזה אין כאן מקומו. וגם ברבתי מקומו במאמר שלאחריו אחר הכתוב וכן הוא אומר ונתן לך רחמים ורחמך, אולם בכלל אחר מה יעשה מוצא המאמר אמר ר' שמואל בר נחמן: (קע) כל זמן שאתה מרחם על חבויך יש לך מרחם. עיין בגי' ברבתי ובהערת הרב בעל מאיר עין אורח ו' סס: (קעא) והלכתי לרצותו ולא קיבל. ברבתי בגי' ובקשתי ממנו לפייסו ולא ראה לקבל אלא הרי הוא בסברתו עניתי לו: (קעב) מיד הקב"ה רואה שהשפיל עצמו לפניו והוא מרחם עליו שנאמר ישור על אנשים. ברבתי בגי' ומנין שכן הוא אומר ישור על אנשים ויאמר חמאתי וישר העויתי וגו'. והקב"ה רואה שמשפיל עצמו ומכפר לשטותיו שכל זמן שאלם בודוט אין נמחלים לו, וכן משמע בגי' ברבתי בירושלמי יומא פ"ח ה"ו (דף מ"ה ע"ג) שמואל אמר הכן דחטא על חבויך לריך מימר ליה כרתיח עליך ואין קבליה הא סבאות, ואין לא מייתי בני נש ומסיים ליה קומייהו, ה"ד ישור על אנשים ויאמר חמאתי וישר העויתי ולא שיה לי אס עשה קן עליו הכתוב אומר פדה נפשו מעבור בשחת וחיתו בצור תראה ע"כ. וזה ססיים בתנחומא מה כתיב שם פדה נפשו מעבור בשחת, זה הסיוס ליתא ברבתי, וכן וכתיב ומודה ועווב ירחם. ועיין בבבלי יומא דף פ"ז ע"א ואמר רב הקדא ור' ר' לייסו בשלם סורות של שלם בני אדם. וע"ש בפי"ט: (קעג) וכן אתה מואל. ברבתי רטק לידע כל זמן שהיה איוב כנגד חבריו: (קעד) שנאמר ועתה שחקו. מוצא בילקום איוב רמו חתק"י ד"ה ועתה שחקו עלי לנערים בשם התנחומא. וברבתי איתא כך אנו מואלים שאיוב אמר להם: (קעה) אמר לאליפז כו' גם שב גם ישיש לו. ברבתי חסר כל זה, ושם בגי' והס אמרו לו גם שב גם ישיש ע"כ: (קעו) וכיון שנגלה להם הקב"ה. ברבתי הלשון בקצרה כשנראה להם ובקש רחמים עליהם אותה שעה שב עליו הקב"ה שנאמר וה' שב את שבות איוב, וכאשר הוא לפיטו יותר נכון: (קעז) אימתי בהתפללו בעד רעהו. ברבתי טסק וכן הוא אומר ונתן לכם רחמים ורחמך (דברים יג יח) ואח"כ הביא אמר ר' יוסי בן דורמסקית, עיין לעיל הערה קפ"ט: (קעה) כך אבימלך ויתפלל אברהם וגו'. עיין ברבתי שם, וכאשר הוא לפיטו יותר נכון: (קעט) זש"ה כי תאנה לא תפרח. שנה בב"ר פ"ג אות ג', ומוצא בילקום וירא רמו ג"א ותבוקו רמו חתק"ה בשם ב"ר: (קפ) כחשים היו הדברים שבישרו מלאכי השרת לשרה. בתמיה, ובב"ד שם כחש מעשה זית אותן המלאכים שבישרו את שרה כחשים היו? מעשה זית האירו פניה כוית, וכן היה גם נעיסת הילקום: (קפא) אותן השדים אינן מניקין אדם. בתמיה, ודרש שדמות לנשן שדים. ובב"ד שם השדים המתיים לא עשו אוכל, דורש שדמות

כמכלה צאן (מנקה ג יו), (קפב) אין את מעמיד ממנה כנסת ישראל שנקראת צאן, שנאמר ואתנה צאני (יחזקאל לו יז): (קפג) ד"א אותן הגזירה שגזרת עלי ואמרת כה יהיה זרעך (ג'לשית טו ט), מכלה אתה אותן, (קפד) ואין בקר ברפתים (מנקה טז), אין אתה מעמיד ממנה שבט אפרים, שכתב בו ואפרים עגלה מלומדה (שש"י יח), אין בקר אמרה אמנו שרה, אע"פ כן ואני בה' אעלוזה (מנקה טז יט), אלו אומרים אין שרה יולדת, ואלו אומרים אין אברהם מוליד, אע"פ כן בה' בוטחה, אמר לה הקב"ה ועלי את נבטת, חייך אני פוקד אותך שנאמר וה' פקד את שרה]:

[לב] וד' פקד את שרה (ג'לשית כא א), (קפה) ילמדנו רבינו, אי זו היא האונאה, (קפו) כך שנו רבותינו, אסור לאדם שיונה את חברו, ולא יאמר לו בכמה הפין זה, (קפז) והוא אינו צריך ליקח, ואם היה בעל תשובה (קפח) אל יונה אותו ויאמר לו זכור מעשיך הראשונים, (קפט) ואם היה בן גרים לא יאמר לו זכור מעשה אבותיך, (קצ) שהרי חזיר נשוק בין שיניהם, אמר הקב"ה דייך להיות שוה לי, כביכול אני כשבראתי את עולמי לא בקשתי להונות לבריה, (קצא) ולא פרסמתי לבאי עולם מה היה האילן שאכל ממנו אדם הראשון, (קצב) בא וראה מי שאינה לחברו הוא נענש תחלה, ושרה הונת את עצמה ונמלה שכרה, אמרה לאברהם הנה נא עיצוני ה' מלדת (ג'לשית טו ז), אמר לה הקב"ה הונית את עצמך, (קצג) חייך בלשון שאמרת בו אני פוקדך, אתה אמרת עצרני, מה כתיב למעלה, כי עצור עצר ה' בעד כל רחם וגו' (ש"ס כ"ח), אמר הקב"ה אברהם התפלל לפני על אבימלך הרשע ונתמלאתי רחמים עליו, הריני פוקד לאברהם עמו, שנאמר וירפא אלהים את אבימלך ואת אשתו ואמהותיו וילדו (ש"ס טו י), מה כתיב אחריו וה' פקד את שרה]:

[לג] [וד' פקד את שרה]. (קצד) וזשה וידעו כל עצי השדה כי אני ה' וגו' (יחזקאל יג), מי הן עצי השדה, ר' יעקב בר אחא אמר אלו בני אדם, שנאמר כי האדם עץ השדה (דברים כ י), השפלתי עץ גבוה (יחזקאל טז), זה גבוה דניצר, הגבוהתי עץ שפל

הערות ותקונים

עד מות, אולם הילקוט בשם ב"ר השמים מלת המתיס: (קפב) אין את מעמיד ממנה כנסת ישראל שנקראת לאן. זה חסר ב"ר, ז"ס מובא הכתוב והאן לאני לאן מרעיתי אדם אחס (יחזקאל טז לא), ובילקוט הביא לשון הכתוב והאנה לאן מרעיתי, ובקרא כתיב והאן לאני: (קפג) ד"א אותן. זה ליתא ב"ר: (קפד) ואין בקר ברפתים אין אלה מעמיד וכו', ב"ר ואין בקר ברפתים הן מה דלית אמר אפרים עגלה מלומדה אובכתי לדוש, חזרה שרה ואמרה מה אני מובדה סברי מן בר"י ואני בה' אעלוזה אילנה בלתי ישעי טו: (קפה) וה' פקד את שרה ילמדנו רבינו איוו היא האונאה. כבר מלתי אמרה בהרה קס"ה כי כל אות ל"ב מן וד' פקד ילמדנו רבינו ע"ז, עני וידעו כל עני השדה (אות ל"ב) טקוף ב"ה אקספארד ע"י ספר מאוחר ע"פ התחומא הנדפס וירא אות י"ד ולא נמלא ב"ה רומי, ע"כ לעיל בהרה ה"ל. והמאמר הזה נשנה בפסיקתא רבתי פמ"ב פסקא וד' פקד ושם הגי' איזה היא ההגייה: (קפו) כך שנו רבותינו. משנה ב"מ דף ל"ה ע"ב. והמלות אסור לאדם שיונה את חברו ליתא במשנה. ובפסיקתא רבתי הגי' ילמדנו רבינו איזה היא ההגייה שאמרו שלא יהנה אדם לחבירו כך שנו רבותינו לא יאמר לו כו': (קפז) והוא אינו צריך ליקח. במשנה והוא אינו רואה ליקח, וברבתי ואינו רואה ליקח, ובנדפס והוא אינו רואה לקטו: (קפח) אל יונה אותו. המלות אללה ליתא במשנה וברבתי: (קפט) ואם היה בן גרים. כ"ה גם במשנה, יברבתי ואם גר הוא, גם ברבתי זכור מעשיך ומעשה אבותיך, המלה "מעשיך" ליתא במשנה ובנדפס: (קצ) שהרי חזיר נשוק בין שיניהם. כ"ה גם בנדפס, וליתא ברבתי, ועיין גמרא שם בבב"א ואלו הם גר ובה לנגוד תורה וכו': (קצא) ולא פרסמתי לבאי עולם מה היה האילן שאכל ממנו אדם הראשון. ברבתי הוסף המסדר ויותר נכון כי הוסף נועמתי אחד, מה היה [אותו האילן] ר"מ אומר חמים כו' עד זו היא היו שנסקלה פלונית על ידה, ע"פ מדרש ב"ר סוף פמ"י ע"ט. וזה יעד כי צנל מסדר מפסיקתא רבתי שאז דבריו מהתחומא הנדפס בהוספת דברים: (קצב) בא וראה מי שאינה לחברו. וכן ברבתי ומי הוא שמונה את חברו נענש, חסר המלה "תחלה". ובנדפס לפנינו כל מי שיונה לחבירו הוא נענש תחלה: (קצג) חייך בלשון שאמרת בו אני פוקדך. ברבתי נשמע מאמר שלם ויש להשלימו ע"פ התחומא שלפנינו ותחומא הנדפס. גם סיים ברבתי מנין ממה שקריין בענין וד' פקד את שרה: (קצד) וזשה וידעו כל עני השדה כו' אלו בני אדם שנאמר כי האדם עץ השדה. ב"ר ריש פנ"ג איחא קי וידעו כל עני השדה אלו הבריות הנד"א כי האדם עץ השדה, ואח"כ מתחיל שם כמו שלפנינו במאמר שלאחריו, ובמקום לפנינו השפלתי עץ גבוה וס פרעה, כחזן ב"ר זה אבימלך, ובמקום לפנינו רובשתי עץ לח זה אבימלך, כחזן ב"ר אלו גמי אבימלך

(יחזקאל י' כד), זה חנניה מישאל ועזריה שהושלכו לכבשן האש, הובשתי עין לח (ע), זה בלשצר, הפרחתי עין יבש (ע), זה דניאל: ד"א וידעו כל עצי השדה, מדבר באברהם, השפלתו עין גבוה זה פרעה, הנבהתי עין שפל זה אברהם, הובשתי עין לח זה אבימלך, הפרחתי עין יבש זה שרה, אני ה' דברתי ועשיתי (ע), שנאמר וה' פקד את שרה:

[לד] [וה' פקד את שרה]. (קצח) אמר ר' אלעזר בן פדת כל מקום שאתה מוצא וה' הוא ומסקליטון (פי' היל) שלו, (קצו) (ד"א וה'), מלמד שישב הקב"ה במשפט, ואמר למלאכי השרת ראויה היא שרה שתלד בן, והסכימו כולן ואמרו הן, וחתם הקב"ה אחריהן, והו' וה' פקד את שרה וגו' :

[לה] [וה' פקד את שרה]. (קצו) ארבע מפתחות הן, מפתח של כלכלה, ומפתח של מטר, ומפתח של קברות, ומפתח של עקרות, וארבעתן ביד הקב"ה, של כלכלה מנין, שנאמר פותח את ירך (תהלים קמ"ט), ושל מטר מנין, שנאמר יפתח ה' יך וגו' (דברים כ"ג), ושל קברות מנין, שנאמר בפתחי את קברותיכם (יחזקאל ל"ג), ושל עקרות מנין, שנאמר ויזכור אלהים את רחל וגו' ויפתח את רחמה (בראשית ל' כג):

[לו] [וה' פקד את שרה]. (קצח) מה כתיב למעלה מן הענין, ויתפלל אברהם וגו' (בראשית כ"ג), משל למה הדבר דומה, למלך שהיה לו אוהב והיה מחבבו ביותר, וכל מה שהיה אוהבו שואל ממנו היה עושה, כיון שהיו הכל יודעים שהמלך מחבבו ביותר, וכל מי שהיה מבקש שרה היה בא אצלו והוא מבקש מן המלך ועשה לו חפצי, ולאחר אוהב לא נתן שרה מאומה, אמרו לו בנה פלמין שלו אדונינו המלך אוהבך זה מבקש לאחרים, ולנפשו אינו מבקש, מי הוא לו בנה האוהב, זה אברהם, שנאמר זרע אברהם אוהבי (ישעיה נ"ח). וכיון שנמל אבימלך את שרה, סתם הקב"ה כל מעיינותיהם, שנאמר כי עצור עצר ה' (בראשית י"ח), אלא כיון שבקש אבימלך מאברהם נתרפא, כי התפלל עליו, שנאמר ויתפלל אברהם אל האלהים (ע"ס ע"ג), אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבנונו של עולם אברהם מרפא אחרים, והוא צריך רפואה, ריפא לאבימלך ורבינו וילדו, שנאמר וירפא אלהים, ואין אתה מרפא אותו, אמד הקב"ה כדאי הוא שאתן לו בנים. ראה מעשה של הקב"ה שאינו כמעשה בשר ודם, אומר אדם ליתן

ה ע ר ו ת ו ת ק ו נ י מ

כי עלור עזר ה', (וגם נדפסם זו אשתו של אבימלך). ועיין בילקוט וירא רמז ל"א שהביא דברי הכ"ר גנירסא ישרה, ובילקוט יחזקאל רמז ש"ז ד"ה וידעו הביא יחד מאמר הכ"ר והמאמר מתנחומא, וגרסם כדלן ב"ר תנחומא. ומן המאמר ד"ל השפלתו עין גבוה זה נבוכדנצר עד זה דניאל הוא מתנחומא כ"י שלפניו. ובתנחומא הגדפס אות פ"ז תמלא הדרכה שעל הכתוב הזה בלשון אחר, עין גבוה זה אשור, עין שפל אל ישראל, עין לח זו אשתו של אבימלך, עין יבש זו שרה. ובגלגלת בראשית פ"ל אות ג' מוצא כמו לפנינו בתנחומא כ"י, מן ד"ל וידעו עין גבוה זה פרעה, והוסף שם זה פרעה הראשון, שנאמר ויבנה ה' את פרעה וגו' : (קצח) אמר ר' אלעזר בן פדת. מוצא בילקוט וירא סוף רמז ל"א בשם התנחומא ויבנה שם האומר, גם אחר שהביא הוא ומסקליטון שלו השמים כל המאמר מתנחומא והכל מן מה כתיב למעלה מן הענין והפלא אברהם משל למלך כו' (לפנינו אות ל"ו). וכן הלך בתנחומא כ"י סוף פ' וארץ וה' וכל סקליטין שלו. וכן נדפסם וירא אות פ"ו, שמ"ר פ"ב אות ד', גם שמה הוא סתמא בלי שם האומר. ובב"ר פ"ל אות ב' ובזו"ר פ"ד אות ב' מוצא אמר ר' אלעזר בכל מקום שאתה מוצא וה' הוא וזית דיו. ובזו"ר וירושלמי ברכות פ"ט ה"ו ובמדרכה חזית פ"א פסוק לשמרת נוסף בנין אב שבכלו וה' דבר עליך רעה (מ"א כג). ובפסיקתא רבתי פ"ב פסקא וה' פקד הני' אמר ר' אבהו כל מקום שנאמר וה' הוא וזית דיו, ויש לתקן ש"ל ר' אלעזר. ובתנחומא כ"י שלפנינו נוסף מלת המעתיק פ"י חיל' ולא ירד לעומק הארצות המלה, כי המלה וזית ודומית ופ' זית דיו, לכן בהרבה מקומות השמיטו המלה הזרה והלגו וזית דיו : (קצו) ד"ל וה'. הסגריה כי מיותר הוא וליחא כ"י רומי : (קצו) ארבע מפתחות הן. בב"ר פ"ג אות ד' איהא ויפתח ה' את רחמה ר' תנחומא בשם ר' ביבי אמר שלם מפתחות ז"ד הקב"ה, ומזה מפתח של קבורה ומפתח של נשמים ומפתח של רחם, וסיים ויש אומרים אף מפתח של פרנסה שנאמר פותח את ירך וכן הוא נבבלי הענין ב' ע"א ושם מסיים בנערכא אמרי אף מפתח של פרנסה דכתיב פותח את ירך. ובמדרכה ש"ס מומור ע"ה ודברים רבה פ"ו אות ו' תשיב ג"כ רק שלם מפתחות, ומה שסיים במדרכה ש"ס של עקרה נתן לנאטע של תחיית המתים מסר לאלהיו [כו] ומפתח של נשמים לאלהיו, עיין בחומ' תענית ס"ד ד"ה שלם. ובתרגום ירושלמי (בראשית ל' כג) ארבע מפתחין דלוינן מסרינן ז"ד רבון כל עלמא כו' סופר. ומזה כמו לפנינו בתנחומא : (קצח) מה כתיב למעלה מן הענין. מוצא בילקוט סוף רמז ל"א בשם התנחומא וע"ס.

לחבירו מתנה, פעמים נותן, פעמים אינו נותן, אבל הקב"ה אינו כן, כשהוא אומר להיטיב, מיד הוא מטיב, אמר בלעם לא איש אל ויכזב (נמדנר כג ט), וחזר ואמר, והוא אמר ולא יעשה (ס), (קצט) אמר ר' שמואל בר נחמן הפסוק הזה לא סופו ראשו, ולא ראשו סופו, שהוא אומר לא איש אל ויכזב וגו', וחזר ואמר שהוא אמר ולא יעשה, (ר) אלא בן אדם, שהוא אמר ולא יעשה, אבל הקב"ה אומר ועושה, גזר ומקיים, שנאמר וה'פקד את שרה: ד"א וה'פקד את שרה וגו'. באותו הזמן, למועד אשוב אליך כעת היה וגו' (נראשית יח יד), (רא) זכדי בר לוי אמר שרש לה הקב"ה שריטה על הכותל, אמר לה לכשיבא השמש לכאן תלך, שנאמר ולשרה בן לפיכך ויעש ה' לשרה כאשר דבר:

[לז] ותהר ותלד שרה לאברהם בן לזקניו (נראשית כא ט). (רב) הקיש עיבורה ללידתה, מה עיבורה שלא בצער, אף לידתה שלא בצער, חזקיה בר חייא אמר מהו לזקניו, טוחן ולא פולט, לזקניו שהיה זקן הרבה: ותאמר שרה צחוק עשה לי אלהים (סס טס ו). (רג) מלמד שבשעה שנולד יצחק נתרפאו החולים, ונתפתחו החרשים, ונתפקחו הסומים, לפיכך הוא אומר צחוק עשה לי אלהים. אמר ר' ברכיה הכהן מהו כל השומע יצחק לי (ס), וכי הכל שמעו, אלא מהו כל השומע, (רד) שהוסיף הקב"ה על מאורתן של חמה ולבנה, שנאמר ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים (סס א טו), לכך כל השומע יצחק לי: ותאמר מי מלל לאברהם (סס כא ז), (רה) שיש בו ליחה של נערות, ואין לשון מלל אלא לשון לח, כד"א וקספת מלילות (נניס כג ט): ד"א מי מלל. שעתידין בני לומר לפני הקב"ה בים, מי כמוכה וגו' (שמות טו יא): הניקה בנים שרה וגו' (נראשית כא ז). (רו) אמר ר' פנחס הכהן בר חמא בשם ר' חלקיה ולא יצחק בלבד ילדה, שהוא אומר הניקה בנים שרה, אלא מהו מי מלל, מ' ארבעים ל' ד' ששים, הרי מאה, מי בישר לאברהם בן מאה שנה אתה מוליד: (רז) ד"א הניקה בנים שרה, ר' פנחס הכהן בר חמא אמר כיון שילדה שרה היו נשי אומות העולם תמהים לומר אפשר שילדה, והיו אומרים אלו לאלו והלא זקנה שרה, (רח) ושמא שפחתה היא, ומה היו עושות, היו נוטלות בניהן והולכות אצל שרה, ואומרות לה הניקה את הילד הזה, והיתה מניקה את בניהם, שנאמר הניקה בנים שרה:

ה ע ר ו ת ו ת ק ו נ י מ

עיין לעיל הערה ק"ה: (קצט) אמר ר' שמואל בר נחמן הפסוק הזה לא סופו ראשו. כד"ר פ"ג אות ד' איתא ר' שמואל בר נחמן פתח לא איש אל ויכזב הפסוק הזה לא ראשו סופו ולא סופו ראשו. ע"ש המאמר בהרצנת לשון, ומוכח גם בילקוט וירא רמו ז"ל בשם ב"ר: (ר) אלא בן אדם הוא אמר ולא יעשה אבל הקב"ה אומר ועושה גזר ומקיים. בירושלמי תענית פ"ב ה"א (דף ס"ה ע"ב) ר' שמואל בר נחמן אמר הקב"ה אומר לעשות טובה לא איש אל ויכזב, אומר לעשות רעה הוא אמר ולא יעשה ולא יקימה. וכן כד"ר סס אלא בשעה שהקב"ה גזר להביא טובה לעולם לא איש אל ויכזב, ובשעה שהוא גזר להביא רעה הוא אמר ולא יעשה. ועיין בתנחומא הכדפס וירא אות י"ג שהביא נ"כ המאמר הזה בקצת שינויים, וכן מובא במדרש ש"ס מזמור י"ג: (רא) זכדי בר לוי אמר. נשנה בשמ"ר פ"ג אות ב', ומוכח גרש"י עה"ט (נראשית כא ז): (רב) הקיש עיבורה ללידתה. מובא בילקוט וירא רמו ז"ל בשם התנחומא: (רג) מלמד שבשעה שנולד יצחק נתרפאו החולים. עיין לקמן פ' חיי סימן ה' ותוס' ז"ל פ"ז ע"ב ד"ה שכל ועיין ב"ר פ"ג אות ח', ופסיקתא רבתי פמ"ב, ופסיקתא פסקא דשש אש"ס פמ"ב ע"ט: (רד) שהוסיף הקב"ה על מאורתן של חמה ולבנה. בפסיקתא רבתי פמ"ב בראותו היום שנולד צו יצחק הוסיף הקב"ה אור על גלגל החמה ארבעים ותמונה פעמים כנגד מה שיש בו כו'. ובכ"ר פ"ג אות ח' ור' לוי אמר הוסיפו על המאורות נאמר כאן עשה לי ונאמר להלן ויעש אלהים את שני הנאורות: (רה) שיש בו ליחה של נערות, כד"ר פ"ג אות ט' ר' פנחס אמר קומתו של אברהם אבינו היחה יבשה ונעשה מלילות. וכן ברבתי פסקא מ"ג כי פקד ה' את חנה אמר ר' פנחס הכהן בן חמא בשם ר' חלקיה קמתו של אברהם הובשה ונעשה מלילות: (רו) אמר ר' פנחס הכהן בר חמא בשם ר' חלקיה. כד"ר פ"ג אות ט' ר' פנחס משום ר' חלקיה נני אמר מי דבר אין כתיב כאן אלא מי מלל, רמו שהוא מוליד למאה שנה מגין מל"ל: (רי) ד"א הניקה בנים שרה ר' פנחס הכהן בר חמא אמר, לדעתו המאמר שלפניו נשמע ממקומו וכ"ל ד"א הניקה בנים שרה אמר ר' פנחס הכהן בשם ר' חלקיה ולא יצחק בלבד ילדה שהוא אומר הניקה בנים אלא כיון שילדה היו נשי אומות העולם תמהים. אבל למעלה במאמר שאפיו אין לו שום שייכות כלל. ועיין גם בכ"ר פ"ג ותאמר מי מלל שמא אומות העולם תמהים. ר' חלקיה רבי חמא אמר מי דבר אין כתיב כאן אלא מי מלל רמו שהוא מוליד למאה שנה מגין מל"ל: (רח) ושמא שפחתה היא. עיין בפסיקתא רבתי פמ"ג פסקא כי פקד ה' את חנה אלא בשעה שילדה שרה את

[לח] (רמ) אמרו רבותינו כל בני המצוות שהניקה שרה כולם נתגיירו, ואל תתמה בדבר, וכן אתה מוצא באלפז בן עשו, על ידי שנתגדל בחיקו של יצחק נעשה צדיק, וזכה ששרה עליו רוח הקדש, שנאמר פרי צדיק עץ חיים (משלי י"א). (רי) ר' אלעזר (בר שמעון) בנו של ר' שמעון בן יוחי היה ראה אותו ר' יוסי בן חלפתא, א"ל אתה משורש צדיקים ואין אתה בן תורה, אמר לו ומה אעשה. א"ל מבקש אתה לשנות, אמר לו הן, התחיל מלמד אותו פרק אחד ושני ושלישי, הכניסו לבית הוועד, ראה אותו רבי, אמר לו לזה הכנסתה עמך, אמר לו (ריא) מקורתי של ר' שמעון בן יוחי הוא בא, העלה אותו ר' יוסי לציפורי והיה משנה אותו, בשנה אחרת הורידו עמו, ונכנס לבית הוועד, התחיל משיב דברים שם, וקרא עליו רבינו הקדוש פרי צדיק עץ חיים, מי גרם לו שיהיה בן תורה, לא על ידי ר' יוסי בן חלפתא, כך התינוקות שינקו משרה אמנו כולם נתגיירו, אמר הקב"ה בעולם הזה על ידי הצדיקים היו יחידים מתגיירין, אבל לעולם הבא אני מקרב את הצדיקים, ומביאין תהיה כנפי השכינה, שנאמר כי אז אהפך אל עמים שפה ברורה לקרוא כולם בשם ה' לעבדו שכם אחד (פסוק ג ט):

[לט] ויהי אהר הדברים האלה וגו' (בראשית כג ה). (ריב) זש"ה הלוך ילך ובכה נושא משך הזרע בא יבא ברנה נושא אלמותיו (פסוק קטו ו), הלוך ילך זה אברהם, בשעה שניסה אותו הקב"ה ואמר לו קח נא (בראשית כג ט), אעפ"כ היה בלבו בוכה, ובפיו אמר לו הנני, הלוך ילך ובכה אימתי בשעה שהיה נושא משך הזרע, שנאמר כי ביצחק יקרא לך זרע (בראשית כ"ה י), בא יבא ברנה נושא אלמותיו, וישב אברהם אל גערי (בראשית כ"ה י), מי גרם לו ליטול שכר, בשביל ששתק ועשה עצמו כאלם, שנאמר ואני כחרש לא אשמע (ובאלם לא יפתח פיו) (פסוק לח יד) (ריג) שהיה לו פתחון פה לומר לו אתמול אמרת לי כי ביצחק יקרא לך זרע, ועכשיו אתה אומר לי לשוחמו, ולא אמר כלום ושתק, לפיכך הוא יבא ברנה נושא אלמותיו:

[מ] ד"א ויהי אהר הדברים האלה (ריד) זש"ה לא אהלל את בירתי ומוצא שפתי לא אשנה (פסוק סט ט), אמר ר' אחא לא אהלל את בירתי, שהתנית עם אברהם ואמרתי לו כי ביצחק יקרא לך זרע (בראשית כ"ה י), ומוצא שפתי לא אשנה, שאמרתי לו קח נא, משל למה הדבר דומה, למלך שאמר לאהבו מתאוה אני לראות על שלחני תינוק קטן, מיד הלך אהבו והביא את בנו והעמידו על השלחן לפני המלך, והלך והביא החרב לשוחמו, מיד צווח המלך ואמר לו מה אתה עושה, א"ל ולא אמרת לי מתאוה אני לראות תינוק קטן על שלחני, א"ל תינוק חי אמרתי לך, שמא מת, כך אמר לו הקב"ה לאברהם קח נא את בניך (פסוק סט כג), מיד ויבן שם אברהם את המזבח וגו' וישלח אברהם את ידו (פסוק ס"ו), צווח לו המלאך אל תשלח ידך אל הנער (פסוק י), א"ל אברהם לא אמרת לי קח נא, א"ל

הערות ותקונים

יצחק היו אמות העולם אומרים בזה של שפחה הוא ועשה היה עמלה כאלו מניקה אותו כו'. ועיין בב"ר פל"ג אות ט' ובפסיקתא דרב כהנא פסקא שזו אש"י (דף קמ"ו ע"ג) ובפסיקתא רבתי ס' ובתנחומא ריש פ' תולדות ובפרקי דר"א פ"ג ו"מ דף פ"ה ע"א וסגנון המאמרים משונים: (רמ) אמרו רבותינו. מובא בילקוט משלי רמז תתקמ"ז ד"ה ד"א פרי לדיק בשם התנחומא: (רי) ר' אלעזר ב"ר שמעון בנו של ר' שמעון בן יוחי. ז"ל ר' אלעזר בנו של רשב"י, והמלות בר שמעון הסגרתו ובכ"י רומי ג"כ בשמות ר' שמעון בנו של ר' אלעזר בר רשב"י, ז"ל ר' אלעזר בנו של ר' שמעון בן יוחאי. ועיין בפסיקתא פסקא ויהי בשלם מה שמסופר מר' אלעזר ב"ר שמעון ועי' בב"מ פ"ה ע"א: (ריא) מקורתי של ר' שמעון בן יוחאי הוא זכא. בכ"י רומי מכירתו של רשב"י הוא זכא: (ריב) זש"ה הלוך ילך ובכה וכו' זה אברהם. מובא בגלגל בראשית פ"א אות ז', ויש לתקן זש"ה בשון ט"פ התנחומא שלפנינו: (ריג) שהיה לו פתחון פה לומר לחמוני אמרת לי כו'. עיין בפסיקתא פכ"א פסקא בחלם השביעי (דף קכ"ג ע"א) אמר אברהם לפני הקב"ה רבון העולמים נלוי וידוע לפיך בשעה שאמרת לי קח נא את בנך שהיה בנבי להשיבך לחמוני אמרת לי כי ביצחק יקרא לך זרע ועכשיו אתה לומר לי קח נא את בנך כו', וע"ש הערה ס"ו: (ריד) זש"ה לא אהלל בירתי. מובא בילקוט תהלים רמז תת"ס ד"ה לא אהלל בירתי בשם התנחומא. וכן מן משל למה הדבר דומה מובא בילקוט וירא רמז ז' בשם התנחומא. ומובא בגלגל בראשית פ"א בקלם הוספת. והמשל שלפנינו הביא ג"כ ס' בגלגל בראשית ג' שמיכיל משל למלך שאמר לאהבו מתאוה אני לראות פווס על שלחני הלך אוהבו מיד והביא את הסווס והעמידו על השלחן

שמה אמרתי לו לשוחטו, הוי לא אחלל בריתי ומוצא שפתי לא אשנה: (רטו) כך שנו רבותינו, אשר לא צויתי ולא דברתי ולא עלתה על לבי (ינמס יט ט), לא צויתי ליפתח שיקריב את בתו, (רטז) ולא דברתי למלך מואב שיקריב את בנו, ולא עלתה על לבי לומר לאברהם שישחוט את בנו, למה סמכו צווי ביפתח, (ריז) אמר ר' מיישא, אשר לא צויתי, ליפתח וצויתי לו הרבה מצות עשה ומצות לא תעשה, שהיה מישראל, אבל שיקריב את בתו לא צויתי, ולא דברתי, למלך מואב, אמרו רבותינו למה סמכו דבור למלך מואב, אלא אמר הקב"ה וכי מעולם דברתי עמו לא ננאי הוא, אלא לא דברתי עמו מימיו. על אחת כמה וכמה שיקריב את בנו, ולא עלתה על לבי לומר לאברהם שישחוט את בנו, אע"פ שאמרתי לו קח נא לא עלתה על לבי שישחוט את בנו, לכך נאמר לא אחלל בריתי:

[מא] ד"א ויהי אהר הדברים האלה [והאלהים נסה את אברהם]. וז"ה מצרף לכסף וכור לזהב ובוחר לכות ה' (משנ"י ג). ויאמר קח נא, מיד וישכם אברהם בבוקר (גלאסיה כג ג), הלך ובנה את המזבח, ונתן [את] יצחק למעלה מן המזבח, שנאמר ויעקב את יצחק בנו [וישם אותו על המזבה מומעל לעצים] (סס טס ט), (ריח) מהו מומעל, מלמד שעשה המזבח מכוון כנגד כפי הכבוד, כד"א שרפים עומדים מומעל לו (שטי"ו ו ט):

[מב] ד"א ויהי אהר הדברים האלה, (ריט) מה הרורו היה שם, יצחק מהרהר שהיה דן עם ישמעאל שהיה ישמעאל מתרעם] לומר אני גדול ממך. אני יורש את העולם, שאני בכור לאבי, ולעולם הבכור יורש כפלים, אמר לו יצחק אמור לי מה יש לו להקב"ה ממך, א"ל ישמעאל אני אומר לך מה עשיתי, אילולי לא עשיתי מאומה אלא שהייתי בן שלש עשרה שנה ובלגי אבא, הייתי יכול לומר לו אי אפשר לימול, אלא נתתי נפשי וקבלתי עלי, א"ל יצחק הרי כל מה שלויתיה להקב"ה שלשה טיפי דם ואני יודע כשיבקש הקב"ה אותי לשחוט עכשיו (רב) ואני בן שלשים ושבע שנים, והקב"ה אומר לאבא שיקריבני ואני מעכב, אמר הקב"ה למלאכים הרי השעה, מיד קפץ על אברהם, שנאמר ויהי אהר הדברים האלה, מכאן אתה למד שהרורו דברים היו שם:

הערות ותקונים

השנחן רץ לנפשו את המאכלת לשחוטו וזה המלך ואמר לו מה אתה עשה וכי קח אמרתי לך מתאוה אני לראות שחוט על שלחתי אלא עומד [חי] ועל שהבאת את הסכין הרי סאסין [הוא מלשון ותור וסוס ועניו (ינמס ה ז)] שחוט אותו תחת הכוסס כו'. וזה עשה המסדר ההלכות היה כדלנו: (רטו) כך שנו רבותינו: וכו"ל זכ"ל רומי, גם בגלגלת בראשית פ"א אות ה' הביא וז"ל וכך שנו רבותינו אשר לא צויתי ליפתח להקריב את בתו. ודבריו נעצם מתחומא כ"י שלפנינו. ויותר נכון לגרום במקום "כן שנו רבותינו" זה שאמר בהב"ב: (רטז) ולא דברתי למלך מואב שיקריב את בנו. דברתי ויקח את בנו הרבה אשר ימולך תחזיו ועליו עולה על החומה (מ"ב ג כ'): (ריז) אמר ר' מיישא אשר לא צויתי ליפתח וצויתי לו הרבה מצות עשה ומצות לא תעשה. זכ"ל רומי הני' אמר ר' מיישא אשר לא צויתי לו ליפתח וצויתי לו דברים אחרים מצות עשה ומצות לא תעשה: (ריח) מהו מומעל מלמד שעשה המזבח כו'. מובא בליקוט וירא רמו ק"א בשם התחומא: (ריט) מה הרורו היה שם. בהרבה מקומות תמצא במדרש שדרשו על אחר הדברים האלה אחר הדבריו דברים. עיין ב"ר פמ"ד אות ה' ופ"ה אות ד' ופ"ג אות ג', וזה שאמר בכלן מה הרורו היה שם. ובב"ר שם פ"ה אות ד' אחר הדברים אחר הרורו דברים שבו שם מי הרורו אברהם הרורו כו' יתק וישמעאל היו מדיינים זה עם זה, זה אומר אני חביב ממך שנמלתי לנפש עשרה שנה, וזה אומר אני חביב ממך שנמלתי ל"ג שנה אבל אתה נמלת בקסך ואי אפשר למוות, א"ל יתחק כל מה שהלוייה להקב"ה שלשה טיפי דם הם אלא הריני עשיון בן ל"ג שנה אילו מבקש לי הקב"ה להשחט אני מעכב אמר הקב"ה הרי השעה מיד והאלהים נסה את אברהם ע"כ. וההוספה היא שהוסף אחד ע"פ התחומא כ"י שלפנינו. ועיין שם בפירוש המיוחס לו בראש פרשה כ"ה הביא את דברי התחומא כמו שהוא לפנינו זכ"ל וז"ל ומפורש בתחומא אברהם הרורו יתק כו'. ועיין בפרש"א אות י"ח, והוא הוספה דפוס מאלטובה שהוסף המדפיס המעטובה וליחא בתחומא דפוס ראשון דפוס קאמטמאניא דפוס וויניא: (רב) ואני בן ל"ג שנים. וכן תמצא בב"ר פ"א אות ה' ויעקב את יתחק כלום יכול אדם לכפות בן שלשים ושבע. וממלא שם בתמצא המאמר: "ג"ל בן עשרים ושש שנה" ועיין שם בתרומה הרש"ש ובפ"י מהר"ו. ועיין גם בפדר"א פ"א בן שבע ושלושים שנה היה יתחק בלכתו אל אד המוריה. וע"פ בנאור הרד"ל סכתב בן ל"ג שנה, כ"ה בגלגלת בראשית וזוהר כאן ופ"י ויחא ונתדל"ר ז"ל ודל"א פ"ב, וכ"ה בסדר עולם רבה כמ"ס התוס' יצמות דף פ"ה ע"ב ד"ה וכה"א, וברמב"ן וסדרות

[מג] והאלהים נסה את אברהם. (רכא) זש"ה נתת ליראיך גם להתנוסם (תהלים טו), (רכב) מנום שנוצלו ישראל מדינה של גיהנם, (רכג) ד"א גם להתנוסם) ספני קושט מלה (ס). כדי ליתן שכרו בקושט, שנאמר ונתתי פעולתם באמת (ישעיה סח ט), אבל הרשעים אין להם מעט, שנאמר ועיני רשעים תכלינה ומנום אבד מנהם (איוב יא ט). (רכד) נתת ליראיך גם. בא וראה מה בין הראשונים לאחרונים, שהראשונים היו מתנסים (רכה) ע"י הקב"ה, שנאמר והאלהים נסה את אברהם, וכן באנשי דור המדבר, שנאמר רמען אנסט הילך בתורתו אם לא (שמות טו ד), וכן הוא אומר למען עונתך [ולמען] כפרתך וגו' (דברים טו טו), אבל האחרונים נתנסו על ידי האומות, שנאמר ואלה הגוים אשר הניח ד' לנסות במ את ישראל (שופטים ג ח), (רכז) הרי נתת ליראיך גם להתנוסם מפני קושט מלה, מאי ספני קושט מלה, מי נתנסה ועמד בנסיונות, וכן אתה מוצא בדניאל וחביריו כשגלו גזר עליהם הקב"ה שיאכלו לחם שמא, שנאמר ככה יאכלו בני ישראל את לחםם שמא בגוים אשר אדירם שם (יהושע ד יג), עמד נבוכדנצר וקיים את הדבר, התחיל ואמר גזר אני שיהיו אוכלים מאכילה שלי, שנאמר ויבן להם המלך וגו' (דניאל ח ט), דניאל לא קיבל עליו אלא אומר אע"פ שגזר הקב"ה עלינו שנאכל לחם שמא, בקש לנסות אותנו, (רכז) אלא נעשה שלנו, והק' יעשה שלו, התחיל לומר

הערות ותקונים

סס. וכו' מוכרח שסרה משה בעקידה וסרה משה בת ק"ו וזה תשעים ילדה ליחזק הרי יחזק בן ל"ז במיתתה בעקידה, אבל הגי' בסדר עולם רבה ספ"א כ"ו שנה במקום ל"ו מדפיס סס להנ"י י"ה, שנה היתה רבקה כשנפלה יחזק ויחזק בן ארבעים שנה בקחתו את רבקה, ורבקה נולדה בעקידה ע"ש, ועיין עוד שפדר"א פל"ב וצביאור הרד"ל אות ל"ו: (רכא) זש"ה נתת ליראיך גם להתנוסם. עיין ב"ר ריש פל"ה שד"ס על הכתוב הזה בסגנון אחר, ומונח בליקוט וירא רמו ז"ה וילקוט תהלים רמז תשע"ז בשם ה"כ. וצילקוט שופטים רמז מ"א במחמר ואלה הגוים אשר הניח לנסות במ את ישראל הו"ל נתת ליראיך גם להתנוסם מוצא כל המחמר כמו שהוא לפנינו בתנחומא וחסר ה"יון, ובמחמר שלפנינו ל"יון "מדרש" וכן בליקוט תהלים סס רמז תשע"ו אחר שהביא המחמר בשם ב"ר פ"ה הביא עוד ד"ל"ה נתת ליראיך גם להתנוסם מנום שיעללו ישראל מדינה של גיהנם כו', הוא המחמר מתנחומא שלפנינו, וגם המחמר שלאחריו מפני קושט מלה עד סוף הרמז הוא מתנחומא לפנינו, ובטעות מ"יון שם "פדר"א": (רכב) מנום שנוצלו ישראל מדינה של גיהנם. ככ"י רומי הני' גם להתנוסם גם בחוץ גם להתנוסם מנום כדי שיעללו ישראל מדינה של גיהנם: (רכג) ד"ל גם להתנוסם. ככ"י רומי, הסגרתו כי מיותר הוא, וכן בליקוט שם ליתא, וגורם למה מפני קושט מלה כדי ליתן שכרם בקושט: (רכד) נתת ליראיך גם להתנוסם בא וראה. ככ"י רומי הני' ד"ל נתת ליראיך גם להתנוסם. ומונח בתנחומא הגדפס וירא אות כ"ל בסגנון אחר, ומונח בקצרה באג"ו: צראשית פל"ב אות ב': (רכה) ע"י הקב"ה. וכו' בגדפס, וככ"י רומי ביד הקב"ה, וכן ע"י האומות וכו' רומי ביד האומות: (רכו) הרי נתת ליראיך גם להתנוסם מפני קושט מלה מי הניסה ועמד בנסיונות. זה חסר בגדפס, וככ"י רומי הני' הרי נתת ליראיך גם להתנוסם למה לידע מי עושה רצון באמת שנאמר מפני קושט מלה, מי נתנסה ועמד בנסיונות אברהם אבינו עליו השלום, וצילקוט תהלים סס סוף רמז תשע"ו במחמר המתחיל מפני קושט מלה, מ"יון בטעות פדר"א והוא ג"כ המחמר שלפנינו, גם שם הני' התנסה ועמד בנסיונות: (רכז) אלא נעשה שלנו והקב"ה יעשה שלו. ככ"י הקספארד חסר דף ל"ב ובמקומו נדבק דף של יי"ד ועליו כתוב ככתב פסוק הנקרא מעשים"א מידו כותב מאוחר את כל הנחמר, ומתחיל "אנו נעשה את שלנו הוא יעשה את שלנו" ומסיים "קח נא את בך הקב"ה בעלמנו אמר ל"ו. וראיתי כי הוספר המחמר הזה הוסיף את כל הנחמר מן "אנו נעשה" עד "אמר ל"ו מן התנחומא הגדפס. התחלת המחמר שהתיק את נעשה את שלנו, הוא בתנחומא הגדפס אות כ"ל המתחיל והאלהים הוא את אברהם בא וראה בין ראשונים לאחרונים. ופא המחמר קח נא את בך הקב"ה בעלמנו אמר ל"ו את הגדפס סוף וירא אות כ"ג המתחיל וירא את המקום מרחוק. וכל הלשון הוא מנה במלה כמו בגדפס, ולאכי הוספת את הנחמר ע"פ כ"י רומי, והולאתי חוץ את כל המחמר שהתיק הוספר היה מן התנחומא הגדפס. ויש כה להניח שבתנחומא הגדפס באות כ"ג מנא הוספה אשר הוסיף המדפיס מדפוס חלשונה וליה' גדפס ראשון דפוס קאנטאטנינא וצדפוס וויניציא. גם הוספר ככ"י הקספארד אשר הוסיף כל המחמר ע"פ התנחומא הגדפס לא הביאה, ומה נראה שהוסיף ע"פ דפוס קאנטאטנינא או וויניציא, והוא מן וירא את הוסיף מרחוק אמר אברהם מה אעשה אם אגלה לשרה נשים דעתן קלה עליהן עד סוף האות כ"ג שמסיים לפ"ך נקרא הר המוריה שמיראתו של הקב"ה יתברך נעשה הר. וזה הוסיף המדפיס ע"פ הליקוט שהביא המחמרים בסוף רמז ל"ה וסוף רמז ז"ס בשם "מדרש". גם התחלת רמז ק' עד שמיראתו נעשה הר הוא סוף המחמר שהביא בשם מדרש. וראוי להתחיל רמז ק' במחמר שלאחריו המתחיל תמן תנין. והמחמרים שהביא ב:

(רכה) לשר הטבחים בבקשה ממך] גם נא את עבדיך ימים עשרה [ויתנו לנו מן הזרועים ונאכלה ומים ונשתה ויראה לפניך מראינו ומראה הילדים האוכלים את פת בן המלך וכאשר תראה עשה עם עבדיך] (ויטל 6 יב יג), (רכט) אמר להם ואתם יכולים להתנסות ימים עשרה שלא לאכול לחם ושלא לשתות יין, אמרו לו הן, שאנו מבני בניו (רל) של ארתו האיש שנתנסה בעשר נסיונות (רלא) מן האלהים, וזותו תעמוד לנו, שנאמר גם נא את עבדיך (ויטל 6 יב), (רלב) לא כבר מצאת אותנו עשר ידות (רלג) על החרטומים, (רלד) בזכות מי, בזכות אברהם, שנתנסה בעשר נסיונות, כיון שעמדו בנסיונם מה כתיב, ויתן האלהים את דניאל [לחסד ולרחמים לפני שר הסריסים] (שם ט ט), וישמע להם לדבר הזה וינסם ימים עשרה ומקצת ימים עשרה נראה מראיהם טוב ובריאי בשר מן כל הילדים האוכלים את פת בן המלך (שם ט ט י טו), [לרז] נחת [ליראין גם להתגוסס], מהו גם, גודלת אותם, כמה שנאמר וכנס על דגבעה (ישעי' 40), ולמה נסה אותם הקב"ה בשביל לגדלם, כדי שלא ליתן פתרון פה לאומות העולם לומר הוא מגדלן והוא לא נסה אותן ועמדו בנסיונם, לפיכך אחר הדברים האלה [והאלהים נסה את אברהם]:

[מד] ויאמר הנני. (רלו) הנני לכהונה, הנני למלכות, הנני לשחוט, הנני ליהרג: קח נא את בנך, (רלז) אמר לפניו איזה בן, א"ל את יחידך, אמר לפניו זה יחיד לאמו וזה יחיד לאבי, א"ל אשר אהבת, אמר לפניו רבוננו של עולם (רלח) יש גבול במעיים, (רלט) א"ל את יצחק:

הערות ותקונים

מדרש נמלאו בכ"י בזוהר הספרים אשר לקבלת פראג מעוזון הגאון שי"ר ז"ל ואשר דברתי אודותיו בהמניד שנת שמונה עשרה ג'יון 17. 18. ומלאו בידי העתקה מהכ"י הזה. ובאמנע המאמר בתנחומא שם שבוסף המדפיס דפוס מאנשוכוב נמלא מאמר אחד שבוסף על דברי הילקום א"ל עלוב בר עלובה. כמה תעניות נהגית אמך עד שלא נולדת והקן הוא השתפה והוא הולך לשוחטך, אמר אפי"כ לא אטבור על דעת יוצרי ועל יצווי אבי, חזר ואמר לאביו אבי ראה מה אומר לי זה, א"ל אל תשגיח עליו שאינו בא אל ליעף לנו מיד ויאמר יצחק וגו'. וזה נמלא בתנחומא הנדפס דפוס קאנשאטאניאל דפוס וויניציאה גם באוספה שבוסף המעתיק בכ"י אקספארד (ע"פ התנחומא הנדפס) על וילכו שניהם יחדו. וז"ל התנחומא שם כשחזר מלכין בא שטן ועמד לימינו של יצחק ואמר לו אי עלוב בן עלובה כמה תעניות נהגית אמך עד שלא נולדת (לו) והקן הזה נשתפה והוא הולך לשוחטך, חזר יצחק ואמר לאביו אבא ראה מה זה אמר לי, אמר לו אל תשגיח עליו שאינו בא אל ליעף לנו מיד ויאמר יצחק אל אברהם וגו'. והמדפיס הזה לא הביא המאמר הזה עוד ומחקו, כי הניג אותו למעלה בין המאמר מהילקום שקדמו השטן דרך ע"ש. וזה עון פלילי לבוסף דברים אל תוך התנחומא מן מאסף אחר. והמלה ליעף לנו בארתי להלן בהערה רס"ב: (רכח) לשר הטבחים. בנדפס ובכ"י אקספארד לשר הסריסים, וז"ל גם לפנינו: (רכט) אמר להם ואתם יכולים להתנסות. בנדפס ובכ"י אקספארד אמר להן ואתם בני המלכים יכולין אתם להתנסות: (רל) של ארתו האיש. בנדפס של ארתו לדיק: (רלא) מן האלהים. המלות האלה ליהא בנדפס ובכ"י אקספארד, וכן הסיוס שנאמר גם נא את עבדיך ליהא: (רלב) לא כבר מצאת אותנו. בנדפס ובכ"י אקספארד לא כבר מצאת אותנו המלך: (רלג) על החרטומים. בנדפס ובכ"י אקספארד על כל החרטומים והשפיים: (רלד) בזכות מי עד מה כתיב, ליהא בנדפס ובכ"י אקספארד ושם הגי' מיד ויתן אלהים וגו': (רלז) היו נחת עד קח נא את בנך ליהא בנדפס ובכ"י אקספארד, ושם נמלא דרשה אחרת, ויאמר הנני מה לשון הנני לשון עונה לשון חסידות שהן ענייניו של חסידים בכל מקום. כ"ה דפוס ראשון דפוס קאנשאטאניאל דפוס וויניציאה ובכ"י אקספארד, אולם דפוס מאנשוכוב וזח"כ בכל הדפוסים המאוחרים נכשעו שקב עטמונתו של חסידים, וזח"כ נמלא עוד בנדפס אין נא אל לא לשון בקשה משל למלך בשר ודם שעמדו עליו מלחמות הרבה בו. וזה נקח המסדר מנמרה בבלי סנהדרין דף פ"ט ע"ב, ולזה המאמר כוון רש"י ולקח טוב: (רלו) הנני לכהונה הנני למלכות. עיין ב"ר פנ"ה אות ו' אברהם אמר הנני לכהונה הנני למלכות, וע"ש כפי יפ"ה ובפי' מהר"ו: (רלז) אמר לפניו איזה בן. עיין ב"ר פנ"ה ופנ"ה ופנ"ה פנ"ה ולקח טוב, ובסנהדרין דף פ"ט ע"ב ובפסיקתא רבתי פ"ה אות ו' ובתנחומא הנדפס אות כ"ב: (רלח) וכי יש גבול במעים. וכ"ה בנדפס ובפסיקתא רבתי וכי יש תחומין במעים, ובכ"ר אית תחומין במעים. ועיין בלקח טוב מה שכתבתי שם בהערה ז': (רלט) א"ל את יצחק. בכ"ר נוסף ולמה לא גלה לו מיד כדי לחכמו וליתן לו שטר על כל דבור ודבור. ובפסיקתא רבתי שם איתא וכל קד למה כדי לחכמו בפניו. ועיין רש"י עה"ת שכתבי דברי חו"ל

[מה] (רמ) זלך לך אל ארץ המוריה. (רמא) ר' ינאי ור' חייה חולקין, ר' ינאי אומר
 מה הוא מוריה, (רמב) מקום (שהאורה) [שהמורה] יצא לעולם,
 שנאמר נורא אלהים ממקדשך (תהלים סח לו). ר' חייה אומר (רמג) ממקום (שהתורה)
 [שהוראה] יוצאה לעולם, שנאמר כי מציון תצא תורה (ישעיהו ג:ב): (רמד) ד"א מוריה,
 [אמר ר' יהושע בן לוי] מקום שהצדיקים מורין לפני הקב"ה והוא עושה, שנאמר (ויחלק)
 [ויחלקום] בגורלות (יה"א כו ט). (רמה) אומר ר' שמואל בר נחמן מהו מוריה, מקום
 שהקב"ה מורה לרשעים ומורידן לגיהנם, שנאמר כצאן לשאול שנתו [מות ירעם וירדו
 במ ישרים לבקר וצורם לבלות שאול מזבול לו (תהלים מט טו)]. (רמו) ר' שמעון בן יוחי
 אומר מהו מוריה, מקום מורה מכוון נגד בית המקדש של מעלה, שנאמר מכוון לשבתך
 [פעלת ה' מקדש ה' כוננו יידיך] (שמות טו יז). (רמו) ר' יהודה בן פלמא אומר (רמת) מהו
 מוריה, אומר אברהם לפני הקב"ה רבון העולמים לאיזה מקום נלך, א"ל הקב"ה למקום

הערות ותקונים

חז"ל מסנהדרין וכו' יחד: (רמ) ולך לך אל ארץ המוריה. מכאן עד ולך לך א"ל הקב"ה נסיון הראשון
 חסר נדפס גם כ"ל אקספארד, ואולי השמיט המעתיק מן ולך לך עד ולך לך הסי, וממלא גם בפסיקתא
 רבתי סס: (רמא) ר' ינאי ור' חייה חולקין. בפסיקתא רבתי שם כתוב מהו ארץ המוריה חזילה של חכמים
 כאלו נאמר כל אחד ואחד הוא דברי המסדר ור"ל הרבה חזל חכמים יש בכלן לברר הוראת מוריה ונסדר
 את טלס. והנאמר היה נשנה ג"כ בצ"ר פ"ה אות ז' ר' חייה רבה ור' ינאי חד אמר למקום שהוראה
 יצאה לעולם ואחרת אמר למקום שיראה יצאה לעולם ע"כ. וכן התחלת המאמר נשנה בירושלמי ברכות פ"ד
 ס"ה (דף ח' ע"ג) קר המוריה ר' חייה רובא ורבי ינאי חד אמר שמשם הוריה יוצאה לעולם ותרנא אמר
 שמשם יראה יוצאה לעולם, מובא ר' חייה ברישא ואח"כ ר' ינאי. וברבתי שם הגי' ר' חייה הגדול. וכן
 מובא בילקוט שה"ש רמז חתקפ"ח בשם פסיקתא רבתי ועיין חכמי דף ק"ז ע"א: (רמב) מקום שהאורה.
 תקתי ש"ל שהמורה או שהיראה, עיין בהערה שלפניה: (רמג) ממקום שהתורה. תקתי ש"ל שהוראה,
 כמו שהוא בירושלמי וכו' ופסיקתא רבתי סס: (רמד) ל"א מוריה אמר ר' יהושע בן לוי. הוספתי המלות
 "אמר ר' יהושע בן לוי" כמו שהוא ברבתי ושם מוקדם מאמר של ר' שמואל, ואח"כ מובא המאמר מר' יהושע
 בן לוי, וכך הגי' שם ד"ל ארץ המוריה אמר ר' יהושע בן לוי הארץ שהצדיקים מורים מתוכה וגוזרים על
 הקב"ה והוא עושה שנאמר ויפול דוד והצוקים ממוסים בנקים על פניהם ויאמר דוד אל האלהים הלא אני
 אמרתי למנות בשם וגו' תהי נא ידך וצבית אני ובעמך לא לנגסה (דה"א כ"א ט"ו וע"ז), ובילקוט
 שה"ש רמז חתקפ"ח בשם הרבתי, והשמיט הראיה מן הכתוב, ועיין בזרע אפרים שכתב אפשר לומר ע"פ
 מה לדמרינן במגילה אין אדם חשוב רשאי ליטול על פניו אלא א"כ צמות שיהיה נענה בהפלתו וכיון שדוד
 והצוקים נפלו על פניהם היו צמותים שהקב"ה יעשה מה שהם גוזרים עכ"ל. ולפינו מובא הכתוב ויחלקום
 בגורלות ועלם ממני הכונה, וכו' שם הגי' אמר ר' יהושע בן לוי שמשם הקב"ה מורה לעבודת כוכבים
 ומורידם לגיהנם המאמר קטוע ושמשם אמר של ר' יהושע בן לוי ונשאר המאמר של ר' שמואל בר נחמן וכו' וכו'
 אמר ר' יהושע בן לוי [.] אמר ר' שמואל בר נחמן שמשם הקב"ה מורה על ר' ינאי וירא רמז ס"ו
 הביא דברי הב"ר עם החסרון: (רמה) אמר ר' שמואל בר נחמן. ברבתי חסרים המלות, בר נחמן והגי'
 שם אמר ר' שמואל הארץ שהתוכה עתיד הקב"ה להורות על הרשעים שירדו לגיהנם שנאמר כלן לשאול
 שנתו. וכן מובא בשם הרבתי בילקוט שה"ש רמז חתקפ"ח. וכו' שם [אמר ר' שמואל בר נחמן] שמשם
 הקב"ה מורה לאומות העולם ומורידם לגיהנם. ובילקוט וירא שמשם מורה כחך לאומות העולם ומורידן
 לגיהנם: (רמו) ר' שמעון בן יוחי אומר מהו מוריה מקום מורה מכוון נגד בית המקדש של מעלה. ודרש
 מוריה מלשון מורה שצבע ר"ל שמראה למזבח של מעלה. וכן בצ"ר פ"ה ובילקוט רמז ס"ו בשם בצ"ר ר'
 שמעון בן יוחאי אומר למקום שהוא ראו כנגד בית המקדש של מעלה. וברש"י שם צ"ל המיוחס לו כתב
 ראו מכוון לדמרינמיך טרא אלהים ממקדשך ומפורש בתנחומא ובפסדר"א וירא ויאמר מה טרא המקום הזה
 שהוא מכוון כנגד כסא הכבוד של מעלה ע"כ. והסיוס מהכתוב מכוון לשבתך ליתא שם. ועיין במגילתא
 שדרשו על זה מקדש של מטה מכוון כנגד כסא של מעלה, וכן מובא ברש"י ע"ה"ח (שמות טו יז), אולם
 ברבתי הביא את דברי ר' שמעון בן יוחאי בסוף גורם ד"ל מהו המוריה אמר ר' שמעון בן יוחאי צאריך
 שהיתה מקוספת כנגד מוצח שלמעלה [שנאמר] או ירה יירה, והיא גירסא משושבת, ושנחברב ממאמר של
 ר' יהודה שלחמיו. עיין בערה רמ"ח: (רמו) ר' יהודה בן פלמא. ברבתי בן פנייה, ובפסחים פ"א
 פלייה, ובילקוט שה"ש בשם פסיקתא רבתי בר פדייה, וכן חיקן הרב בעל מאיר עין: (רמח) מהו מוריה
 אמר אברהם לפני הקב"ה רבון העולמים לאיזה מקום נלך כו'. ברבתי הגי' מוריה אמר לו להיכן הוא אמר
 לו לאיך שאני מראה אותך. וכו' שם ר' יודן אמר למקום שיהא מראה לך. אבל הגי' לפינו בתנחומא
 למקום שאני קושטך, ואין הלשון הזה אלא לשון קישוט שנאמר או ירה יירה, ממלא ברבתי במאמר של ר'
 שמעון

שאני קושטך, ואין הלשון הזה אלא לשון קישום, שנאמר לא תגע בו יד או ידה יירה (שמות י"ג). (רמב"ן) ר' פנחס הכהן בן חמא אומר (רנ) מהו מוריה, למקום מרותיה של עולם, אמר ר' יהודה הלוי ב"ר שלום מנין שנאמר ויעל הוד [וכל ישראל] בעלתה אל קרית יערים (ד"ה"א י"ג ו):

[מן] ולך לך. (רנא) א"ל הקב"ה נסיון הראשון בלך לך, שנאמר ויאמר ה' אל אברהם לך מארצך וממולדתך (בראשית י"ב ה), ונסיון האחרון בלך לך אל ארץ המוריה: ביום השלישי וישא אברהם את עיניו (שם כ"ד), (רנב) ולמה ביום השלישי ולא ביום הראשון ולא ביום השני, שלא יאמרו אומות העולם הממו והלך ושחט את בנו, שאילו היה בדעתו לא היה שומע לו להקריב בנו, לכך ביום השלישי [ונו'] וירא את המקום מרחוק (ש), (רנג) מהו מרחוק, אמר ר' יצחק רחוק מיל, שנאמר אך רחוק יהיה [ביניכם וביני כאלפים אמה] (וישע"ג ד). (רנד) ראה אותו אברהם (ואמר לנעריו רואים אתם כלום, אמרו לו לאו), אמר ליצחק רואה אתה כלום, א"ל רואה אני הר נאה ומשובח וענין קשור עליו, אמר לנעריו רואים אתם כלום, (אמרו לו אנו רואים את הר נאה ומהו ויש בו עצים ואילנות), [אמרו לו לאו] אמר להן [שבו לכם פה עם החמור] (שם ט), (רנה) מה החמור רואה ואינו יודע כך אתם עם הדומה לחמור: ואני והנער נלכתי עד כה (שם ט). (רנו) מהו עד כה, נלך ונראה מה סופו של דבר של אותו כה, איזה כה, שנאמר כה יהיה זרעך (בראשית ט"ו ה): ונשובה אליכם (שם כ"ה ט), (רנז) בשרו פיו שהוא הולך וחוזר, ורוח הקודש אומר לאדם מערכי לב [ומה' טענה לשון] (משלי ט"ו ה): ויקח אברהם [את עצי העולה וישם על

הערות ותקונים

שמעון בן יוחאי בארץ שהיתה מקושטת כנגד מזבח של מעגן או ירה יירה. לדעתי הלשון שם משושב וכחו יותר כמו שהוא בתחומא, עיין לעיל השרה רמ"ז. ומלת מקושטת היא מלשון ירייה, ירה יירה תר"י יתקשטון ועיין במאור עין אות ל"ד: (רמב"ן) ר' פנחס הכהן בן חמא. ברבתי איתא אמר ר' פנחס סתמי, וכן בילקוט שה"ש שם הביא אמר ר' פנחס. גם בב"ר שם הגי' אמר ר' פנחס לבד: (רנ) מהו מוריה למקום מרותיה של עולם כו'. ברבתי הגי' אמר ר' פנחס בארץ שמרוחו של עולם בחוכה שנאמר והיו עיני וגבי שם כל הימים (מ"א פ ג) ואף המקום מרות הוא על כל המקומות ויעל דוד וכל ישראל בעלתה (אל קרית יערים) (ד"ה"א י"ג ו). ועיין ברש"י עה"ת שכתב ארץ המוריה ירושלים וכן גד"ה לבנות את בית ה' בירושלים כהר המוריה. ובב"ר הגי' ר' פנחס אמר לאתר מרותא דעלמא, והמלות שלפניו בתחומא „אמר ר' יהודה הלוי בר שלום מנין" ליתא ברבתי. והסוסי ואף המקום מרות הוא על כל המקומות ויעל דוד וגו' ליתא בילקוט שה"ש שם בשם ברבתי, ועיין בזרע חפרים ברבתי שם: (רנא) א"ל הקב"ה נסיון הראשון. בגדפס ובכ"י אקספארד הגי' מהו לך לך נסיון אחרון כנסיון הראשון נסיון הראשון לך לך ונסיון האחרון בלך לך: (רנב) ולמה ביום השלישי. וכל"ה בגדפס, וברבתי הגי' כדי שלא יסא אותו אומרים אברהם ביהוה ולא פיה יודע להיכן הולך. ובב"ר פה"ה אות ו' ר' עקיבא אמר כהו יסא אותו בזודלי שלי יהיו לאמרין הממו ערבבו ולא היה יודע מה לעשות. וכן מובא ברש"י עה"ת. ועיין אגדת בראשית פל"ה אות ג' בסגנון אחר: (רנג) מהו מרחוק אמר ר' יצחק. זה ליתא בגדפס וגם לא ברבתי: (רנד) ראה אותו אברהם. בגדפס אות כ"ג וברבתי שם מתחיל אמר ליה ליצחק, וכן בכ"י אקספארד נפתח המאמר כמו שהוא בגדפס כמו שהעירתי לעיל. ובכ"י רומי הלשון אחר שם לפניו והמלות „ויאמר לנעריו רואים אתם כלום אמרו לו לאו" מיתורים לכן הסגרתים ומקומם אתם שאל ליצחק: וכן המלות „את רואים את הר נאה ויש בו עצים ואילנות" הוא הוספה מאוחרת מעתיקי, רק פה ל"ל כמו שמוכח בראש אמרו לו לאו כמו שהוא בגדפס וברבתי. וכן נשנה המאמר בפסיקתא דרב כהנא פסקא אחרי מות (דף ק"ע ע"ב), וכן נשנה בו"ר אחרי מות ובק"ר פ"ט פסקא לך חבול בשמחה לחמך. וכן מובא בלקח טוב (בראשית כ"ב ד'). ובתחומא הגדפס אחרי מות אות ז' קצר המדפים ממחשבותה א"ל בני רואה את מה שאני רואה כו' כדאיתא לעיל סדר וירא. חולם בכ"י ה' של אקספארד בדפוס קאנטעאנטויאל ודפוס ווינציאל כתוב כל הענין שם. ועיין בפדר"ה פל"ח. וכן נשנה בב"ר פה"ה אות ז' ומובא בילקוט וירא רמז ז"ל וכן בחז"ע בימא לתילתי וחזק אברהם ית עיניו וחמא עין איקרא קצר על סוורא: (רנה) מה החמור רואה ואינו יודע כך אתם עם הדומה לחמור. עיין בימא דף ס"ב ע"א ועיין בב"ר שם. ובגדפס הגי' האילו והחמור אינו רואה ואינכם רואה כשתו עם הדומה לחמור. וברבתי חסרים המלות „עם הדומה לחמור": (רנו) מהו עד כה נלך ונראה מה סופו של דבר של אותו כה. בב"ר שם וכן בלקח טוב הוא בשם ר' יהושע בן לוי, וכן ברבתי מובא כן בשמו, ושם טקף עד פה אין כתיב כאן אלא עד כה. ועיין רש"י עה"ת שהביא זה בשם מדרש אגדה: (רנז) נשרו פיו. וכל"ה בגדפס, ובדפוס מאנטוניה הוסיף „שיחורו שיהיה בשלום" וכן הוא בכל הדפוסים האחרונים

יצחק בגן]. (רנה) למה היה יצחק דומה למי שהיה יוצא לישרף ועציו על כתפיו : ויקח בידו את האש ואת המאכלת] (כחשית כג ו). (רנמ) למה כתיב מאכלת ולא כתיב סכין, שהרבה אכילות אכלו ישראל מתחת (מדיו) [ידו]: ויילכו שניהם יחדו (סס סס). (רס) זה לשחוט וזה לישחט: ד"א וילכו שניהם. (רסא) אמר ר' אבין הלוי ברבי עם שהן הולכין בא השמן מימינו של יצחק, ואמר אי עלוב בנה של עלובה, כמה תעניות נתענה אמך עד שתבא, וחוקן (גשמתה) [גשמתה] בזקנותו והרי הוא הולך לשחוט אותך, חזר יצחק ואמר לאביו ראה מה זה אומר לי, א"ל (רסב) הוא בא ליצף אותך, (רסג) אבל הקב"ה אל יצף לנו, שנאמר אלהים ראה לו השעה לעולה (סס מ), ואע"פ כן וילכו שניהם, (רסד) בן כמה שנים היה יצחק, בן ל"ז שנים : ויבאו אל המקום (סס ט). (רסה) עם שהוא בא לשחוט, א"ל יצחק אוסרני בידי ורגלי שהנפש הצופה היא עד שלא נראה המאכלת באה ואודועזה ואיפסל מקרבן בבקשה אבי כדי שלא יעשה בי מום : וישלח אברהם וגו' ויקרא אליו מלאך ה' בן השמים וגו' (סס י ו). א"ל מי אתה, א"ל מלאך, א"ל הקב"ה אמר לי קח נא ואתה אומר אל תשלח, באותה שעה ויקרא מלאך ה', ולמה קרא לו, לומר לו, ומה אמר לו, אמר לו אברהם אברהם (סס ט), ולמה ב' פעמים, אלא כאדם שהוא בדרך רחוקה הולך עם חבירו והניחו, והוא קורא לו חברי חברי, כך היה המלאך קורא אברהם אברהם, מה אתה עושה, ולמה אמר לו בזריות, שהיה אברהם ממחר לשחוט, באותה שעה אמר אברהם לפני הקב"ה רבוננו של עולם אדם מנסה לחבירו שאינו יודע מה בלבו של חבירו, אתה שאתה חוקר לבות וכליות, הייתה צריך לעשות לי כך, לא היה גלוי לפניך שאתה אומר שאקריב את בני ואני מזרו לשחוט בלב שלם, א"ל הקב"ה להודיע לאומות העולם שלא על חנם בחרתי בך, שנאמר כי עתה ידעתי כי ירא וגו' (סס י): ד"א ויקרא אליו. א"ל אברהם מי אתה, א"ל מלאך אני, א"ל אברהם כשאמר לי הקב"ה

הערות ותקונים

האחרונים. ובז"ר בשור שבו חזר מהר העוריה בשלום. וברבתי ל"ח וגשונה לאלם מערבי לב ומה' מענה לכן שנתכשר שיחך חזר לו. וטבעים דגריו מהתנחומא כ"ח שלמיט. ובלקח טוב פי' מבשרו שהס חזרין ל"ח פיו מבשרו : (רנח) למה היה יצחק דומה. בז"ר פל"ו אוח ו' ויקח חברה את עמי עולה כזה שוא מוען לטוב בנפשו. (רנג) למה כתיב מאכלת ולא כתיב סכין שהרבה אכילות אכלו ישראל מתחת ידו. בז"ר פל"ו אוח ב' אמר ר' הניא למה נקראת סכין מאכלת לפי שממשרת אוכלים, ורבין אמר כל אכילות שישאל אוכלים בעולם הזה אינם אוכלים אלא בזכות אותה המאכלת, ומובא בערוך ערך מאכלת בשם ז"ר. ובתנחומא הגדפם (ומובא בז"ר אקספארד) למה מאכלת שהיא מתירה את האוכלין לתוך פיו של אדם. ובלקח טוב מה לטון מאכלת שמחיר בשר לאכילה. ורש"י ע"פ' כזה מאכלת סכין עג שם שאוכלת את הבשר כמה דתימא והרבי תאכל בשר ושמכשרת בשר לאכילה עכ"ל : (רס) זה לשחוט וזה לישחט. וכן בז"ר שם וילט שניהם יחדיו זה לעקד וזה ליעקד זה לשחוט וזה לישחט : (רסא) אמר ר' אבין הלוי ברבי. ברבתי חקרים המלת האלה, ומתחיל כשהו מהלכין בא שכן ועמד לימינו של יצחק. ודברי התנחומא מנבאים בפירש"ה המיוחס לו על הב"ר שם בפ"י הל' המתחיל ובתנחומא מפורש בא שכן. וגם בתנחומא הגדפם היה כתוב פה המאמר הזה, וכן הוא בז"ר אקספארד (שהעתיק המאמר הזה מהגדפם) וגם בז"ר ה' של אקספארד גם בגרסאים רשונים רשום קאשפאסמניאל ורשום וויניאל. אולם הגדפם רשום מאתנובה השניע מלאך המאמר הזה והניעו באמצע המאמר שהופק מהילקס (אוח כ"ב) עיין לעיל הערה רכ"ז כי שם הרבתי לדבר הזה : (רסב) הוא בא ליץף אותך. בגדפם (אוח כ"ב) בטעיה שאינו בא אלא ליעץ לנו. וגם בז"ר אקספארד הוא בא להדליג אותך הקב"ה ידליג אותך והיה חסר דף אחד (עיין לעיל הערה רכ"ז) הניא ג"כ ליעץ לנו. וראיתי בפסיקתא רבתי שם פ"מ הגי' אמר הוא בא ליץף לך. ובורחת המלה לעבר אותך. עיין ערוך ערך יץף וערך קף. וברש"י בז"ר שם סיים לשון לעבר ודאנה כמה דתימא ואם לא מדאנה מדבר (יהושע כב) ומתרגמינן ואם לא מיפסא, כלומר הוא בא להדליג אותך, הקב"ה ידליג אותך וישערט עכ"ל, ועיין במ"ב ס' (רסג) אבל הקב"ה אל יץף לנו. ברבתי הקב"ה יראה לו, לדעתי יש לתקן הקב"ה יץף לו, וכן תמלא הגי' בפירש"ה בז"ר שם א"ל הוא בא ליץף לך הקב"ה הוא יץף לו, וזה סיים ברש"י שם כלומר הוא בא להדליג אותך הקב"ה ידליג אותך וישערט. ובז"ר שם ויילמד הנה האש והעלים א"ל יץף להוא גברא דינער ביה, ר"ל ידליג וישערט לאותו שגער בך. ואולי היה הגי' בז"ר הקב"ה יץף להוא גברא, ואחד כתב גדלו לפרש מלת יץף ליה, ינער ביה" ואח"כ הוצא גם זה פנימה : (רסד) בן כמה שנים היה יצחק בן ל"ז שנים. עיין לעיל אוח מ"ב, ובהערה ר"ב : (רסה) עם שהוא בא לשחוט א"ל יצחק אוסרני. מובא ברבתי שם, ועיין בסגנון אחר בז"ר פל"ו אוח ח' ופדר"א פל"א תדל"ר פל"ו ותדל"א פ"כ :

להקריבו] (רסו) הוא בעצמו אמר לי, ועכשיו אני מבקש שיאמר לי הוא בעצמו, מיד פתח הקב"ה את הרקיע ואת הערפל וא"י בי נשבעתי (נחלתי כנ טו), א"ל אברהם והרי נשבעת ואף אני נשבעתי שאיני יורד מן המזבח הזה עד שאומר (רסו) כל מה שאני צריך, א"י אמר כל מה שאתה צריך, א"ל אברהם לא אמרת לי שאתה מעמיד ממני מלא כל העולם כולו, (רסח) שנאמר וספור הנוכבים וגו' כה יהיה זרעך (נחלתי טו ט), א"ל הקב"ה הן, א"ל ממי, א"ל מיצחק, א"ל והלא אמרת לי שאתה מרבה בני כעפר, שנאמר והיה זרעך כעפר הארץ (ש כ טז) א"ל הקב"ה הן, א"ל ממי, א"ל מיצחק, (רסט) א"ל כשם שהיה לי להשיבך ולא אמרתי לך כלום רבנו של עולם אתמול אמרת כי ביצחק יקרא לך זרע, ועכשיו אתה אומר והעלהו שם לעולה, וכבשתי יצרי ולא השבתוך, אף אתה כשהיו בניו של יצחק חוטאים לפניך ונכנסים לצרה, וזכור להם עקדת יצחק אביהם וסלח להם ופדה אותם מצרותם, אמר להם הקב"ה אמרת שלך, אף אני אומר שלי, א"ל הקב"ה עתידין בניך להיות חוטאים לפני, (ער) ולדין אותם בראש השנה, אלא אם מבקשים הם שאהיה סולח להם, יהיו תקעים לפני בו ביום בשופר, א"י אמרם ומהו שופר, א"ל הקב"ה אין אתה יודע, א"י לאו, א"ל חזור לאחורייך וראה, מיד וישא אברהם את עיניו [יורא והנה איל אחר נאחו בסבך בקרניו] (ש כ טז), אין אומר כאן אלא בקרניו, א"ל יהו תקעין לפני בקרן הזה ואני סולח לעונותיהם, באותה שעה נתן שבח והודיה לפני הקב"ה, והוא שדוד מקלם מגיני וקין ישעי (ש כ ג), וכן הוא אומר תקעו שופר בציון (יואל ג טו), תחילה בראש השנה, ואחר כך קדשו צום (ש ט), זה יום הכפורים, לאחר עשרה ימים שבו הקב"ה סולח לעונותיהם, שנאמר כי ביום הזה יכפר עליכם וגו' (ויקרא טו ג), אשריכם ישראל היאך הקב"ה חיבב אתכם מה שלא עשה לכל אומה ולשון, שנאמר כה מעשיו הניד לעמו וגו' (תהלים ק"א ו), וכתוב מגיד דבריו ליעקב הקיו ומשפטיו לישראל (ש קמ ט), וכתוב לא עשה כן לכל גוי ומשפטים בל ידעום הללויה (ש ט ט): חמלת פרשת וירא

פרשת חיי שרה

[א] ויהיו חיי שרה. ואברהם זקן בא בימים (נחלתי כד ט). (א) זש"ה כי אתה תברך צדיק וגו' (תהלים ט יג), משנברא העולם עד שעמד אברהם היה הקב"ה מברך את עולמו, שכיון שברא לאדם ולחיה הוא ברכן, שנאמר ויברך אותם אלהים וגו' (נחלתי א כח). בירך לנח ולבניו, שנאמר ויברך אלהים את נח ואת בניו (ש ט ב), כיון שעמד אברהם (ב) עשאו אב לכל הבריות, שנאמר והיה ברכה (ש י ט), הוי בי אתה תברך צדיק ה' כצנה רצון תעמרנו (תהלים ט יג), שנעשה לו הקב"ה כמנון הזה, שנאמר אנכי מנון לך (נחלתי טו ט), ואין צנה אלא מנון, שנאמר (ונושא) [ונושא] הצנה (הולך) [הולך] לפניו (ש"א י"ז ט), (ג) מהו רצון תעמרנו, שבירך לאברהם בזקנה, שנאמר ואברהם זקן: [ב] [ואברהם זקן]. וזש"ה כל ארחות ה' חסד ואמת (תהלים ט"ו ט), (ד) תחירתה של תורה

הערות ותקונים

(רסו) הוא בעצמו אמר לו. מכאן מהחיל בכ"י הקסמארד, כי בכ"י הוא טספ מאמר גדול מנחם המעתיק מתנחומא גדפס, עיין לעיל הערה רכ"ו וסיים, הקב"ה בעצמו אמר לי" והוא מן הנידפס, ומן הוא בעצמו אמר לי הוא מן הכ"י טלנו: (רסו) כל מה שאני צריך בו' שאתה צריך. בכ"י רומי כל מה שאני מבקש בו' שאתה מבקש: (רסח) שנאמר. הראיה מן הכתוב ליתא בכ"י רומי: (רסט) א"ל כשם שהיה לי להשיבך. עיין ספיקתא ספקא בחדש השביעי (דף ק"ד ע"א): (ער) ולדין אותם בראש השנה. וכתוב בראש השנה:

(א) זש"ה כי אתה תברך צדיק. מוצא צילוקס תהלים רמו תרל"ב וחסר צלדו הלין תנחומא. (המאמר הראשון כי אתה תברך צדיק בטוב שבעולם הוא ממדרש שו"ע ממומר ה', ומן ד"ה כי אתה תברך צדיק הוא מתנחומא שלפנינו). ובתנחומא הנידפס נמצאו דרשות אחרות על פרשת חיי, ומשונות מאשר לפנינו בכ"י טלנו: (ב) עשאו אב לכל הבריות. צ"ל לכל הבריות, וכ"ה לנכון גם בכ"י רומי ובכ"י ספרמא ונילוקס טס: (ג) מהו רצון תעמרנו שבירך לאברהם בזקנה. דכתיב עשרת תפארת שיבה (משלי טז לה): (ד) תחלתה של תורה חסד. מוצא לעיל בפ' וירא אות ד', הוא שדוד משנה כל ארחות ה' חסד ולמת הבורה